

ad 7/43/10

26

Ta fotografija je narobe kopirana.
Tako pritežimo po Lustrar, Tusch in
Černajar pred Kapelico pričrvali. Černajar
je zadaj.

Pot na gori
kavni f. Tusch pade

Darja MIHELIČ
Stanislav JUŽNIČ
Damir GLOBOČNIK
Tomaž MESARIČ
Jože MAČEK
Matjaž RAVBAR

CENA: 11 €

5/9 To

[Handwritten signature]

leto XXII, št. 2, 2015

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXII, št. 2, 2015

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Darja Mihelič

Ah, to nesrečno spolno poželenje!

5

Preiskava o grešnem izolskem duhovniku Ioannesu Dominicu de Clerisu

AH, DIESES UNSELIGE GESCHLECHTLICHE VERLANGEN!

Die Untersuchung gegen den sündhaften Pfarrer Ioannes Dominicus de Cleris in Izola/Isola

Stanislav Južnič

Galilei pri nas

15

O spretnih trgovcih z beneško soljo in povzpetniškem sorodstvu na Kranjskem

GALILEI AMONG US

About skillful Venetian salt traders and ambitious family members in Carniola

Damir Globočnik

Ponarejevalci bankovcev Jožef Prelesnik, Jurij Potočnik in Franc Rupnik

34

DIE GELDFÄLSCHER JOŽEF PRELESNIK, JURIJ POTOČNIK UND FRANC RUPNIK

Tomaž Mesarič

»Nikoli več ne bova prijatelja! Pa mi nikar ne očitaj beračije!«

56

O uboju, nerodnem svaštvu in kriminalistični preiskavi pri kapelici nad Železniki leta 1910

„NIE MEHR WERDEN WIR FREUNDE SEIN! UND WIRF MIR JA NICHT BETTELEI VOR!“

Über einen Mord, eine unselige Schwägerschaft und eine kriminalistische Untersuchung bei der kleinen Kapelle über Železniki im Jahr 1910

Zapisi

Jože Maček

Kazenski procesi na deželskem sodišču v Laškem v letih 1808 do 1842

70

Matjaž Ravbar

Skrivnostni poveljnik največje avstroogrške letalske enote na soški fronti

83

Oris življenja Franca Rabiča

Aleksander Žižek

25 oseb, 3 vozovi, 7 konj, 3 opice, 2 medveda, morski prašiček in pes 89

Marija Počivavšek

»Vse moči za procvit našega lepega Kranja« 91

Aleksander Žižek

Čas brez pravljič 93

Blaž Javornik

Proti zaukazanem nespominjanju, proti zgodovini 94

Darja Mihelič

Ah, to nesrečno spolno poželenje!

Preiskava o grešnem izolskem duhovniku Ioannesu Dominicu de Clerisu

MIHELIČ Darja, red. prof. dr., znanstvena svetnica
v pokoju, Murnikova ulica 18, SI – 1000 Ljubljana,
mihelic@zrc-sazu.si

176.5:2-722.5-447.7
2-722.5-447.7:176.5

AH, TO NESREČNO SPOLNO POŽELENJE!

*Preiskava o grešnem izolskem duhovniku Ioannesu
Dominicu de Clerisu*

Veronski škof Agostino Valier je kot apostolski vizitator škofij v Dalmaciji in Istri 1580 obiskal in pregledal stanje cerkvenih objektov ter duhovnih oseb in vernikov v koprski škofiji. Naletel je na več duhovnikov, ki so kršili načelo vzdržnosti, ki so ga predpisovali cerkveni koncili. Nekateri med njimi so imeli stalne ali občasne partnerke, več jih je imelo tudi otroke. Valierjevo vizitacijsko poročilo na koncu vključuje tudi obsežna zaslišanja prič v preiskavi o izolskem duhovniku Ioannesu Dominicu de Clerisu. Občeval je z dveh poročenima ženskama in s tem kršil svetost zakona. Za nameček ga je pri eni od obeh žensk »in flagranti« zalotil njen mož in se pritožil koprskemu škofu. Ta je zadevo predal v razsojanje vizitatorjevemu razsodišču. Prešuštnega duhovnika je obsodilo na desetletni izgon ne le iz Izole in koprške škofije, ampak iz celotne dežele Istre.

Ključne besede: koprška škofija, spolna vzdržnost duhovščine, cerkveni preiskovalni proces

Mihelič Darja, Professor, PhD, Retired Research
Counselor, Murnikova ulica 18, SI - 1000 Ljubljana

176.5:2-722.5-447.7
2-722.5-447.7:176.5

OH, THE UNFORTUNATE LUST FOR SEX!

*An inquiry into Ioannes Dominicus de Cleris, a sinful
priest from Izola*

In 1580, the Veronese bishop Agostino Valier, in his capacity as apostolic visitor for Dalmatia and Istria, visited the Koper diocese and examined the condition of their religious objects, clergy and congregation. He found several clergymen who had breached the principle of sexual abstinence prescribed by the Church councils. Some had permanent or occasional partners; several also had children. Valier's visitation report also includes a record of extensive hearings of witnesses pertaining to the investigation of an Izola priest, Ioannes Dominicus de Cleris. He had engaged in intercourse with two married women, thus breaching the sanctity of marriage. In addition, the husband of one of the two women caught him "in flagranti" and complained to the Bishop of Koper. The Bishop forwarded the case to the visitor's court of arbitration. The adulterous priest was sentenced to a ten-year expulsion not only from Izola and the diocese of Koper but from the entire province of Istria.

Key words: diocese of Koper, sexual abstinence of the clergy, Church investigation procedure

O problemu

Od verskih reformnih gibanj 10. in 11. stoletja dalje si je Cerkev ob upoštevanju pravil benediktinskega reda prizadevala za vzpostavitev cerkvene hierarhije, za preglednost in avtoriteto svojih institucij ter za vpeljavo enotne rimske liturgije ob pregonu in izkoreninjanju poganstva. Reformatorji so se med drugim zavzemali za *celibat*, samski stan in vzdržnost pri spolnem obče- vanju duhovnikov, češ da je zakon nečist.¹ Približno osem stoletij za tem, ko je koncil v Nikeji 325 prepovedal škofom, duhovnikom in diakonom, da bi živeli skupaj z žensko,² je drugi lateranski koncil 1139 sprejel določbo proti ženitvi duhovnikov.³ Še dolgo se ni prijela. Poro- kam duhovnikov je stopil na prste tridentinski koncil (1545–1563).⁴ Prej in kasneje pa so se med duhovščino našli kršitelji določila o spolni vzdržnosti, okolje pa je bilo do njih bolj ali manj prizanesljivo.

Veronski škof Agostino Valier (1565–1599),⁵ ki ga je papež Gregor XIII. (1572–1585) imenoval za apostolske- ga vizitatorja škofij v Dalmaciji in Istri, je bil ob vizitaciji koprške škofije leta 1580 obveščen o več duhovnikih, ki so po besedah zapriseženih verodostojnih oseb kršili načelo spolne vzdržnosti. Tak je bil primer župnika Ioannesa Carpana v cerkvi sv. Mihaela v Krkavčah, ki je imel že odrasla in poročena sina in hčer, vendar pa naj bi bil po zagotovitvi izprašanega pričevalca v času svojega župnikovanja v Krkavčah vzdržen.⁶ Župnik Andrea v cerkvi sv. Saba v Kaštelu je živel z vdovo gospo Cathe- rino, hčerko Thomae in imel z njo hčerko staro okrog treh let. Ni bil posebej vesten in se je rad izogibal obve- znostim. Dva dojenčka sta tako umrla brez zakramenta ter tri ženske brez spovedi. Zgovorna je izjava moža ene od njih, ki se je po izjavi zaslišane pritoževal, da je njegova žena poginila kot volkulja (*uxor sua periit ut lupa*).⁷ Župnik v cerkvi sv. Antona v Dvorih (Korte) nad Izolo je imel dva sinova, a – to je bila verjetno olajševalna okoliščina – ne v svoji hiši. Mlajši je bil star dvajset let,

Ozemlje koprške škofije (Naldini, *Cerkveni krajepis*).

starejši pa je živel v Benetkah.⁸ Tudi župnik cerkve Sv. Florijana v Kubedu je imel nekaj dni pri sebi priležnico.⁹

Vizitacijsko poročilo zaključujejo civilni akti (*actus ciuiles*), v katerih so se stranke – zasebniki različnega stanu in različne institucije in skupnosti pestrega kra- jevnega porekla v nerešenih zadevah in sporih obračale na vizitatorjevo razsodišče.¹⁰ Med temi akti je zlasti obsežna raziskava o nemoralnem življenju privlačne- ga, mlajšega izolskega duhovnika Ioannesa Dominica de Clerisa, ki se ni ogibal radostim svetnega življenja – ženskam, pijači in igri. Zapletel se je z dvema poro- čenima ženskama: s Catherino, ženo Giouanina della Boa in s Flosnouello, ženo Thomasina de Andriolisa. Slednji je duhovnika in ženo zalotil zaprta v svojem domu. Duhovnik je v strahu pred razjarjenim sopro- gom skočil skozi okno in se zatekel v samostan Sv. Catherine. Na begu je izgubil površnik. Thomasinus se je s tem dokazilom pritožil pri koprskem škofu. Ker je prav te- daj v škofiji potekala vizitacija, je škof zadevo predal v

¹ Mdr. Denzler, *Zölibat*.

² *Conciliorum decreta* I, 1–34, tu 21: *III Quae mulieres cum sacer- dotibus commorentur. Interdixit per omnia magna synodus, nec episcopo, nec presbitero nec diacono nec alicui prorsus, qui est in clero, licere subintroductam habere mulierem, nisi forte matrem aut sororem aut amatam vel eas tantum personas quae suspensiones effugiunt.*

³ *Conciliorum decreta* II/1, 95–113, tu 106: 6. *Decernimus etiam ut ii, qui in ordine subdiaconatus et supra uxores duxerint aut concu- binas habuerint, officio atque ecclesiastico beneficio careant. Cum enim ipsi templum Dei, vasa Domini, sacrarium Spiritus sancti debeant esse et dici, indignum est eos cubilibus et immunditiis deservire.*

⁴ Mdr. Jedin, *Konzil von Trient; Conciliorum decreta* III, 1–178.

⁵ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*.

⁶ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 101.

⁷ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 106–107.

⁸ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 110.

⁹ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 122.

¹⁰ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 137–169.

preiskavo vizitatorjevemu razsodišču, pred katerim je bilo zaslišanih več oseb. Zasliševalec, veronski kanonik Tafellus de Tafellis je za izolskega duhovnika razglasil kazen desetletnega izгона iz Istre. Če bi ga zalotili znotraj istrskega območja, bi moral tistemu, ki bi ga ujel, plačati 50 liber, potem bi ga za mesec dni zaprli, po preteku kazni pa bi ga vnovič izgnali.¹¹ Zdaj pa k podrobnostim zaslišanja.

Inquisitio contra dominum Ioannem Dominicum

V času, ko se je v Izoli mudil vizitator Agostino Valier, je veronskemu kanoniku Tafellu de Tafellisu, ki je bil glavni in duhovni poslušalec (*auditor*), prišlo na ušesa, da se je neki duhovnik Dominicus de Cleris odvrnil od običajev in duhovniške dostojnosti in svetosti zakona. Spolno je občeval z neko Flosnouello (italijansko Fiornouello),¹² ženo Thomasina Andriolija. Da se taka dejanja ne bi nekaznovano nadaljevala, je *auditor* v soboto 6. februarja 1580 ukazal povabiti priče in raziskati dogodek. Zdi se, da je bilo deset prič zaslišanih 6. februarja, zadnja, enajsta pa v ponedeljek, 8. februarja. Najprej sta bila povabljena na zaslišanje dva izolska sodnika, potem pa priče, ki so o dogodku vedele povedati največ, med njimi le ena ženska. Vse zaslišane so najprej opomnili in zaprisegli, potem pa jih izprašali. Zaslišanje je potekalo po dokaj ustaljenem vprašalniku. Izpraševalec je vprašanja zastavljal v latinščini, odgovori pa so bili formulirani v tedaj v Izoli običajnem vsakdanjem – italijanskem jeziku, v prvi osebi.

Sodnik oppidi Insulae Petrus Russignanus, star okrog 56 let, je bil najprej zaprisežen, potem pa so ga povprašali po življenju, dostojnosti, navadah, spolni (ne) vzdržnosti in pijančevanju (*de uita, honestate, moribusque, de incontinentia carnis, de ebrietate*) spoštovanega župnika Dominica Parentina, duhovnika Francisca de Manzolisa, duhovnika Ioannesa de Clica, duhovnika Francisca de Liseja in drugih izolskih duhovnikov. O njih ni vedel, če gojijo slabe navade ali nemoralno živijo. Ni vedel, če imajo otroke, niti če živijo z ženskami, še manj če se opijajo ali igrajo, tudi sicer ni slišal o njih nič, kar bi bilo žaljivo za druge. Na vprašanje, če pozna nekega duhovnika Ioannesa Dominica de Clerisa, je povedal, da pozna duhovnika Giovannija Domenica,¹³ ki je odrasel v Izoli, a ne pozna njegovih sorodnikov.

¹¹ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo*, 156–169.

¹² Izolski domačini so uporabljali italijansko obliko imena Fiornouella, vizitatorjev izpraševalec pa je dosledno uporabljal latinsko obliko Flosnouella (rodilnik Florisnouellae, tožilnik Floremnouellam, orodnik Florenouella). V nadaljevanju je ime povsod poenoteno v italijansko obliko Fiornouella ne glede na obliko v zapisu.

¹³ Izolski domačini so uporabljali italijansko obliko Giouanni Domenico, izpraševalec pa latinsko Ioannes Dominicus.

Ob vprašanju, če je ta duhovnik razvpit kot spolno nevzdržen, pijanec in hazarder ali kriv drugih deliktov, pa se je razgovoril. Slišal je govorice, da so omenjenega duhovnika našli v hiši gospoda Thomasina di Andrioli, v kateri je bila Fiornouella, žena gospoda Thomasina, mladenka dvajsetih let in dokaj lepa ženska (*assai bella putta*). Zalotil ju je njen mož, ki je šel noter in duhovnika pripravil do tega, da je skočil skozi okno in pobegnil. To je priča slišala na trgu pred petnajstimi dnevi. Zasliševalec je želel bolj neposreden dokaz in je zaslišane vprašal, če je kdaj sam videl gospoda Ioannesa Dominica de Clarisa (!) vstopiti v hišo Thomasina de Andriolisa in obratno, ali je kdaj videl Fiornouello vstopiti v hišo gospoda Ioannesa Dominica de Clarisa (!). Odgovor je bil nikalen, češ da zaslišani živi daleč proč; pač pa je na zastavljeno vprašanje navedel imeni dveh sosedov gospoda Thomasina. To sta bila gospod Druoli di Druoli in gospod Martin de Agni,¹⁴ medtem ko ni vedel, kdo so sosedje duhovnika, ker ta ni imel stalnega bivališča. Drugega o nevzdržnosti obravnavanega duhovnika ni vedel. Sledilo je še nekaj splošnih vprašanj: če je zaslišanemu znano, da bi bil kak drug duhovnik ali *religiosus* znan po spolni nevzdržnosti ali drugem deliktu, ali so tu javni prešuštniki in oderuhi (*concubinarij, vsurarij*), ali so v (izolski) župniji sv. Mavra heretiki ali osumljeni herezije. Na vsa vprašanja je odgovoril, da tega ne ve, da takih ne pozna in da ni o nikomer slišal česa podobnega.

Drugi izprašani **sodnik gospod Aloysius de Lisus pokojnega Matthea** je imel 64 let. Tudi njega so najprej opomnili in zaprisegli, nato pa ga povprašali o pregrešnih razvadah (k zgornjemu spisku so dodali še hazardiranje in druge delikte) gospoda župnika Dominika in zgoraj omenjenih kanonikov. O njih ni vedel nič. Povprašan, ali pozna nekega duhovnika gospoda Ioannesa Dominica de Clerisa, je odgovoril pritrdilno. Na zastavljeno vprašanje je potrdil, da je omenjeni duhovnik razvpit po spolni nevzdržnosti, pijanskih razvadah, po igri z žogo (*della balla*) in kvartopirstvu. Zasliševalec ga je nato vprašal, od koga, kdaj in kje je za to izvedel in kdo je bil prisoten. – Izvedel je prejšnji teden na izolskem trgu, od koga konkretno ni vedel povedati, a se je o tem javno razpravljalo. Ni se spomnil natančnega časa in kdo vse je bil tedaj poleg. Pač pa je poznal ime ene ženske, s katero je Ioannes Dominicus spolno občeval (*habuit rem carnalem*). To je bila Fiornouella, žena Thomasina di Andriolija. Na kakšen način naj bi duhovnik imel spolni odnos s Fiornouello? – Priča je slišala govorice, da so ga zalotili v njeni hiši. Izpraševalec je vrtal dalje: Kdo ga je našel? – Izprašani je povedal, da Thomasino di gli Andrioli, mož Fiornouelle skupaj z nekaterimi drugimi, ne ve sicer katerimi (*i nomi de quali sono un santo cigan*), njihovih imen se ne spomni. Tudi tu se je

¹⁴ Ta dva sicer kasneje nista bila pritegnjena k pričanju.

ponovilo vprašanje, ali je priča sama kdaj videla gospoda Ioannesa Dominica vstopiti v hišo Fiornouelle in obratno. Odgovor je bil nikalen. Enak je bil tudi odgovor na vprašanje, ali je Fiornouella izpovedala, da je spolno občevala z duhovnikom in obratno, ali je to storil duhovnik. Zaslišani je tudi zanikal, da bi duhovnika in Fiornouello videl na skrivnih mestih ali da bi se kje skrivala in počela kaj nečastnega. Sledili sta še splošni vprašanji, ali so v Izoli prešuštniki, oderuhi in drugi javni grešniki ter ali so v kraju in njegovi okolici heretiki ali osumljeni herezije. Odgovor je bil v obeh primerih nikalen.

Kot tretja priča je bila zaslišana ključna in prizadeta oseba v zadevi: petindvajsetletni **Thomasinus de Andriolis pokojnega Andriola** iz Isole, mož, ki sta mu njegova žena in duhovnik »nataknila roge«. Pod prisego je pritrdilno odgovoril, da pozna duhovnika Ioannesa Dominica de Clerisa. Na vprašanje, kako to, je povedal, da duhovnika pozna, ker je domačin in ker ga je na predvečer prejšnjega Gospodovega razglasenja (*vigilia del Epifania*, 5. januarja)¹⁵ našel v svoji hiši s svojo ženo Fiornouello. Duhovnik in žena sta se zaprla v hišo. Mož je razbijal po vratih in žena mu je prišla odpret, duhovnika pa poslala na podstrežje. Mož je sledil slutnji (*perche il cuore me lo diceva*) in šel gor. Tam je našel duhovnika in mu prišel za hrbet, a se je duhovnik vrgel z balkona in skočil dol z neke strehe, izgubil pa je površnik (*veste*) na Thomasinovem vrtu. Ta je oblačilo kasneje pokazal koprskemu škofu (to je bil prečastiti gospod Ioannes Ingegnerius, doktor obeh prav, 1576–1600). Zasliševalca je zanimalo, ali je bil Thomasinus sam, ko je vstopil v svojo hišo in našel gospoda Ioannesa Dominica, ali je bil kdo z njim. – Thomasinus je povedal, da je bil sam samcat (*solo solitto*). Dodal pa je, da je duhovnik priznal, da je bil v hiši, da osramoti Thomasina, in videli so ga bežati. Sledila so vprašanja, komu je duhovnik priznal, kdo ga je videl bežati, ali ga je kdo videl vstopiti ali izstopiti iz Thomasinove hiše. Kot tistega, ki mu je Ioannes Dominicus priznal dejanje, je Thomasinus omenil mojstra Marca iz Budve in priorja samostana Sv. Catherine. Bežati ga je videla gospa Orsetta gospoda Francesca di Virgraija in, kot naj bi sama rekla, tudi drugi. Na vprašanje ali je še kdaj drugič videl in zalotil Ioannesa Dominica, da bi vstopil v njegovo hišo ali prišel iz nje, je odgovoril, da ga ni videl, pač pa so ga videli, da je sledil njegovi ženi, ko je šla na obalo za cerkvijo sv. Petra¹⁶ in se skril v rži. A tedaj duhovnik ni mogel storiti nič, ker

sta ga zmotili spodobni gospe Collota gospoda Mattisa iz Bal in Marija gospoda Francesca iz Pesara.¹⁷

Naslednjega so na zaslišanje poklicali triintrideseletnega gospoda **Marca pokojnega gospoda Ioannisa Marcouicha iz Budve**, tedaj prebivalca Isole, ki naj bi mu po Thomasinovih besedah Ioannes Dominicus priznal svoje dejanje. Na vprašanje, ali pozna duhovnika Ioannesa Dominica, je pritrdil. Kako to, da ga pozna? – Sam je že dlje časa tu in se je spoznal z njim. Zasliševalec je pričo vprašal, ali ve, da je gospod duhovnik Ioannes Dominicus v tem kraju razvpit kot spolno nevzdržen. Vprašani je slišal o tem in povedal, da se v zvezi z duhovnikovo nevzdržnostjo omenjata Catherina, žena nekega Giouanina della Boa in Fiornouella, žena Thomasina Driolija. Podrobneje je moral pojasniti, kakšne so te govorice, kdaj, kje in v prisotnosti koga jih je slišal. – O tem je slišal na trgu od mnogih oseb. Glede Fiornouelle je stvar jasna, saj je duhovnika v hiši z njo našel njen mož in to vedo vsi. Kar pa zadeva Catherino, je priča slišala čevljarskega mojstra Christofora prejšnji mesec na trgu, kjer so bili prisotni še drugi, a se zaslišani ni spomnil, kateri. Tudi ta zaslišanec je prejel vprašanje, ali je videl gospoda Ioannesa Dominica vstopiti v hišo ali v hiši Flore in Catherine in obratno, ali je njiju videl vstopiti v duhovnikovo domovanje. – Ni ju videl, a duhovnik Giovanni Domenico je na dan, ko je bil zaloten v hiši Fiornouelle, prišel v samostan sv. Catharine, kjer so se kmizi in obedu zbrali zaslišani, zdravnik, katerega imena priča ni poznala, prior samostana – tudi njegovo ime je bilo priči neznano – in organist brat Placito; tam naj bi obedoval tudi gospod Giovanni Domenico. Prišel je ves preznojen, brez vrhnjega oblačila, zelo vznemirjen. Ko so ga prisotni vprašali po vzroku, je povedal, da ga je mož Fiornouelle našel v svoji hiši, ga brnil in pripravil do tega, da je pustil ogrinjalo. Zaslišanega je prosil, naj gre ponj, a ga ta ni dobil, ker ga je mož skril. Naletel pa je na Fiornouello, ki ji je mož sledil v cerkev in ji grozil, da jo bo ubil, ker ga je osramotila, pa ga je zaslišani uspel zadržati od nakane. In ker se ženska ni imela kam zateči, saj je tudi njen oče ni hotel sprejeti in se je pritoževal, da je osramotila vse sorodstvo, jo je sam vzel k sebi domov, dokler ni očeta minil srd in jo je bil pripravljen sprejeti v domačo hišo, kjer je še zdaj. Kaj pa priznanja? Ali je gospod Ioannes Dominicus kdaj priznal, da je občeval s Fiornouello in ali je to priznala ona? Odgovor je bil, da tega njemu ni priznal noben od njiju. Na vprašanje, ali mu je duhovnik kdaj priznal, da je telesno poznal Catherino in je tako ona izpovedala, da se je duhovniku dovolila telesno spoznati (*ha confessato, di hauerrsi lassiato conoscere carnalmente da lui*), je vprašani odgovoril, da mu je duhovnik na trgu pred več kot mesecem dni – kdo je bil tedaj prisoten, se ni spomnil – povedal, da

¹⁵ Edino prizadeti mož je navedel natančen datum dogajanja, ki ga v nadaljevanju upoštevam. Navajanja časa dogodka pri drugih pričah so manj natančna in nekoliko odstopajo; menim, da so manj zanesljiva.

¹⁶ Stala je na mestu bivše tovarne »Delamaris«.

¹⁷ Teh dveh kasneje niso zaslišali.

Cerkev sv. Katarine v Izoli (foto: Marko Bonin).

je občeval s Catherino. Sledila so vprašanja, ali je priča videla Ioannesa Dominica vstopiti v Catherininu hišo in obratno, ali je videla Catharino iti k njemu. Je videla duhovnika Ioannesa Dominica kje na skrivnih mestih z omenjenima ženskama? Na vsa ta vprašanja so bili odgovori nikalni. Zanimiv je odgovor zaslišane na vprašanje, ali je Ioannes Dominicus vzdrževal katero od obeh žensk ali jima nudil kakšno pomoč. Povedal je, da ne ve, če jima je kaj dal, da pa verjame, da sta prej onidve dali kaj njemu, ker je mlad in lep (*perche e giovane e bello*). Glede pijančevanja in igre je povedal, da se je Ioannes Dominicus igral z žogo (*alla palla*) in kartal z njim. Na vprašanje, kdo je bil še zraven, je imenoval mojstra Iseppa Manzola, ki da je večkrat igral z njima.¹⁸ Pijanega Ioannesa Dominica ni videl. Da je duhovnik Giovanni Domenico občeval s Catherino, mu je povedal Iacomo Carlino,¹⁹ o tem pa mu je govoril tudi duhovnik Nicolò Parentino.

Edina ženska priča v zaslišanju je bila petindvajsetletna **gospa Vrsa, žena Francesca de Virgraija**, ki jo je Thomasinus omenil kot očividko dogodka. Na vprašanje je potrdila, da pozna duhovnika gospoda Ioannesa de

Clerisa. Način, kako ga pozna, je bežen: na videz (*per vista*). Ali ga je videla vstopiti v hišo Fiornouelle? – To ne, a videla ga je, da je skočil z zidu vrta, ki se dotika Thomasinove hiše. Na vprašanje, ali ve, zakaj se je to zgodilo, je povedala, da je slišala, da je Thomasino zalotil duhovnika zaprtega v svoji hiši s svojo ženo Fiornouello, da ga je nagnal in ga pripravil do tega, da je skočil iz hiše na vrt, z vrta pa na cesto. Videla ga je brez površnika, in takoj se je odstranil z njenega balkona, kar je videl tudi solastnik hiše (to je bil Thomasinus), ki je bil za njim. Na standardno vprašanje, ali je Fiorouella priznala, da je občevala z omenjenim duhovnikom, je zaslišana odgovorila nikalno. In kdaj in v prisotnosti koga je videla Ioannesa Dominica lesti z vrtnega zidu? – To je bilo pred kakšnim mesecem, drugih, ki bi to videli, ni bilo, ker so zunaj naselja nabirali olive.

Sledilo je zaslišanje oseb, ki so na dan Gospodovega razglasenja 6. januarja v servitskem samostanu sv. Catherine prisostvovala dopoldanskemu obedu, na katerega je bil povabljen tudi Ioannes Dominicus, a je prišel z zamudo, ves pretresen in brez plašča in potem opisal dogodek.

Brat Placitus iz Trbiža iz servitskega samostana sv. Catherine iz Isole, star 32 let, je na vprašanje ali pozna gospoda Ioannesa Dominica de Clerisa, pritrdil. Kako

¹⁸ Te osebe niso pritegnili k pričanju.

¹⁹ Domnevam, da je ime zabeleženo napačno in da gre za Iacoma Furlana.

da ga pozna? – Ker živi v Izoli, Giovanni Domenico pa opravlja svoje delo v cerkvi sv. Marije, kjer zaslišani igra na orgle. Tam ga je videl, čeprav si nista zaupna. Sledilo je vprašanje, če sta bila kdaj skupaj ob kakem obedu. – Ioannes Dominicus je nekajkrat obedoval v samostanu sv. Catherine, ko je bil tam tudi zaslišani. Ali se je nedavno zgodilo, da naj bi bil duhovnik Ioannes Dominicus pri obedu v samostanu sv. Catherine, pa je prispel v samostan že po začetku obeda, ves oznojen in pretresen od strahu (*sudore plenus et timore perculsus*)? Vprašani je pritrdil in povedal, da se je pred dvema mesecema duhovnik Dominicus napovedal k obedu v samostanu. Prišel je ves oznojen in prestrašen, ko so se prisotni že odpravljali k mizi. Izpraševalca je zanimalo, kaj je tedaj Ioannes Dominicus povedal glede vzroka znoja in strahu. Priča je bila tu dokaj nazorna: Ko so šli k mizi je prišel duhovnik Giovanni Domenico brez površnika in ves bled; dolgo se je pogovarjal z mojstrom Marcom iz Budve, ki je tudi prišel jest. Oddaljila sta se od priče in priorja in dolgo skupaj razpravljala. Ker je zaslišani želel jesti, ju je poklical k mizi, onadva pa sta odgovarjala »takoj, takoj« (*á desso á desso*). Ko so bili prisotni končno na tem, da sedejo za mizo, je mojster Marco sedel, duhovnik Giovanni Domenico pa ni hotel jesti. Po obedu je vsem povedal, da je bil v hiši Thomasinove žene – imena zaslišani ni poznal –, kjer ga je našel njen mož in ga nagnal. Dogodek je opisal tako, da ga je Thomasinova žena, o katere dejanjih se sedaj šušlja, skušala zapeljati za svoj užitek (*cercava a ridurlo a suoi piaceri*). Tistega jutra je bila omenjena gospa na cesti, ki vodi mimo, videla ga je in ga prosila, naj vstopi v njeno hišo, da mu bo nekaj povedala, pa je ni poslušal. Rekla je, da je tekla do sv. Petra, da bi ga prosila, naj jo navdihne. Potem ga je peljala naokrog do svoje hiše. Pripetilo se je, da je stopil vanjo, za njim je vstopila tudi sama in potem zapahnila vrata. Notri nista bila niti toliko časa, da bi odzvonilo tri apostolske vere (*sonasi tre credi*), ko se je nenadoma pojavil njen mož, ki je imel ogleduhinjo (*spia*) in ga nagnal, tako da je bil prisiljen uiti skozi okno in se rešiti, za seboj pa je pustil površnik. Sledili sta vprašanji, kdo je bil prisoten ob izpovedi in kdaj je bila podana. – Prisoten je bil mojster Marco iz Budve, prior duhovnik brat Elias iz Vicenze in zdravnik. Na vprašanje, ali je gospod Ioannes Dominicus priznal, da je kdajkoli občeval s Thomasinovo ženo, je vprašani odgovoril, da njemu ne. Potem se je zasliševalec lotil druge ženske, ki so jo omenjali v zvezi z grešnim duhovnikom in vprašal pričo, če pozna Catherino, ženo Ioannina della Boa. Priča je ni poznala, a jo je slišala omenjati. Na vprašanje, če jo je omenjal Dominicus, je bil odgovor nikalen. Zaslišani ni vedel, če je bil duhovnik na glasu, da je občeval z njo. Zanimal je, da bi ga videl vstopiti v hišo Thomasinove žene in obratno. Tudi ni vedel, če je mladenka izjavila, da sta z duhovnikom občevala. Pač pa je poznal govorice, da je duhovnik Giovanni Dome-

nico poklical Thomasinovo ženo k spovedi; to je – ni se spomnil kdaj – slišal od duhovnika Nicola Parentina na trgu, kjer so bili tudi drugi.

Častiti pater Elias iz Vicenze, prior servitskega samostana sv. Catherine iz Isole, star 50 let, je potrdil, da pozna gospoda Ioannesa Dominica de Clerisa. Na vprašanje, ali je ta običajno prihajal zaradi okrepčila v njegov samostan, je povedal, da je od maja, odkar je on prior, prišel v samostan osem do desetkrat obedovat. Ali je kdaj dopoldan prišel povsem razgret in bled, ko so ga nekaj časa čakali? – Nekega jutra po božiču so ga prior in nekaj drugih čakali za obed in ko so želeli k mizi, je prišel bledega obraza, brez površnika in pripovedoval, da je šel v hišo žene nekega Thomasina, kjer ga je ta našel in ga pripravil do tega, da je skočil skozi okno na vrt, kjer je pustil površnik. Kdo je bil poleg, ko je duhovnik Ioannes Dominicus prišel v samostan in to povedal? – Tam so bili mojster Marco Budva in duhovnik brat Placito.²⁰ Na vprašanje, če je gospod Ioannes Dominicus povedal, da je imel spolni odnos s Thomasinovo ženo, je prior odgovoril, da je izjavil, da ni imel časa storiti nič; komaj sta se zaprla v hišo, je namreč prišel mož. Tudi ni priznal, da bi kdaj drugič občeval s Thomasinovo ženo.

Zadnji zaslišani iz družbe, ki je obedovala v samostanu sv. Catherine, ko se je vanj zatekel Ioannes Dominicus, je bil štiriindvajsetletni **odlični gospod Lucius Rizonicus zdravnik iz Novare**. Na zastavljeni vprašanji je odgovoril, da duhovnika Ioannesa Dominica de Clerisa pozna in z njim prebiva. Sta bila kdaj skupaj v samostanu Sv. Catherine, kamor duhovnik gospod Ioannes Dominicus ni prišel ob času, kasneje pa se je pojavil brez površnika, ves prebledel? – To je bilo enkrat pred približno poldrugim mesecem. Zdravnik in Ioannes Dominicus sta nameravala obedovati v samostanu sv. Catherine, pa se je duhovnik pustil čakati. Prišel je šele, ko so prisotni hoteli k mizi. Bil je bled, brez površnika, ves vznemirjen. Na vprašanje, ali je duhovnik povedal za vzrok svojega stanja, je zdravnik pritrdil: povedal je, da je bil zasačen v hiši neke mladenke, katere imena zdravnik ni poznal, možu pa je ime Thomasino. Ker se je bal, da ga bo ta ubil, se je spustil iz hiše dol in pustil za sabo površnik. Povprašan po prisotnih, ki so slišali to izjavo, je zdravnik povedal, da so bili tam mojster gospod Marco iz Budve, duhovnik prior in duhovnik brat Placito iz samostana sv. Catherine. Na vprašanje, če je tedaj Ioannes Dominicus priznal, da je občeval s Thomasinovo ženo, je odgovoril, da je povedal, da je bilo časa komaj za Ave Marijo, ko se je nenadoma pojavil njen soprog, in da z njo ni počel nič slabega. Na zastavljeno vprašanje o tem je povedal, da ni slišal, da bi Ioannes Dominicus kdaj prej občeval s Thomasinovo

²⁰ Prisotnosti zdravnika se prior ni spomnil.

ženo ali s katero drugo žensko, niti ga ni nikoli videl iti v hišo te ženske.

Sledilo je še zaslišanje treh prič, ki bi mogle izpovedati kaj konkretnjšega glede odnosa Ioannesa Dominica s Catherino, drugo poročeno žensko, o čemer se je šušljalo po Izoli. Častiti duhovnik Nicolaus Parentinus pokojnega gospoda Pisija, star 28 let, je na vprašanje, ali je dominus Ioannes de Cleris razvpit po spolni nevzdržnosti s Catherino, ženo Ioannina Bua, odgovoril, da je o tem slišal z več strani, vendar gospoda pozna in o tej zadevi ni prepričan.

Tridesetletni plemeniti čevljar Christoforus pokojnega Sebastiana Beltrama iz Isole je vprašan po slovesu Ioannesa Dominica glede spolne nevzdržnosti s Catherino, ženo Ioannina della Bua povedal, da se tako govori okrog, a da drugega ne ve, razen da mu je Giacomo Furlano, hlapec bratov sv. Catharine povedal, da je neke noči zasačil duhovnika Dominika oboroženega, ko je metal kamen v okno Catherine. Na ta znak je šla odpret vrata, a Giacomo je prišel po cesti in preprečil, da bi duhovnik Giovanni Domenico stopil v hišo omenjene Catherine. Povedal je tudi, da sta se spoprijela in si izmenjala nekaj udarcev, ker je Giacomov brat nameraval vzeti Catherininno sestro za ženo. Povprašan po tem je povedal, da mu je Giacomo to povedal letos poleti na samem v vinogradih.

Petindvajsetletni Iacobus Furlanus pokojnega Bernarda, prebivalec Isole, je bil izprašan v ponedeljek, 8. februarja. Na zastavljeno vprašanje je odgovoril, da pozna duhovnika Ioannesa Dominica de Clerisa in da ve, da je razvpit, češ da je občeval (*di hauer commercio carnale*) z neko Fiornouello, hčerko mojstra Nicola Iurca. Ali ga obrekujejo glede nevzdržnosti s kakšno drugo žensko? – Šušljalo se je, da je hodil h Catherini di Gioannini della Bua, a o njej se ne ve za gotovo. Ali je videl duhovnika Ioannesa Dominica priti k hiši omenjene Catherine? – Ne, videl pa ga je na poti, ob kateri je Catherininna hiša. Na vprašanje, kaj je duhovnik tam počel, je odgovoril, da je tam postaval. Kdaj je bilo to? – Pred kakim letom ga je zaslišani tam nekajkrat videl podnevi in ponoči. Na vprašanje, kako je bil duhovnik opravljen ponoči, je opisal, da je bil v sivi suknji, nako-dranih las in je imel meč. Ali ga je videl metati kamen v okno Catherinine hiše, ali jo klicati z žvižgom ali glasom? – Ni ga videl početi kaj takega. Zasliševalec je po tem odgovoru pričo opozoril, da mora govoriti resnico, pa je svojo izjavo ponovila. Povprašan ali se je z duhovnikom kdaj tam spopadel z orožjem in zakaj, je zaslišani izjavil, da to ne drži. Pač pa se je neke noči tam stepel z nekom, ki je bil preoblečen in ga ne pozna. Srečala sta se, pa se nobeden ni hotel umakniti drugemu, da bi šel mimo. To je bilo pred kakim letom, v temni noči. Na

vprašanje, ali je menil, da je bil to duhovnik Ioannes Dominicus, pa je zaslišani odgovoril da ne, ker je ta njegov prijatelj in se z njim ne bi tepel. Zasliševalec je zaslišane spomnil, da je drugim rekel, da je šlo za duhovnika, pa je zaslišani zatrdil, da tega ni nikoli izjavil.²¹

Zaslišanja zaključuje sklepna ugotovitev in odločitev: To je inkvizicija, ki jo je opravil spoštovani gospod auditor prečastitega gospoda apostolskega vizitatorja Dalmacije in Istre. Gospod Ioannes Dominicus de Cleris iz Isole se je telesno zapletel (*carnaliter se immiscuit*) z neko Fiornouello, ženo Thomasina Andriolija iz Isole in tako z njo zagrešil prešuštvo (*adulterium commisit*). O tem so se razširile javne govorice. Tafellus de Tafellis, doktor obeh prav, kanonik Verone in prečastitega Agostina Valerija, apostolskega vizitatorja Istrie in Dalmacije, poziva Ioannesa Dominica de Clerisa, da pride osebno v roku treh dni, da se bo zagovarjal zaradi prešuštva z ženskami in tudi zaradi igre s kartami.

Obtoženi se očitno ni pojavil pred razsodiščem. V sredo 10. februarja so bile v Kopru izpovedi prič potrjene in objavljene pri mestnih vratih Kopra in Isole. Istega dne je Tafellus de Tafellis, glavni in duhovni auditor po zrelem razmisleku izrekel nad gospodom Ioannesom Dominicom kazen desetletnega izгона ne le iz Isole in kopske škofije, ampak iz vse istrske province. Če bi kršil meje in bi ga ujeli, bi moral tistemu, ki bi ga ulovil, plačati 50 liber, doletel bi ga enomesečni zapor in vnovični izgon. Sodba je bila javno razglašena v torek 16. februarja 1580 v Kopru.

Dramatizacija

V Izoli sta se malo po sredi 16. stoletja (okrog 1555) rodila dva fantka. Poznala sta se od mladih nog, med njima je bilo tudi nekaj rivalstva. Ioannes Dominicus de Cleris se je odločil za duhovniški, Thomasinus de Andriolis pokojnega Andriola pa za »posvetni« kmečki poklic. Ioannes Dominicus je bil bister in lep, njegov sokrajan Thomasinus pa povprečen in hude jeze. Za ženo pa si je uspešno pridobil pet let mlajšo Fiornouello, ki se je moškim zdela precej lepa.

Za privlačnim duhovnikom Ioannesom Dominicom so medlela srca (tudi poročenih) žensk, sam pa jih je k temu kljub svojemu duhovniškemu poklicu spodbujal. Kljub zakramentu zakonske zveze se ni odrekel niti privlačnim poročenim ženskam, nasprotno – celo zapeljeval jih je. Dobrodošlo orodje so mu nudile spovedi, kamor jih je vabil.

²¹ To je edina priča, ki ji zasliševalec ni povsem verjel na besedo.

Prva njegova znana izbranka je bila Catherina, žena Giouannina della Boa. Očividcev in prič, ki bi vedele kaj povedati o njunem razmerju, ni bilo dosti, k temu pa niso bile prepričane, da je bilo med njima kaj resnega. Ioannesa Dominica so opazili, da je večkrat podnevi in ponoči nenavadno počesan in neobičajno opravljen, oborožen z mečem postaval na poti mimo Catherinine hiše in metal v njena okna kamenčke, da bi mu odprla. »Ljudski glas« je bil do duhovnikovega razmerja s Catherino prizanesljiv – čeprav se je na trgu, ki je bil fokus in katalizator novic, a tudi govoric in čenč, menda nekoč sam pohvalil, da je bil s Catherino intimen.

Govorice o tem razmerju pa je povsem zasenčila duhovnikova druga »afera« z zapeljivo Fiornouello, ženo njegovega sovrstnika Thomasina. Neposrednih in posrednih prič o tem razmerju ni manjkalo. Njihove zgodbe so se stekale na izolski trg ob notranjem pristanišču in se z njega nekoliko predelane spet širile med ljudi, ki jih v dneh po Gospodovem razglasenju 6. januarja 1580 na trgu nedvomno ni manjkalo; kmalu so dosegle slehernega Izolana.

Zemljevid Izole s trgom 1819 (Franciscejski kataster).

Že nekaj mesecev prej sta dve puritanski »spodobni« ženski, ki sta oprezali za nemoralnim vedenjem Izolanov, Thomasinu prišepnili, da sta videli duhovnika Ioannesa Dominica, ki je sledil njegovi ženi Fiornouelli proti obali in se zalezal v rž pri cerkvi sv. Petra. Omenjeni ženski sta »skok čez plot« mladega para preprečili. Pač pa je bil Thomasinus poslej pozoren; omislil si je ogleduhinjo, da je oprezala za Fiornouello in Ioannesom Dominicom. Ko je 5. januarja, na večer pred Gospodovim razglasenjem opazila, da sta se skupaj vtihotapila v Thomasinovo hišo, je tega nemudoma obvestila. Na

vrat na nos je pohitel domov in – naletel na zapahnjena vrata! Razbijal je po njih in Fiornouella mu je bila prisiljena odpreti, še prej pa je Ioannesa Dominica poslala na podstrešje, da bi se tam potuhnil. Časa za pregreho menda ni bilo: od vstopa Fiornouelle in duhovnika v hišo do moževega prihoda bi mogle komaj odzvoniti tri apostolske vere ali bi se zmolila Ave Marija. Ko je bil v hiši, je Thomasinus sledil instinktu in teklen na podstrešje. Dohitel in obrcal je Ioannesa Dominica ter ga nagnal v beg, tako da je ta v strahu, da ga bo Thomasinus ubil, skočil skozi okno in se prek balkona in streh sosednjih hiš spustil na Thomasinov vrt in od tam preplezal zid do ceste, Thomasinus pa mu je sledil. Duhovnik je na begu izgubil površnik, ki se ga je polastil Thomasinus in se kasneje čez Iohannesa Dominica z omenjenim dokazilom pritožil pri koprskem škofu.

Fiornouella se je pred razjarjenim soprogom zatekla v cerkev, kamor ji je sledil in ji grozil, da jo bo ubil, ker mu je nakopala sramoto. Marcus iz Budve, znanec Ioannesa Dominica, je Thomasinov fizični obračun z ženo preprečil. Thomasinus je ženo nagnal od doma. Zatočišče je nato iskala v hiši svojega očeta mojstra Nicola Iurca, a je tudi on zaradi sramote, ki jo je nakopala družini, ni hotel sprejeti. Začasno je nato živela pri Marcu iz Budve, dokler se je ni oče usmilil in ji dal strehe nad glavo.

Ioannes Dominicus pa je z razbesnjenim Thomasinom za petami zbežal v servitski samostan sv. Catharine. Tam je bil skupaj s štirimi drugimi gosti najavljen k jutranjemu obedu (v času dogajanja na predvečer Gospodovega razglasenja in med obedom je precejšnja časovna vrzel). Na obed je prihitel prepozno, ves blede, prekrit z znojem, pretresen in – brez površnika. Družba se je odpravila jest z dodatno zakasnitvijo, ker sta Ioannes Dominicus in njegov znanec Marcus iz Budve, ki je bil tudi povabljen k obedu, najprej staknila glavi, da bi se dogovorila o opisu dogajanja, ki naj bi ga zbrani družbi podal Ioannes Dominicus. Pojasnil naj bi njegovo navzočnost v Thomasinovi hiši in bil zanj kar najmanj obremenjujoč. Po obedu – Ioannes Dominicus sploh ni mogel jesti – je prisotnim predstavil razlog za svoje stanje in povedal, da ga je Thomasinus našel v svoji hiši skupaj s svojo ženo, ki je nanj prežala, da bi ga zlorabila za svoj užitek. Zvijajčno ga je zvabila v hišo in potem zapahnila vrata. Med njima pa ni bilo nič nedovoljenega, ker ni bilo časa, saj se je takoj po njunem prihodu v hišo pojavil Thomasinus. Bil je razjarjen, tako da se je Ioannes Dominicus ustrašil za svoje življenje. Thomasinus ga je obrcal in prisilil, da je zbežal in za seboj pustil površnik.

O dogodku je slišala in se ob njem muzala vsa Izola, ker pa se je Thomasinus nad Ioannesom Dominicom pritožil škofu in ker je prav tedaj v koprski škofiji po-

tekala vizitacija, je bil o dogodku obveščen tudi vizitatorjev *auditor*. Dal je poklicati enajst prič in jih zaslišal, ne le o duhovniku Ioannesu Dominicu, ampak tudi o vedenju drugih duhovnikov, ki je bilo menda vzorno, o prešuštnikih, oderuhih in heretikih v Izoli, ki jih ni bilo. Zaslišani so slišali za dogajanje med duhovnikom in Fiornouello, nekateri pa so poznali tudi duhovnikovo »afero« s Catherine. Večina zaslišanih je zgodbo duhovnika in Fiornouelle poznala le po govoricah. Zelo stvaren in nazoren je bil »rogonosec« Thomasinus, ki je na ženo in duhovnika naletel »v živo« in bil prepričan, da ga je slednji skušal nalašč osramotiti. Ker je duhovnika na svojem domu zalotil sam brez drugih prič, je v potrditev verodostojnosti svojega opisa dogodka opozoril, da je Ioannes Dominicus sam povedal, da je bil z njegovo ženo v njegovi hiši, sicer pa je duhovnika na begu videla tudi Thomasinova sosedka, ki je opisala njegov beg na Thomasinov vrt in prek vrtnega zidu na cesto. Duhovnikovo izjavo o dogodku so na jutro Gospodovega razglasenja slišale štiri osebe, ki naj bi skupaj z Ioannesom Dominicom obedovale v servitskem samostanu sv. Catherine. Njihova pričevanja so bila skladna: Ioannes Dominicus je k obedu zamudil, pritekel je ves bled in poten ter brez površnika, ni mu bilo do hrane. Po obroku je opisal, kaj se mu je zgodilo in sicer na način, ki je krivdo za njegovo navzočnost v Thomasinovi hiši pripisoval Fiornouellini pohoti in zvijačnosti, hkrati pa je zanikal, da bi prišlo med njima do spolnosti.

Vizitacijski *auditor* Ioannesu Dominicu ni nasedel. Pozval ga je na zagovor, ker pa se ni odzval, ga je kaznoval z izgonom iz Istrske province.

Zaključek

Dogajanje, ki ga opisuje inkvizicijski proces vizitatorjevega *auditorja*, je večplastno. Na eni strani kaže vzdusje po tridentinskem koncilu, ko si je Cerkev po svojih načelih prizadevala urediti spolno življenje vernikov, zlasti duhovščine. Stare prakse (konkubinat, prešustvo) pa je bilo težko izkoreniniti – Valierjeva vizitacija je odkrila številne odklone od cerkvenih pravil.

Sam vizitacijski preiskovalni postopek kaže na ustaljeno prakso: bil je premišljen in dodelan. To je razvidno iz logičnega zaporedja zaslišanih prič, katerih seznam se je oblikoval sproti v skladu z informacijami, pridobljenimi ob predhodnih zaslišanjih. Čeprav k pričanju niso bile pritegnjene prav vse osebe, ki so jih zaslišani v svojih izjavah omenjali, pa je postopek zajel vse ključne priče razen ovaduhinje, ki je omenjena posredno pri enem od opisov izpovedi Ioannesa Dominica. Proces je potekal po natančnih pravilih z vnaprej sestavljenimi vprašalniki, ki so zajemali problematiko zadeve in skušali preverjati izjave zaslišanih z dodatnimi vprašanji in z izjavami

drugih prič. Zaradi kršenja pravil vzdržnega življenja in kršenja zakramenta svetega zakona – Ioannes Dominicus je grešil s poročeno žensko –, ga je doletela kazen izгона iz Istre. Ta kazen je bila tedaj težja, kot si to lahko predstavljamo danes. Ioannes Dominicus si je pridobil slab sloves, ki ga je poslej spremljal v vsem katoliškem svetu. Žal nam njegova nadaljnja usoda ni znana.

Proces pa pripoveduje še druge zgodbe o Izoli in njenih prebivalcih. Večina družabnega življenja se je odvijala na mestnem trgu, kamor so se stekale in od koder so se širile novice. Očitno so tam stalno postavili ljudje (predvsem moški²²), ki so bili pripravljeni poklepetati z drugimi. To je razumljivo, saj so tedaj pomembne novice razglašali ali mestni klicarji ali duhovniki, medtem ko so se drobni trači širili od ust do ust; saj sodobnejših sredstev javnega obveščanja tisti čas ni poznal. So pa ljudje povsod zvedavo oprezali drug za drugim, se za hrbtom opravljali in drug o drugem vedeli tako rekoč vse.

Zapisi pričevanj slikajo tudi razmerja med posamezniki, njihov značaj in razmišljanja. Na eni strani imamo opraviti z dvema rivaloma, ki sta se poznala od malega in si nista bila posebej ljuba. Ioannes Dominicus je bil kot duhovnik dobro oskrbljen in priljubljen, bil je veseljak in se je rad zabaval. Presenetljivo brezskrbno in lahkomišno si je privoščil tudi prepovedane radosti (ženske, karte). – Thomasinus je bil razburljiv in sumničav. V primerjavi z Ioannesom Dominicom je imel – verjetno tudi zaradi svoje žene, ki je tekala za duhovnikom – morda občutek manjvrednosti, gojil pa je tudi fiksno idejo, da ga skuša njegov tekmeč iz otroštva osramotiti in se prav zato vrti okrog njegove žene.

Pričevanja posredno osvetljujejo tudi hrepenenja mladih poročenih žena. Vsaj dvema nezadovoljnima in naivnima poročenima dekletoma je godila pozornost izobraženega duhovnika, ki je v njima načrtno vzbujal utvaro nečesa, česar jima lastni mož, ki se je ves dan posvečal kmetovanju, ni nudil. Tudi tu preseneča neprevidnost obeh vpletenih akterk, saj se nista zmedli za možne posledice svojih dejanj. Catherine je bila pripravljena duhovnika, ki ji je v okno vrgel kamenček, spustiti v hišo, Fiornouella pa je to storila. Posledice zanj so bile hude: bila je poročena, pa se je morala vrniti k očetu. Ločitev zakona je bila tedaj praktično nemogoča, torej ji je bila onemogočena nova resna zveza, upala je lahko le, da jo bo mož nekoč voljan sprejeti nazaj. K sreči izolski statut prešustva ni obravnaval kot kaznivo dejanje, sicer bi jo še oglobili in ji odvzeli kakšne premoženjske pravice.

²² Podatkov o zbirališčih, kjer bi novice med seboj izmenjavale ženske, zapis ne nudi.

Zapis zaslišanj in razsodbe omogoča še več drugih razmišljanj, o katerih morda kdaj drugič.

Viri in literatura

- Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta. Editio critica I. The oecumenical councils. From Nicaea I to Nicaea II (325-787)*, (ed. Alberigo, Giuseppe u.a.). Turnhout: Brepols, 2013.
- Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta. Editio critica II/1. The General Councils of Latin Christendom. From Constantinople IV to Pavia-Siena (869-1424)*, (ed. García y García, Antonio et al.). Turnhout: Brepols, 2013.
- Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta. Editio critica III. The oecumenical councils of the Roman Catholic Church. From Trent to Vatican II (1545-1965)*, (ed. Ganzer, Klaus, Alberigo, Giuseppe, Melloni, Alberto). Turnhout: Brepols, 2010.
- Denzler, Georg: *Die Geschichte des Zölibats*, Freiburg: Herder, 1993.
- Jedin, Hubert: *Geschichte des Konzils von Trient 1-4*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1949-1975.
- Lavrič, Ana: *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579 = Istriae visitatio apostolica 1579. Visitatio iustinopolitana Augustini Valerii*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986.
- Naldini, Pavel: *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper* (red. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije, Škofija Koper 2001.

Zusammenfassung

AH, DIESES UNSELIGE GESCHLECHTLICHE VERLANGEN!

Die Untersuchung gegen den sündhaften Pfarrer Ioannes Dominicus de Cleris in Izola/Isola

Der Visitationsbericht von Agostino Valier (1565-1599), Bischof von Verona, der von Papst Gregor XIII. (1572-1585) zum apostolischen Visitor der Bistümer in Dalmatien und Istrien ernannt worden war, berichtete anlässlich der Visitation des Bistums Koper/Capodistria 1580 von mehreren Geistlichen, die laut den Worten vereidigter glaubwürdiger Personen den Grundsatz der sexuellen Enthaltsamkeit missachtet hatten. Ein solcher Fall war Pfarrer Ioannes Carpan in der Kirche des hl. Michael in Krkavče/Carcase, der bereits erwachsene

und verheiratete Kinder – einen Sohn und eine Tochter – hatte, jedoch laut den Versicherungen des befragten Zeugen in der Zeit seines Pfarrdienstes in Krkavče enthaltsam gelebt hat. Pfarrer Andrea in der Kirche des hl. Sabas in Kaštel/Castelvenere lebte mit Thomas Tochter, der Witwe Catherina, und hatte mit ihr eine rund drei Jahre alte Tochter. Er war nicht besonders gewissenhaft und drückte sich gerne um seine Verpflichtungen. Zwei Säuglinge starben daher ohne Sakramente und drei Frauen ohne Beichte. Aufschlussreich war die Erklärung des Ehemannes einer der verstorbenen Frauen, der sich laut Aussage des Verhörten beschwerte, seine Frau sei wie eine Wölfin verendet. Der Pfarrer in der Kirche des hl. Anton in Dvori (früher: Korte/Corte d'Isola) bei Izola hatte zwei Söhne, jedoch – und dies war wohl ein mildernder Umstand – nicht in seinem Haus; der jüngere Sohn war zwanzig Jahre alt, der ältere lebte in Venedig. Auch der Pfarrer der Kirche des hl. Florian in Kubed/Covedo hatte einige Tage eine Konkubine bei sich.

Der Visitationsbericht schließt mit zivilen Akten, in denen sich die Parteien – sowohl Privatpersonen von unterschiedlichem Stand als auch verschiedenen Institutionen und Gemeinschaften von bunt gemischter örtlicher Herkunft – mit ungelösten Angelegenheiten und Streitigkeiten an das Schiedsgericht des Visitors wandten. Besonders umfangreich unter diesen Akten ist die Untersuchung über das unmoralische Leben des attraktiven, jüngeren Pfarrers Ioannes Dominicus de Cleris in Izola, der den Freuden des weltlichen Lebens, nämlich den Frauen, dem Trinken und dem Spielen, nicht abgeneigt war. Er verstrickte sich in Verhältnisse mit zwei verheirateten Frauen: mit Catherina, Ehefrau von Giouanino della Boa, und mit Fiornouella, Ehefrau von Thomasinus de Andriolis. Letzterer ertappte seine Ehefrau und den Pfarrer im abgeschlossenen Heim. Der Pfarrer sprang aus Angst vor dem aufgebrachten Ehemann durch das Fenster und suchte Zuflucht im Kloster der hl. Katharina. Auf der Flucht verlor er seinen Mantel. Mit diesem Beweisstück beschwerte sich Thomasinus beim Bischof von Koper. Da gerade zu jener Zeit die Visitation im Bistum stattfand, übergab der Bischof die Angelegenheit zur Untersuchung an das Schiedsgericht des Visitors, vor dem mehrere Personen einvernommen wurden. Der Vernehmer Tafellus de Tafellis, Domherr von Verona, verkündete für den Pfarrer von Izola die Strafe der zehnjährigen Verbannung aus Istrien; würde er innerhalb Istriens ertappt müsste er demjenigen, der ihn erwischte, 50 Libre zahlen, sodann käme er für einen Monat ins Gefängnis und würde nach Ablauf dieser Strafe erneut verbannt werden.

Schlagwörter: Bistum Koper/Capodistria, sexuelle Enthaltsamkeit der Geistlichkeit, kirchlicher Untersuchungsprozess

Stanislav Južnič

Galilei pri nas

O spretnih trgovcih z beneško soljo in povzpetniškem sorodstvu na Kranjskem

JUŽNIČ, Stanislav, dr. Univerza v Oklahomi, Oddelek za zgodovino znanosti, US- Norman OK 73019-6030, West Brooks 401

929.52Galilei
339(497.4)"16":664.41

GALILEI PRI NAS

O spretnih trgovcih z beneško soljo in povzpetniškem sorodstvu na Kranjskem

Vpliv Galileja Galileja na Kranjce je imel tudi osebno plat. Starejši med njegovimi sorodniki na Kranjskem je bil poglavitni beneški trgovec s soljo Francesco Galilei († pred 17. 6. 1647), ki je premeteno izkoriščal velike razlike v cenah soli med beneškim in habsburškim ozemljem. F. Galilei je odločilno pripomogel pri ureditvi pokojnine Galileo Galileja pri katedrali v Brescii na tedanjem beneškem ozemlju. Za slovensko srenjo je bil še bolj pomemben zakupnik solne trgovine Roberto Galilei (1615 Firenze – 1681 Ljubljana), ki je postal četrtni stotnik za istrski del Kranjske, kranjski deželan in premožni bankir. Kot stotnik je poveljeval obrambi proti nameravanemu turškemu napadu proti Dunaju leta 1663, svoj donosni položaj pa je obdržal dve desetletji, vse do svoje smrti. Roberto je bil na Kranjskem visoko čislán glede na botre Robertovih otrok, med katerimi je bil tudi sam deželni glavar; Robertova soproga je botrovala hčeri Karla Valvasorja († 1697), polbrata polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Raziskane so Robertove povezave s petičnimi ljubljanskimi poslovneži, predvsem s trgovci kot sta bila Caharija Waldtreich in Franc Zergoll(ern). Ljubljanska zapuščina Roberta Galileja popisana kmalu po njegovi smrti nam možakarja kaže v vsem sijaju, saj je imel kar nekaj pod palcem. Roberto je poročil baronico Mordax, ki mu je povila reci in piši osem otrok. Razen najstarejšega sina so bili vsi krščeni v ljubljanski stolnici. Ljubljanski frančiškani so pokopali Roberta, njegovo soprogo in njuno odraslo hčer.

Ključne besede: Robert Galilei, Galileo Galilei, Sidonia Viktoria Mordax poročena Galilei, Ljubljana, zgodnja moderna znanost.

JUŽNIČ, Stanislav, PhD, University of Oklahoma, History of Science Department, US- Norman OK 73019-6030, West Brooks 401

929.52Galilei
339(497.4)"16":664.41

GALILEOS ON OUR TERRITORY

About skillful Venetian salt traders and ambitious family members in Carniola

The influence of Galileo Galilei on the Carniolans had a personal touch. One of his older relatives in Carniola included the main Venetian salt trader Francesco Galilei († before 17 June 1647), who cleverly took advantage of large differences in prices between the Venetian and Hapsburg territories. F. Galilei played a key role in arranging Galileo Galilei's pension with the cathedral in Brescia in the then Venetian territory. For Slovenes, an even more important tenant of the salt trade was Roberto Galilei (1615 Florence - 1681 Ljubljana), who became the quarter captain for the Istrian part of Carniola, a Carniolan countryman and a rich banker. As a captain, he commanded the defence against the planned Ottoman attack on Vienna in 1663 and kept his lucrative position for two decades until his death. Roberto was held in high esteem in Carniola, judging by the godfathers of his children, who included the head of the province himself; Roberto's wife was godmother to the daughter of Karl Valvasor († 1697), the half-brother of the historian and polymath Janez Vajkard Valvasor. The article investigates Roberto's ties with affluent entrepreneurs from Ljubljana, in particular tradesmen such as Caharija Waldtreich and Franc Zergoll(ern). The Ljubljana heritage of Roberto Galilei, which was inventoried soon after his death, reveals the splendor of a man who was quite wealthy. Roberto married Baroness Mordax, who gave birth to as many as eight children. With the exception of the oldest son, all were baptized in the Ljubljana cathedral. The Ljubljana Franciscans buried Roberto, his wife and their adult daughter.

Key words: Robert Galilei, Galileo Galilei, Sidonia Viktoria Mordax married name Galilei, Ljubljana, early modern science.

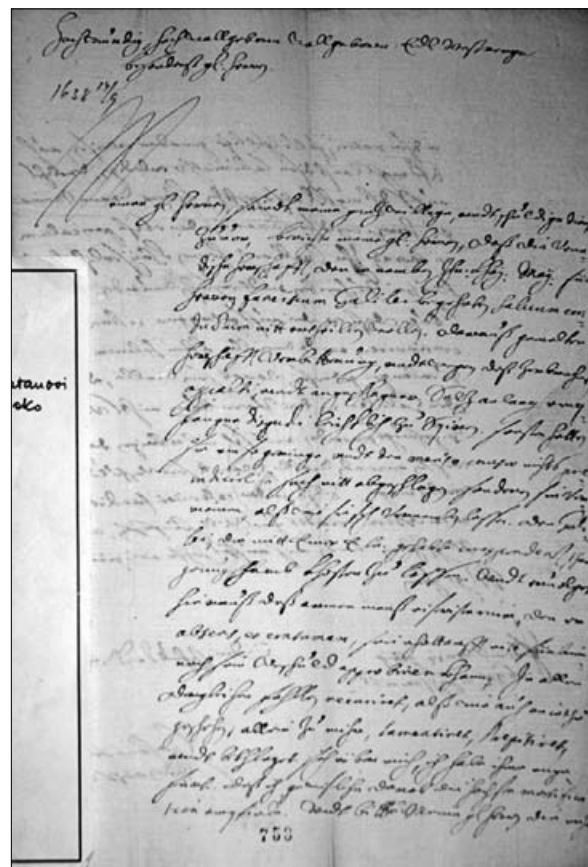
Uvod

Naša zgodba meče luč na delovanja Roberta Galileja med Slovenci ter razkriva pomen njegovih stikov s tedanjo kranjsko smetano vključno z grofi in knezi Turjaškimi. Odstira tančico s poslovanja ljubljanskih bogatih bančnikov-trgovcev, predvsem pa nakazuje nekoliko skrivnostne Robertove povezave z malteškimi vitezi. Ljubljčan Roberto Galilei in njegovi sodelavci niso neznani slovenskemu zgodovinopisju. Doslej smo se ukvarjali predvsem z vprašanjem, kaj je takšne denarne mogotce, kot je bil Galilejev sodelavec Caharija Waldtreich, privedlo med Slovence. Zgodba nam danes torej tudi prišepetava sporočilo o nekdanji veličini in privlačnosti dežele na južnih obronkih Alp.

Sol Florentinca Francesca Galileja

Uspeh Galilejev med Slovenci se je začel po Krpanovo – s soljo. Seveda pa Galileji niso prestavljali kobilic s cesarskih poti ali oprezali za biriči, saj so kot petičneži sami sebi krojili trgovinske zakone. Franc (Francesco) Galilei je skupaj s fizikom Fulgenzio Micanziom s pomočjo svojih sorodnikov Benedetta Galileja, Antona Galileja in Ottavija Galileja v Benetkah skrbel za podelitev pokojnine katedrale v Brescii slovitemu fiziku Galileo Galileju. Galileo Galilei je medtem padel v papežovo nemilost in si sam ni znal pomagati. Dohodek od katedrale v Brescii je bil zagotovljen učenjaku G. Galileju z bulo izdano v Rimu 20. 3. 1627, vendar je bilo treba zgladiti še številne zapreke. Galileo Galilei je poskrbel za latinski dopis potrditve odvetništva beneškemu trgovcu Francescu Galileju 4. novembra 1632, nekaj dni po G. Galilejevem pozivu na sojenje v Rim septembra 1632. Francesco Galilei je bil svojevrstni poslovni posrednik Galileo Galileja. Benedetto Galilei je nadomeščal Francesca Galileja pri zastopanju G. Galileja v Benetkah in Brescii na osnovi G. Galilejevega pisma datiranega 21. 2. 1634, medtem ko je Francesco februarja in marca 1634 posloval v Istri. G. Galilejevo pravico do dohodkov so potrdili dne 23. 12. 1633. Francesco Galilei je 9. 8. 1635 znova trgoval v Istri in je s seboj odnesel G. Galilejevo pismo.¹ Francesco Galilei je Galileo Galileju dvakrat pisal leta 1632 in znova leta 1635. Ubogi Galileo Galilei je bil ob zadnjem pismu že v svojevrstnem hišnem zaporu v predmestju Firenc.

Galileji so trgovali s soljo na kranjsko-beneški meji vsaj pol stoletja. Dne 7. 1. 1634 se je Janez Ferdinand grof Portia (1605-1665) obregnil ob obmejne furlansko-kranjske trgovce. Obravnaval je lukso Bakar, kjer od odsotnega Galileja ni dobil pravih pojasnil glede trgovanja. Galilei je namreč naselje zapustil, čeravno je imel tam številne važne tekoče posle.² 18. 9. 1638 je o Francu Galileju pisal Anton grof Rabatta, cesarski komornik, habsburški ambasador v Benetkah in oče bodočega ljubljanskega škofa Jožefa Rabatte (1620-1683).³ F. Galilei se je otepal stroškov s korespondenco in s plačevanjem oboroženih stražarjev, ki so varovali tovarnike soli v karavanah.⁴ Zaščita je bila še kako potrebna med prevozom soli skozi Gorski Kotar, saj se tamkajšnji Srbi še danes spominjajo svojih sosedov pravoslavni Cincarjev kot »napadalcev karavan s soljo«.⁵

Franc Galilei trguje s soljo 14. 9. 1638, prva stran (Arhiv Republike Slovenije).⁶

¹ Galilei – Favaro: *Le Opere*, 14: str. 426 (pismo št. 2346 podpisano v Benetkah 13. 11. 1632), 14: str. 431 (pismo št. 2352, Benetke 20. 11. 1632), 14: str. 434 (pismi št. 2357 in 2358, Benetke 27. 11. 1632), 15: str. 335 (pismo št. 2788, Benetke 26. 11. 1633); 16: str. 33 (pismo št. 2866, Benetke 4. 2. 1634) in 16: str. 161 (pismo št. 3016, Benetke 18. 11. 1634), str. 299 (pismo št. 3165, Benetke 9. 8. 1635); 19: str. 459, 470, 471.

² 7. 1. 1634 neimenovani Galilei Trgovina iz Bakra na celino, AS 2, š. 485 fol. 1709-1715, 1718 z omembo Galileja na strani 1715 na drugačnem papirju.

³ Schiviz: *Der Adel*, str. 179.

⁴ AS 2, š. 490 pag. 753 (14. 9. 1638), 761 (18. 9. 1638).

⁵ Izjava Srba Djordja iz predmestja Vrbovskega pričujočemu piscu 8. 8. 1998.

⁶ AS 2, š. 490, pag. 753.

19. 2. 1647⁷ je Adam Zupančič z mitnice sv. Vid v Rijeki poročal o kupcijah s soljo oktobra 1646 v Bakru in Bakarcu v povezavi z Galilejem. 17. 5. 1647 je Adam Zupančič pisal že veliko ostreje zaradi banditizma in tihotapstva.⁸ Franc Galilei in »*Ministro dell'Appalto de sali*« Antonio Jakob (Giacomo) Corsi⁹ iz stare italijanske reške senatorske družine¹⁰ sta prevažala vino, obenem pa sol s Paga in Raba, prav tako pa iz Kopra ter Milj v Bakar, Trst, na kranjsko mitnico sv. Ivana pri Devinu, drugod po Kranjskem ali po morju v Benečijo. Zupančič je opisal domala vse tihotapske poti pri trgovanju s soljo. Star soli je v Kopru stal 2 liri, na Kranjskem pa je bil dvakrat dražji. Sol so dovažali v Koper in Milje mimo habsburških podložnikov in pristanišč, prav tako pa so sol vozili skozi Trst.¹¹ Nepridipravom je padla sekira v med, saj so po sol v Trst hodili pogodbeno najeti Morlaki, da bi množili dobiček pri prepovedanem prevozu dalmatinske soli s Paga in Raba v luko Bakar. Seveda so se vestno izogibali cesarske mitnice sv. Vida v Rijeki. Po F. Galilejevi smrti je posle prevzel Antonio Giacomo Corsi,¹² prav tako pa Roberto Galilei. V luko Bakar so za beneške oblasti z dalmatinskega Paga in Raba izvažali sol; tovorili so tudi špansko in vzhodnjaško sol pri ugodnih pogojih. Da bi stopili na prste tihotapcem, so jim grozili kar s smrtnimi kaznimi. 100, 150 ali 200 in še več ladij je letno izvažalo sol iz luke Bakar, kar je primer zrel za solno zaporo ali za cesarski urad v Karlovcu ob Kolpi, se je pridušal jezni mitničar Zupančič. Po drugi strani pa podložniki lahko svobodno (trgujejo) s soljo po pogodbah podpisanih (pri mitnici) na sv. Vidu v Rijeki, je pribil grof Zupančič.¹³ 20. 7. 1647 se je Corsi v italijanskem pismu podpisanem na Rijeki branil Zupančičevih (Giupancich, Suppanchich) obtožb.¹⁴

Zgolj četrtino paške soli so vozili po cesarju ugodnih dovoljenih poteh, vse ostalo pa je šlo naskrivaj predvsem v luko Zrinjskih v Bakru. Trgovec Franc Galilei je med zadnjimi izkoriščal prednosti cvetočega Zrinjskega pristanišča v Bakru. Njegov sorodnik in trgovski dedič Roberto Galilei je kot zakupnik solne trgovine od 21. 1. 1657 in četrti stotnik Istre (1662-1681) že moral

tovoriti »belo zlato« skozi Scilo in Karibdo novih razmerij moči po polomu Zrinjsko-Frankopanske zarote.

Posojilo za zakup in deželanstvo

Za razliko od trgovca Franca Galileja je njegov sorodnik bankir Roberto Galilei ob trgovanju s soljo postal celo kranjski visoki uradnik in politik. 26. 3. 1654 so kranjski deželni stanovi izstavili R. Galileju zadolžnico za zajetno vsoto 6000 kron deželne veljave, za katero so bili pripravljeni priznati povišano vrednost 6000 kron nemške veljave.¹⁵ Posel je bil registriran tako v R. Galilejevi zapuščini kot v zapisnikih deželnih stanov. Pisar deželnih stanov je najprej dne 26. 3. 1654 priznal sposojenih 3000 fl z letnimi obrestmi 6% in dobo vrnitve dveh let.¹⁶ Deželnim stanovom očitno še ni bilo zadosti, saj so si pri Galileju dne 29. 5. 1654 znova sposodili enako vsoto 3000 fl.¹⁷ Na deželnem zboru so dne 3. 6. 1654 dodali nov kratek zaznamek o Robertu Galileju glede njegovega posojila s 3% obrestmi.¹⁸ 19. 4. 1655 so Stanovi Galilejevo posojilo že obravnavali kot svoj dolg v skupnem znesku 6000 fl. Očitno so dolg nameravali poravnati s protiuslugo. V zahvalo za gmotno pomoč so Galileju na seji deželnega zbora takoj po novem letu dne 21. 1. 1657 podelili cesarski koncesijski zakup za trgovino s soljo (*Appalt*).¹⁹ Tako je bil volk sit in koza cela: dolg resda ni bil poravnan, a si zaradi tega ni nihče belil glave.

Podoben zakup monopola solne trgovine je leta 1609 ob obnovi tržaških solin dobila družina de Leo, ena od trinajstih rodovin ustanovitelj sodobnega Trsta. Z njegovim striktnim izvajanjem in preganjanjem tihotapcev so povzročili upor v Postojni, kjer so se domači podjetniki dotlej preživljali tudi s solno trgovino v slogu Martina Krpana. Odločitev vlade je izzvala kmečke upore Kraševcev proti zastopnikom zakupnika Jeremije de Leo leta 1609/10. Spori so junija 1610 zahtevali celo smrtno žrtve med spopadi v Postojni, v katerih so de Leovi »ibljartarji« (*Überreiter*) potegnili ta kratko.²⁰

Zviti Roberto Galilei je kot zakupnik solne trgovine obvladoval večji del donosnejših poslov v zahodnem

⁷ AS 2, š. 500 str. 1401-1408 (o Galileju na str. 1404 19. 2. 1647); AS 2, š. 501 pag. 1943, 1946-47, 2397 (17. 6. 1647), 2401-2402.

⁸ AS 2, š. 401, 19. 2. 1647, pag. 1404, 1943, 1946-47, 2397, 2401-2: AS 2, š. 501 Ljubljana 27. 5. 1647 (potrjeno v Ljubljani 17. 6. in 22. 6. 1647), str. 1941.

⁹ Vilfan: K zgodovini kmečkega trgovanja, str. 7.

¹⁰ Vanino: Isusovci, str. 183.

¹¹ AS 2, š. 401, pag. 2399 (17. 6. 1647); Darovec: Solarstvo, str. 79; Darovec: Davki, str. 334, 348.

¹² AS 2, š. 401, pag. 1946 (del dokumenta na str. 1943-1955, 1958, zapisanega 17. 6. 1647) in str. 2401 (del dokumenta na str. 2397-2410, zapisanega 17. 6. 1647, sprejetega v Ljubljani 5. 7. 1647).

¹³ AS 2, š. 401, dno pag. 2401, 17. 6. 1647, sprejeto v Ljubljani 5. 7. 1647 vrh pag. 2403, pag. 2409, 2410 kuverta s pečatom.

¹⁴ Podpisano 20. 7. 1647, sprejeto v Ljubljani 24. 7. 1647 (AS 2, š. 401, pag. 2411-2412, 2414).

¹⁵ Nemška veljava je bila domala za 10% višja od deželne kranjske veljave leta 1721 (Škofjeloški pasijon, folij 3r http://nl.ijs.si/e-zrc/sp/html/sp_ct.html).

¹⁶ AS 2, š. 895, fol. 12v. Eno stran pred tem prvim Galilejevim posojilom so obravnavali (jezuitskega) rektorja 26. 3. 1654, za Galilejem pa na isti strani reformirane avguštince 26. 3. 1654.

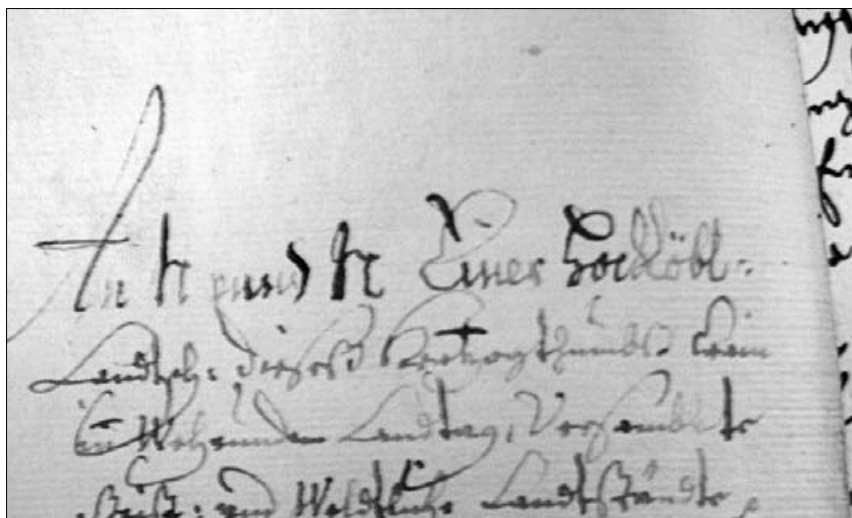
¹⁷ AS 2, š. 895, fol. 14v-15r (1654).

¹⁸ AS 2, š. 895, fol. 17v (1654). Dve strani pred Galilejem so obravnavali R. Scarlichija, stran za Galilejem pa Radovljico.

¹⁹ AS 2, š. 895, fol. 48r (1655, Galilejev priimek brez krstnega imena napisan z enojnim l), 79v.

²⁰ Marušič: Na Krasu, str. 172; Mainati: Croniche, str. 149-150; Vilfan, K zgodovini, str. 1.

delu Kranjske. Denar je posojal tudi Janezu Krstniku de Leo in njegovim sorodnikom.²¹ Ko je cesar leta 1661 odpravil apalt na sol in z njim omejitev uvoza na monopolna skladišča,²² je s tem ukinil ali vsaj okrnil Galilejeve ugodnosti. Zato so godrnjajočemu Robertu v zameno dali pismo deželanstva, ki je bilo zavedeno v protokolu deželnih stanov dne 9. 2. 1662.²³ Tam so svoj čas zavedli tudi posojilo. Sorodnik slovitnega fizika G. Galileja se je tako prelevil v polnopravnega Kranjca, deželni stanovi so žvenketali z njegovimi zlatniki.

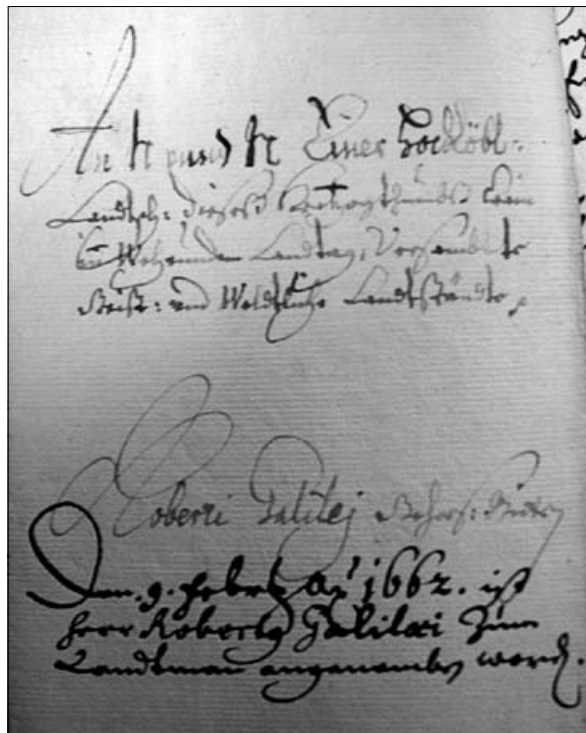

Galilejev zapečaten podpis pod vlogo za pismo deželanov. Na pečatu je viden njegov grb z lestvijo.²⁴

Roberto Galilei je v prošnji za pismo deželanstva trdil, da na Kranjskem deluje že od leta 1632 in še posebno po svoji poroki leta 1641. Kljub temu je prvi ohranjeni dokument o njem šele dne 9. 2. 1647 sestavljal v Ljubljani Volf Sigmund baron Purgstall (* 1610/11; † 1654/55), cesarski vojni svetovalec, polkovnik, dne 24. 11. 1631 povišan v barona skupaj z bratoma zavoljo vojnih zaslug.²⁵ Zna biti, da je Galilei nekoliko pretiraval s poročilom o dolžini svojega staža na Kranjskem.

Roberto je v prošnji kranjskim stanovom pripisal še oblast v Slovenski Marki, Metliki, Krasu in Istri. Očitno ti kraji po njegovi sodbi še niso bili samoumevno Kranjski. Z nemalo samohvale je naštel svoje prijateljske odnose z deželnimi stanovi, svoje sposobnosti in odlike. Najboljše priporočilo pa je bil Robertov rodni brat redovnik Bartolomeo Galilei, ki je bil kot dvorni upravitelj velikega vojvode deželnega kneza v Firencah formalno nadrejen dvornemu filozofu-matematiku Galileju Galileju. Poleg Robertovih znanj in kvalitet so zaslišani člani kranjskih deželnih stanov na florentinskega dvornega upravitelja še posebej opozorili ob možnostih za stike med florentinskimi in kranjskimi deželnimi stanovi. Zadišalo je po dobičku in vrli Kranjci so si seveda meli

roke. Pisar Bartolomejevega krstnega imena sprva ni poznal in je zanj pustil prazen prostor, v katerega je ime »Fr: Bartolomiae« pozneje nekoliko stisnil z drugačno pisavo. Podrobnosti ni bilo treba navajati, saj so vsi tedanji kranjski velmožje zelo dobro vedeli, kam pes tace moli ob bajeslovnem bogastvu florentinskih bankirjev in vplivnosti malteških vitezov. Med viteze sta spadala Bartolomeo Galilei in ljubljanski škof imenovan 9. 4. 1664 Jožef Rabatta.

Stanovi o Robertovemu bratu malteškemu vitezcu Bartolomeju Galileju 9. 2. 1662.²⁶

²¹ Dne 5. 5. 1653 je bil (Janez) Karl de Leo (1611-1656 Ljubljana) priča na poroki svojega sorodnika Georga de Leo pl. Lowenberga v Ljubljani; leta 1647 je bil grad Ravne razdeljen med Jurijem, Janezom Krstnikom in dvema drugima bratoma pl. Leo (Schiviz: Der Adel, str. 148; Smole: Graščine, str. 417).

²² Vilfan: K zgodovini, str. 7.

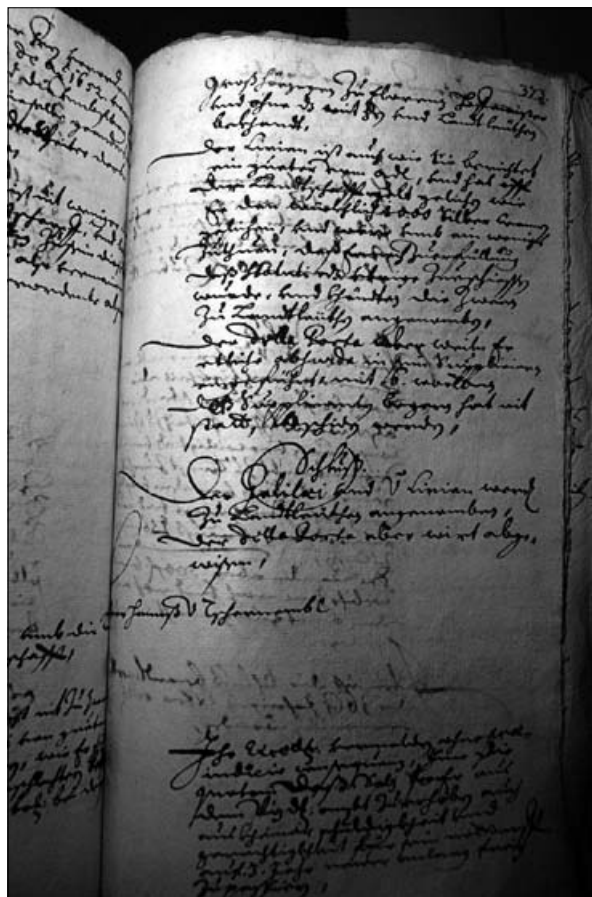
²³ AS 2, š. 895, fol. 170v; AS 2, š. 896, fol. 372v-373r; Schiviz, Der Adel, str. 497 (št. 95); Gallileus Landemennsbrieue /Gallileus Robert de dato 9ten Febr. 1662 (AS 2, š. 844, Lit. G, številka spisa 3, devet nepaginiranih strani 9. 2. 1662).

²⁴ AS 2, š. 504, fol. 480.

²⁵ AS 2, š. 504, fol. 477-480 (Pisano čez prvi dve vrstici starejše oblede pisave, 9. 2. 1649).

²⁶ AS 2, š. 844, Lit. G, številka spisa 3, str. 1.

Roberto Galilei je po prejemu pisma deželanstva aktivno sodeloval na številnih sejah deželnega zbora. Pogosto so ga podpisovali pod sklepe, navadno med zadnjimi naštetimi plemiči.²⁷ Politika in denar sta v naših deželah rada sobivala z roko v roki.

O Robertovemu bratu malteškemu vitezu Bartolomeju Galileju v protokolu Deželnih stanov 9. 2. 1662, druga stran.²⁸

Posojilo za istrsko glavarstvo

Apalt in za njim deželanstvo očitno nista odtehtala celotnega posojila. Povzpetniškemu Robertu so čez nekaj mesecev podelili še donosno službo istrskega glavarja. To je bila svojevrstna nagrada za Galilejevo posojilo deželnim stanovom osem let prej, ki ni bilo nikoli poravnano v gotovini, zato je Roberto zadolžnico hranil še ob smrtni postelji. Galilei je torej svoje visoke službe v resnici kupil.

Po Janžu Sigmunda Gusiču († 1684) je glavarstvo istrske četrtine najprej prevzel dotedanji korporal Andrej Danijel baron Mordax († 1689) dne 16. 11. 1662, ki naj bi zato odstopil s položaja korporala z dvema konjenikom. Sprememba se očitno ni najbolje posrečila, saj je že mesec dni pozneje dne 16. 12. 1662 dolžnosti glavarja Istre prevzel Roberto Galilei na temelju svojih sposobnosti za vojaško službo in izkušenj.²⁹

Kmalu po imenovanju je Roberto šel skozi ognjeni krst. Dne 19. 5. 1663 in 3. 7. 1663 je Mordax pl. Portendorf v Metliški trdnjavi posredoval oblastem poročilo četrtnega glavarja habsburške Istre Galileja o pomanjkanju zastav v Galilejevih enotah, saj je Galilei prevzel le nekaj zastav leta 1658 po svojem predhodniku glavarju Janžu Sigmundu Gusiču. Gusič je nato poveljeval med letoma 1663-1668 v Senju.³⁰ Zastave so bile nujne za vojskovanje ob turški meji, saj so dne 29. 6. 1663 kranjski deželni stanovi sestavili zapis o vodenju vpoklicev podložnikov. Zaradi preteče nevarnosti naj bi v poltretjem tednu zbrali podložniško vojsko. Vpoklicali naj bi vsakega 30., 10. in 5. obveznika, torej skupno kar tretjino živečih mož. Sredi poletnih kmečkih opravil je bil takšen vpoklic kar zajeten zalogaj. Povod splošne mobilizacije za četrto avstrijsko-turško vojno 1663-1664 je bil na dlani. Mogočna cesarska vojska je potrebovala podporo manj izurjenega podložniškega prateža. Habsburška Istra pod Galilejevim glavarstvom je obsegala severovzhod polotoka Istre vključno s kraji Brseč, Pičan, Boljun, Kastav, Lovran, Moščenice, Pazin, Sveti Peter v gozdu, Trviž, Volosko in Tinjan v danes hrvaški Istri. Labin in Buzet sta bila že del beneške Istre, medtem ko je Rijeka leta 1717 postala posebno ozemlje, podrejeno upravi notranjih avstrijskih ozemelj s sedežem v Gradcu.³¹ Zbirališča za dolenske, kraške in istrske nabornike so bila v Ribnici, Novem mestu, Postojni in Pazinu.

V Galilejevem času je bil Volf Augustin Paradeiser († 21. 2. 1696)³² deželnoknežji glavar za Gorenjsko z Ljubljano, Lienhardt Fabianitsch³³ za Osrednjo Kranjsko, Volf Adam Mordax pa za Dolenjsko kot gospodar grašči-

²⁷ AS 2, š. 897, fol. 185v (7. 3. 1663), 191r (27. 3. 1663), 193v (20. 4. 1665), 271r (6. 6. 1666), 276v (9. 6. 1666), 290v (3. 7. 1666), 395r (12. 3. 1664), 397v (29. 3. 1664), 402v (6. 6. 1664), 405r (14. 6. 1666), 410r (6. 8. 1664), 412r (17. 12. 1664), 475r (12. 1. 1665), 474v (15. 1. 1665), 479r (12. 2. 1665), 484v (14. 2. 1665), 490r (27. 3. 1663), 491v (19. 4. 1663), 494v (18. 5. 1665), 496v (20. 5. 1665).

²⁸ AS 2, š. 896, fol. 373r.

²⁹ AS 2, š. 895, fol. 178v, 179v (Mordax, tri odstavke za njim Galilei 1662); Smole: Graščine, str. 650; AS 2, š. 896, fol. 413r, 416r.

³⁰ Smole: Graščine, str. 547; Kidrič: Gušič (geslo); AS 2, š. 895, fol. 164 (1647), 234 (1648), 321 (1649), 548 (1650), 603, 604, 625, 632, 633, 645 (1651), 652, 654, 705 (1652), 713, 250 (1663), 279; Schiviz: Der Adel, str. 372.

³¹ Kambič: Analiza, str. 52-53.

³² 14. 7. 1685 je poročil Marijo Salomo Shesarich (Cesarič) (Schiviz: Der Adel, str. 180, 259).

³³ Leonhard Medardus (Merherič imenovan) Fabianitsch graščak Lesičja (Geyerau) soprog Susanne (Johanne) Margarete Paradeiser. Bržkone je bil sin Elizabete oziroma Marije Gravars pl. Beksch in kranjskega deželnega glavarja Leonharda pl. Merheriča imenovanega Fabianitsch (1575-1650) posinovljenca svojega strica Leonharda Merheriča, ki je sezidal grad Lesičje (Schiviz: Der Adel, str. 3, 8, 176; Smole: Graščine, str. 386, 648).

Preglednica: Kranjski četrtni stotniki

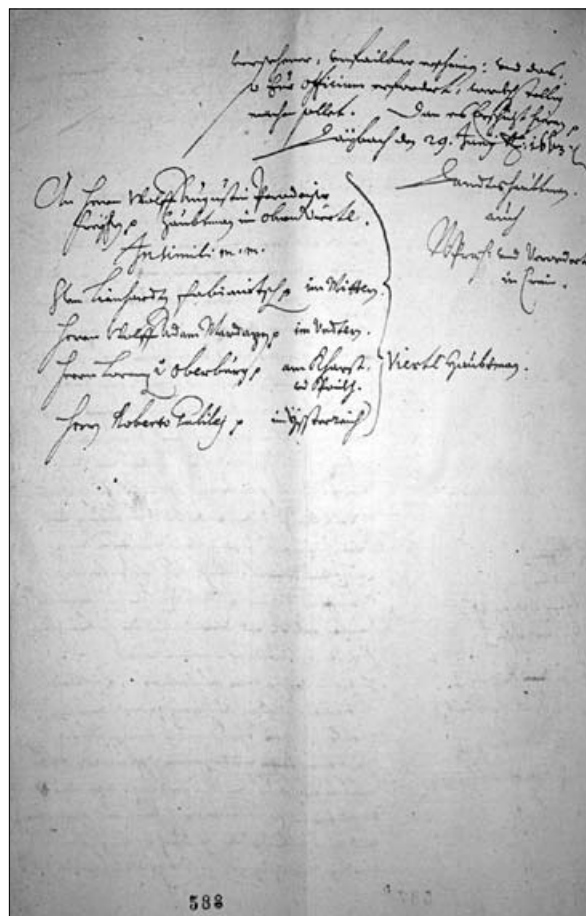
Del Kranjske	1663	Februar 1682	1689
Gorenjska	Volf Augustin Paradeiser	Hans Adam Apfalter	Volf Augustin Paradeiser
Osrednja	Lienhardt Fabianitsch	Krištof Franc Puchenberg	Krištof Franc Puchenberg
Dolenjska	Volf Adam Mordax	Volf Albert Schwab	Janez Vajkard Valvasor
Kras in Pivka	Lorenz Oberburg do 1670; Roberto Galilei 18. 1. 1676	Janez Krstnik De Leo (3. 2. 1681 Istra) ³⁴	Janez Krstnik De Leo
Istra	Roberto Galilei 1662-1681	Maksimilijan Friderik Moosheim 1682- ³⁵	Janez Krištof Portner

ne Pred malim mostkom (Neuhof) v Kandiji na desnem bregu Krke pri Novem mestu.³⁶ Potomec rodovine sprejete med Kranjske deželne stanovne leta 1571 Lorenz pl. Oberburg (okoli 1597-1670)³⁷ je bil deželnoknežji glavar na Krasu in Pivki, Roberto Galilei pa v Istri. Komisar-inšpektor za istrsko četrt je bil Janez Krstnik de Leo, za Dolenjsko pa Lienhardt Fabianitsch in Volf Erazem Gall dne 19. 5. 1663.³⁸ Dne 18. 1. 1676 so na seji Deželne-ga zbora v Ljubljani poročali, kako je Janez Ferdinand baron de Leo osebno pregledal poslovanje namestnika Mateja Šetine (Schettina) in o ugotovitvah poročal Robertu Galileju, ki v tem dokumentu ni bil navedel zgolj kot glavar za zbiranje prostakov v Istrski četrti, temveč tudi v četrti Krasa s Pivko.³⁹

Istrski glavar Roberto Galilei ni mogel mimo visoke dunajske politike. Premski graščak Janez Portia je Galilejevo družino spoznal že kot cesarski diplomat v Firencah. Njegov sin Janez Ferdinand knez Portia je bil zaupnik in domači učitelj cesarja Leopolda I. Kot višji dvojni mojster (Ajo) je bil tudi prvi minister. Na tem položaju se je upiral premoči bratranca svoje pokojne prve soproge, kneza Janeza Vajkarda Turjaškega. Leta 1660 mu je cesar podaril 200.000 guldnov in gospostvo Pazin⁴⁰ kot njegovo bodočo pokneženo grofijo. Pokne-

ženje bi Pazin v veliki meri odtujilo Kranjski, zato je Portijev nasprotnik Janez Vajkard Turjaški nagovarjal kranjske deželne stanovne proti takšni odločitvi v času nepriljubljenosti cesarja in Portije po mirovni pogodbi iz Vasvára sklenjeni 10. 8. 1664. Tik pred Portijevo smrtjo so Pazin prodali Kranjskim deželnim stanovom, nakar ga je kupil Portijev stari nasprotnik knez Janez Vajkard Turjaški.

Dne 12. 3. 1666 so bili vsi štirje deželni poverjeniki podpisani pod potrdilo o poravnavi kontribucije 2000

Roberto Galilei kot visok kranjski deželni uradnik, 29. 6. 1663.⁴¹

³⁴ AS 2, š. 895, fol. 399r.

³⁵ AS 2, š. 903, fol. 292; Schiviz: *Der Adel*, str. 499.

³⁶ Smole: *Graščine*, str. 386, 650; Valvasor: *Die Ehre*, 11: 391; AS 730 fasc. 123 Breckerfeld. Dne 1. 11. 1661 je bil skupaj s Sofijo Dorotheo Gussich v Novem mestu boter Volfu Konradu Breckerfeldu, sinu Konrada in Felicitas Gnediz iz Starega grada-Zagrad pri Otočcu. 6. 9. 1671 je bila njegova žena Katarina pl. Mordax skupaj s Georgom Sigmundom grofom Paradeiserjem botra sinu Juliana Sigmunda Gusiča iz Zaboršta († 1684) in Sofije Dorotheje rojene grofice Lichtenberg (Konstanzia, 1643-1727) v Novem mestu, 21. 1. 1672 pa je bila Rosina Mordax botra hčeri Johana pl. Stemberga (Schiviz: *Der Adel*, str. 186, 372).

³⁷ Oče Andreasa Bernardina barona Oberburga, od 14. 4. 1661 glavarja Otočca v Liki, ki je skupaj s soprogo Katharino Sidonio Isenhausen 2. 12. 1654 krstil hčer v ljubljanski stolnici, 12. 12. 1670 pa sta krstila sina Johanna Jožefa v župniji Slavina, kjer je medtem leta 1669 kupil graščino Prestranek od grofa Bernardina Barba in pozneje še Klano (Schiviz: *Der Adel*, str. 11, 280, 499; Smole: *Graščine*, str. 390; http://de.wikipedia.org/wiki/Andree_Bernhardin_von_Oberburg).

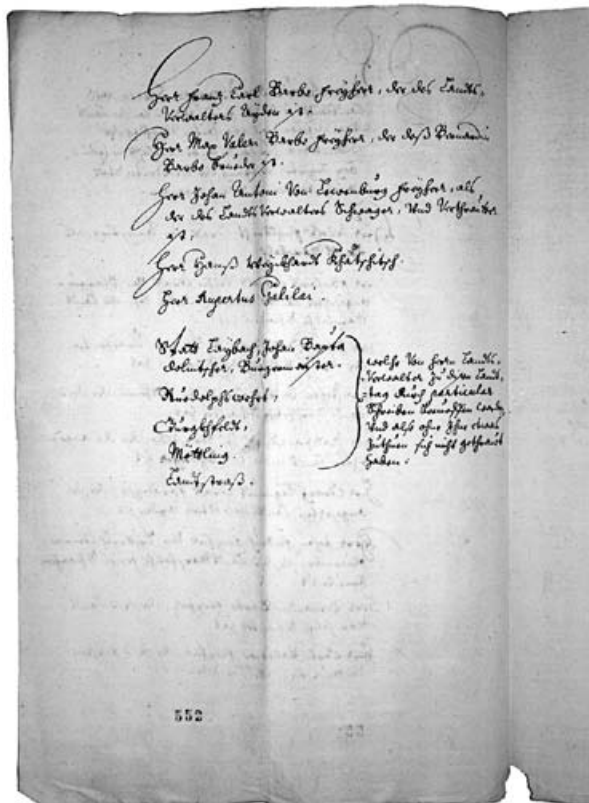
³⁸ AS 2, š. 896, fol. 446r; š. 897, fol. 126v.

³⁹ AS 2, š. 895, fol. 330v-331r (1676).

⁴⁰ Juričič Čargo, *Pregled*, str. 232.

⁴¹ AS 2, š. 518, str. 588 (29. 6. 1663).

guldnov, ki jih je Janez Vajkard Turjaški plačal kranjskim deželnim stanovom za devet mesecev prej kupljeno gospostvo Pazin.⁴² Na naslednji strani se je naštevanje prič nadaljevalo z istrskim glavarjem Robertom Galilejem in drugimi. Zgolj ime Roberta Galileja je bilo zapisano v latinici, vsa ostala pa v gotici. Ugledni Galilei se je pisarju očitno še vedno zdel nekoliko tuj, verjetno tudi zaradi svojega bankirskega florentinskega ugleda, čeprav je bil že vrsto let kranjski plemič.

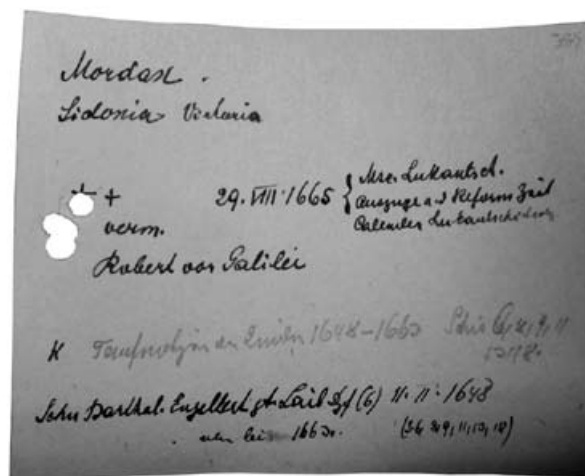

Roberto Galilei in sorodstvene povezave med kranjskimi oblastniki popisane dne 3. 6. 1673⁴³ neposredno po smrti deželnega glavarja Volfa Engelberta Turjaškega (1610-28. 4. 1673).

Ljubljanski otroci

Najboljši prijatelj in knjižničar deželnega glavarja Volfa Engelberta Turjaškega Janez Ludvik Schönleben (1618-1681) je navedel soproga Mordaxove (Roberta) Galileja kot potomca starega plemiškega etrurskega rodu, ki si je pridobil kranjsko plemstvo. Ugotovitev je povzel vicedomski prisednik Johann Gothard Lukančič pl. Hertenfels (1665-1711) in nato Ludvik Lazarini (1849

Gradec-1930), ki je edini Viktorijo Sidonijo Mordax pripisal Portendorfski veji.⁴⁴

Roberto Galilei in njegova nevesta Mordax po Lazarinijevih zapiskih (Zgodovinski arhiv Ljubljana).⁴⁵

Roberto je poročil baronico Sidonijo Viktorijo Mordax leta 1641. Robertov univerzalni dedič je postal njen prvorojenec rojen še zunaj Ljubljane, Ottavio (1644-1707).⁴⁶ Deželni glavar Volf Engelbert Turjaški je bil boter prvemu in zadnjemu ljubljanskemu otroku Roberta Galileja.⁴⁷ Drugi botri Robertovega naraščaja prav tako niso bili od muh: baron Herbart Kacijanar, njegova mačeha baronica Barbara Kacijanar, Ana Marija Preiner rojena baronica Egkh, prošt Janez Andrej pl. Stemberg (1611-1666), Janez Adam pl. Gallenberg, Eberhard Leopold grof Blagaj, njegova hči Margareta Korđula poročena Lamberg, Elizabeta baronica Barbo⁴⁸ in zet bratranca deželnega glavarja Turjaškega, Bernardin Barbo.⁴⁹ Nedvomno sama smetana Kranjske. Roberto očitno ni bil kdorkoli.

Viktorija Sidonija Galilei je bila dne 7. 1. 1653 botra hčeri (Janeza) Karla Valvasorja († 3. 1. 1697), starejšega polbrata polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Galilejev stanodajalec Pettenegkh si je 8. 7. 1668 izbral nevesto

⁴⁴ Schönleben, AS 42r 77 fol. 209r; Lukančič, AS 1073 I-44r, fol. 113, 126v (vrstica 12), 212; LJU 340 Lazarinijeve rodoslovne tabele, š. XV, pag. 386, 387.

⁴⁵ LJU 340 Lazarinijeve rodoslovne tabele, š. XV, pag. 387.

⁴⁶ NŠAL, Liber Baptizatorum Labaci Dompharr 8, pag. 80.

⁴⁷ Schviz, Der Adel, str. 6, 18; Steska, Dolničarjeva Bibliotheca, str. 194; LJU 340 Lazarinijeve rodoslovne tabele, š. XV, pag. 386, 387.

⁴⁸ Botra sinu Melchiora von Hasiberja 27. 5. 1657 in hčeri Franca Bernarda barona Lichtenberga leta 1666 (ob domnevem sorodniku Bernardinu Barbo grofu Wachsensteinu (* 1632) v Moravčah, hčeri Andreja Wizensteina 10. 12. 1662 in Galilejem 24. 10. 1663 v Ljubljani (Schviz: Der Adel, str. 18, 347).

⁴⁹ Schviz: Der Adel, str. 8, 11, 12, 148, 149, 178; Smole: Graščine, str. 588. Bernardin Barbo je umrl star 49 let (NŠAL, Sterberegister der Dompfarr 2, pag. 79, zapis št. 3).

⁴² AS 2, š. 521, pag. 81, 82, 84 (12. 3. 1666). Prvi trije deželni poverjeniki so se podpisali pod prisego novega deželnega registratorja dne 10. 8. 1665 (Košir, Urad deželne registrature, str. 34).

⁴³ AS 2, š. 528, str. 552.

Preglednica: Botrovanja Galilei-Mordaxov v ljubljanski stolnici sv. Nikolaja

Datum, otrokovo ime	Starša	Botra in njune službe
11. 2. 1648 Jernej Engelbert ⁵⁰	Zakonca Galilei	Volf Engelbert Turjaški (1610-1673), ⁵¹ Ana Marija Preiner (Prenner, † 1667) rojena baronica Egkh, soproga Franca Kasparja pl. Prennerja, mati Marije Kristine Prenner poročene grofice Barbo (* 1644) ⁵²
8. 7. 1650 Ferdinand ⁵³	Galilei	Andrea Ziegler, Anna Gall
18. 7. 1651 Jernej Ernst ⁵⁴	Galilei	Župnik na Igu 1647-1650, ljubljanski stolni prošt Janez Andrej pl. Stemberg ⁵⁵
23. 10. 1652 Terezija Ana ⁵⁶	Galilei	Baron Herbart Kacijanar († 1681), soprog Marije Felicite Herberstein, drugič poročene Schrottenbach, ⁵⁷ Ana Marija Preiner
16. 12. 1654 Ana Klarica umrla 16. 4. 1677 stara 19 let (sic!) ⁵⁸	Galilei	Vicedom med letoma 1635-1674 Eberhard Leopold grof Blagaj (Ursini, 1615-1680), ⁵⁹ baronica Barbara Kacijanar (1589/90-1673)
20. 11. 1656 Marija Elizabeta	Alberti (sic!) ⁶⁰ Galilai (sic!)	Janez Adam pl. Gallenberg (1590-1664) soprog hčere Jurija Baltazarja, Felicite pl. Scheyer (1605-1650), ki mu je za doto prinesla graščino Soteska (Ainödt), ⁶¹ Margareta Kordula Blagaj (Magdalena) od leta 1654 soproga Ivana Jurija Lamberg († 1707) grofa od 10. 11. 1667, hči Eberharda Leopolda grofa Blagaja
14. 10. 1663 Ferdinand Anton ⁶²	Galilei	Volf Engelbert Turjaški, Elizabeta baronica Barbo ⁶³
7. 1. 1653 Johana Terezija ⁶⁴	Karl Valvasor in Ana Rosina Barbo-Waxenstein	Novorojenčkov stric Bernardin Barbo (grof Wachsenstein, 1628-1677) lastnik Čušperka, Sidonia Viktoria Galilei
23. 4. 1654 Johan Georg	Mihael pl. Schlebnik in Ursula	Roberto Galilei, Maria pl. Delein (Anna Margareta-Magdalena De Leo Lewenberg) ⁶⁵
19. 8. 1656 Bernard	Janez Filip pl. Wagner in Marta	Albert (sic!) Galilei, Magdalena pl. Gaionzelli soproga Johanna Gaionzelli
3. 6. 1658 Johan Filip	Wagner in Marta	baron Herbart Kacijanar, Viktoria Sidonia Galilei
26. 5. 1660 Anna Maria	Wagner in Berta(sic!)	Robert Galilei, Maria Susanna pl. Muslitz (Muschlitz), Stefanova soproga iz družine sprejete med kranjske stanove 23. 2. 1656, ki je bila botra tudi Waldtreichovim in F. Zergollovim hčeram ⁶⁶
15. 9. 1662 Teresia	Wagner in Margareta(sic!) ⁶⁷	Janez Adam Engelshaus († 1672), ⁶⁸ Sidonia Viktoria Galilei
8. 10. 1663 Laurentius	Bartolome Sustariz (1632-1671) in Maria Anna ⁶⁹	Michael Neürisser (Neyrisser) ⁷⁰ Sidonia Viktoria Galilei

⁵⁰ NŠAL, *Liber Baptizatorum Labaci Domparr* 8, pag. 188 zapis št. 3.

⁵¹ NŠAL, *Sterberegister der Dompfarr* 2, pag. 61, zapis št. 19 (zadnji).

⁵² Schiviz: *Der Adel*, str. 5, 6, 8; http://www17.us.archive.org/stream/deutscheadelspr03nedogoog/deutscheadelspr03nedogoog_djvu.txt str. 44 dokument št. 324 ogled 13. 4. 2013.

⁵³ Steska: *Dolničarjeva Bibliotheca*, str. 194; NŠAL, *Liber Baptizatorum* 8, pag. 252 zapis št. 4; Schiviz ga ne navaja v svoji knjigi *Der Adel*.

⁵⁴ NŠAL, *Liber Baptizatorum* 8, pag. 275 zapis št. 4.

⁵⁵ Schiviz: *Der Adel*, str. 199, 372.

⁵⁶ NŠAL, *Liber Baptizatorum* 8, pag. 310 zapis št. 5.

⁵⁷ Smole: *Graščine*, str. 75.

⁵⁸ *Liber Baptizatorum* 9, pag. 67 zapis št. 1; *Sterberegister der Dompfarr* 2, pag. 79, zapis št. 5

⁵⁹ Smole: *Graščine*, str. 98; Schiviz: *Der Adel*, str. 178; Koblar: *Ljubljanci*, str. 14.

⁶⁰ *Liber Baptizatorum* 9, pag. 150 zapis št. 7.

⁶¹ Smole: *Graščine*, str. 454-455, 609; <http://www.genealogieonline.nl/de/west-europese-adel/I1073926479.php>.

⁶² *Liber Baptizatorum* 9, pag. 329 zapis št. 2.

⁶³ 10. 12. 1662 botra hčeri Andreasa pl. Wizensteina, leta 1666 pa hčeri Franca Bernarda barona Lichtenberga v Moravčah (Schiviz: *Der Adel*, str. 18, 347).

⁶⁴ *Liber Baptizatorum* 9, pag. 2 zapis št. 1.

⁶⁵ Dne 16. 8. 1656 sta ista Žlebnika dala krstiti še hči Ursulo ob botrih Karlu Sontpauerju von Samburgu in Anni von Bossio (Schiviz: *Der Adel*, str. 9, 11-12, 48; *Liber Baptizatorum* 9, pag. 43 zapis št. 1).

⁶⁶ Schiviz: *Der Adel*, str. 10-12, 14, 16, 499; *Liber Baptizatorum* 9, pag. 200 zapis št. 3, 249 zapis št. 2.

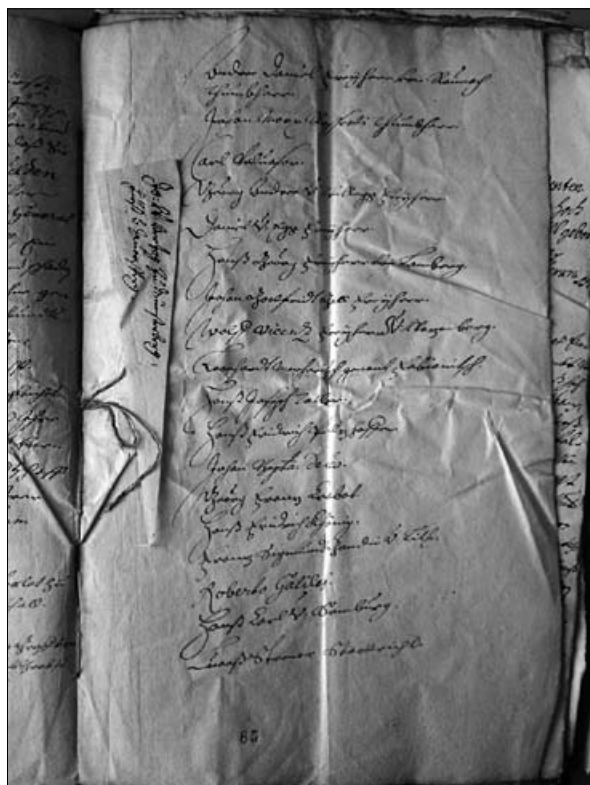
⁶⁷ Schiviz: *Der Adel*, ga nima na str. 17-18; *Liber Baptizatorum* 9, pag. 300 zapis št. 5.

⁶⁸ Neporočeni iški graščak Johan Adam von Engelshaus in soproga njegovega brata Franca Kristofa, Sidonia Felizitas von Engelshaus (1641-1691), sta bila 17. 8. 1669 botra Avgustu Francu Sigismundu, sinu Johanna Friedrica von Raina in Marije Anne na Igu (Schiviz: *Der Adel*, str. 265; Smole: *Graščine*, str. 190).

⁶⁹ Schiviz: *Der Adel*, ga ne navaja; NŠAL, *Liber Baptizatorum* 9, pag. 360 zapis št. 4. Pokojni Bartholomeus Sustarshits star 39 let je bil pokopan pri sv. Petru v Ljubljani 20. 1. 1671 (NŠAL, *Sterberegister der Dompfarr* 2, pag. 50, zapis št. 7).

⁷⁰ Michael Neyrisser je bil 26. 9. 1658 boter Michaelu Danielu, sinu Johanna pl. Gartenpassa, Anna Marija vdova Neyrisser pa se je 10. 8. 1668 drugič poročila z Johanom Jakobom Bosio (Schiviz: *Der Adel*, 14, 150). Anna Mariana Neyrisserin je bila 25. 2. 1661 botra Mariji hčeri Joisa Georga Mobej in Suzane (*Liber Baptizatorum* 9, pag. 265 zapis št. 8).

Anno v ljubljanski družini pl. Schlebnikov (Žlebnik). Roberto Galilei je bil boter sinu Mihaela pl. Schlebnika (Žlebnik), ki je bil sorodnik Galilejeve stanodajalke. Prav tako je botroval vsem trem potomcem Janeza Filipa pl. Wagnerja in njegove soproge Marte. Nobena od obeh plemiških družin Žlebnik in Wagner ni bila sprejeta med kranjsko deželno plemstvo. Mihael Schlebnik in njegova boljša polovica Ursula sta bila v številnih vzajemnih botrskih odnosih z ljubljansko družino Janeza pl. Bosia (Jernej, * 1628) in Ane Magdalene (1622-1663).⁷¹

SLIKA 8: Roberto Galilei in druge priče s knezom Janezom Vajkardom Turjaškim zapisanim na pokonci privezanem listku.⁷²

Primerjava med ljubljanskima petičnežema Galilejem in Waldtreichom

Kdo je bil najbogatejši Kranjec njega dni? Ostareli bogati kranjski visoki uradnik florentinskega rodu bankir Roberto Galilei je umrl 23. 1. 1681 v Ljubljani, nakar je komisija popisala njegovo imetje ne da bi obravnavala morebitna pripadajoča zemljišča.⁷³ Gotovine je bilo za 650 fl v dveh vrečah. Domala vsa vrednostna pisma v R. Galilejevi ljubljanski zapuščini so bila potrdila o njegovih posojilih zvečine ljubljanskim trgovcem, tudi tako

mogočnim kot je bil Caharija Waldtreich iz Augsburga. Večinoma je šlo za zadolžnice. Obligacija se je nanašala le na Andraža Koprivo pod številko dvanajst leta 1675, sprejemnica iz leta 1650 na ljubljanskega prošta Stemberga pod številko 9, potrdila pa na Franca Karla grofa Barbo pod številko 11 dne 4. 7. 1664 in na Nikolaja Hvalico (Qualiza) pod številko 8 z dne 19. 1. 1664. Vrednosti zadolžnic v R. Galilejevi zapuščini so bile v splošnem nižje od onih v zapuščini njegovega dolžnika Caharije Waldtreicha dobro leto pozneje.

Prvo vrednostno pismo v Robertovi zapuščini je bila zadolžnica Tullia Egidia de Leo z dne 6. 7. 1656 za 286 fl z obrestmi plačljivimi do 6. 7. 1677. Dolg Tullia Egidia v enakem znesku kapitala 286 fl z ustreznimi obrestmi je podedoval sin R. Galilejevega stanodajalca Janž Adam Pettenegkh; zadolžnico je hranil v svoji zapuščini še 23. 1. 1705.⁷⁴

Drugo vrednostno pismo R. Galileja je bilo zadolžnica (odhodno dolžnostno pismo) četrtnega stotnika Krasa s Pivko Janeza Krstnika barona De Leo v vrednosti 500 fl datirana 15. 6. 1652 z zapadlostjo 15. 6. 1680 ob ustreznih obrestih. Janž Adam Pettenegkh je Janeza v svoji zapuščini popisani dne 23. 1. 1705 terjal za polovico tega zneska, obresti pa se je nabralo za 325 fl. Janez Krstnik Lowenthall (de Leo) je z Robertom sodeloval tako pri upravi Istre kot pri solni trgovini; po Robertovi smrti si je sposodil 300 fl pri Cahariji Waldtreichu.⁷⁵

Tretjo zadolžnico je Galileju dal ljubljanski trgovec (Anton) Zacharias Waltreich (Caharija Waldtreich, * 5. 8. 1623 Augsburg; † 27. 7. 1682 Ljubljana)⁷⁶ za znesek 300 fl deželne vrednosti izposojenih pri R. Galileju dne 12. 1. 1656; ob njej je podpisal številne plačane postavke obresti. Ljubljanski veletrgovec Caharija Waldtreich od leta 1659 pl. Ehrenporten (Ehrenport) je sprva obiskoval ljubljanske sejme.⁷⁷ Malo pred smrtjo je postal celo cesarski svetnik leta 1681. Podpiral je ustanovitev svobodnega pristanišča v Trstu, posojal je številnim plemičem, ljubljanskim in drugim trgovcem, največ pa Janezu Herbartu Kacijanarju, deželnemu upravniku na Kranjskem in goriškemu deželnemu glavarju za obnovo gradu Begunje. Waldtreich je posojal številnim Turjaškim:

⁷⁴ AS 309, Pettenegkh 23. 1. 1705, fasc. 35, š. 85, štev. 75, pag. 97-98.

⁷⁵ AS 309, Caharija Waldtreich, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 86-87, zapis 175.

⁷⁶ Lastnik Sela pri Šmartnem 19. 2. 1666 kot izterjave pri nevestah Wissiackh, prvič poročen z Ano Katarino Pipan (* 1630; † 23. 10. 1666) (Schiviz: Der Adel, str. 10, 11, 23, 177, 179; Smole: Graščine, str. 435, 602; Valenčič: Waldtreich Caharija (geslo); Valenčič: Ljubljanski trgovec, str. 99; Gestrin: Gospodarstvo, str. 60; AS 309, Caharija Waldtreich, š. 121, zapisi št. 328, 329, 330, 334-339, 341-342, 343-347.

⁷⁷ ZAL Cod XIII/69, 71 Seznam plačane sejmarije (Stamdtgelt); Valenčič, Ljubljanski trgovec.

⁷¹ Schiviz: Der Adel, str. 9, 10, 12-14, 16, 150, 177.

⁷² AS 2, š. 521, pag. 85, dne 12. 3. 1666.

⁷³ AS 309, Roberto Galilei, š. 33 fasc. 17, štev. 35 pag. 48.

drugemu knezu dne 20. 12. 1680, grofici Ani Katarini Elizabeti Trilleghk soprogi Volfa Engelberta Turjaškega (* 1641) in grofici Renati Leopoldini Turjaški (1650-1702), soprogi Bernardina Barba grofa Wachsensteina (1628-1677). Med Waldtreichovi dolžniki je bil trgovec z voli na Gradiškem Jakob de Grandi (Gandin), ki je bil dvakrat priča pri porokah trgovske družine Zergollern;⁷⁸ edini Waldtreichov upnik je ostal general v Karlovcu komtur Janez Jožef Herberstein dne 11. 4. 1681.⁷⁹

Waldtreich je s suknom oskrboval štajerske deželne stanove za potrebe vojaštva v Vojni krajini, posloval pa je tudi z ljubljanski Magistratom. Zato je pogosto omenjan v registru opekarne v zvezi z opeko za delavnico, valovito žgano opeko in zidarsko opeko.⁸⁰ Waldtreichove terjatve popisane ob njegovi smrti so imele skupno vrednost 171.568 gld 20 kr; ljudje so mu dolgovali kovanice, libernike, beneške krone, dukate, podobno kot R. Galileju. Galilejevih terjatev je bilo sedem in pol krat manj, zgolj za 22.806 gld 20 kr. Galilej je daleč največ terjat Wilhelma Balthasarja Barnar(ischa) po dogovoru s Paullom Wassermanom na rovaš dolžnika Janeza Georga Sellenitscha, več kot pol manj pa Deželne stanove in samega Waldtreicha na več samostojnih zadolžnicah.

Waldtreich je zapustil nekoliko več gotovega denarja, največ v vreči z zlatniki za 1000 fl nemške veljave, Franz Zergolrn pa je posebej popisal zlato in 200 kosov moravskega sukna vrednih 1600 fl nemškega denarja.⁸¹ V Galilejevi zapuščini so v lotih stehali le srebrno okrasje razen zadnjih štirih kosov.⁸² Zapuščinski popis Waldtreichove srebrnine je obsegal 6 strani,⁸³ Galilejevo srebrnino pa so našteali na nekaj več kot sedmih straneh. Waldtreich je imel 33 raznih srebrnih predmetov, kot so bili namizni pribor, kozarci, svečniki, križi, podobe itd. Za 28 predmetov je bila navedena teža. Skupaj je ta srebrnina tehtala 1050 lotov (18 kg 375 gr). Galilei je zapustil 45 srebrnih predmetov, med katerimi so devetintridesetim namerili skupno težo 748,1 lotov; med njimi je bil najdražji augsburški izdelek z 85 loti.⁸⁴ Med Waldtreichovimi dragocenostmi je bil najprej naveden 200 gld vreden diamant.⁸⁵ Popis R. Galilejevih dragotin so začeli z zlatimi prstani in drugo zlatnino. Dragotine so vsebovale diamante, rubine, bisere, safirje, turkize. Umetelno filigransko so jih vdelali v žlahtne kovine. Ne-

kaj je bilo poldragih kamnov, med njimi danes težko opredeljivi *Cristal de Montein* in jantar (*Agstein*). Med dragotinami je bilo veliko koral, pri katerih krajev izdelave ni mogoče določiti razen ob izrecnih navedbah Augsburga. Med temi so bili od starosti nekoliko izdelani augsburški medicinski pripomočki, ki dajejo slutiti, da se je R. Galilei ukvarjal tudi z znanostjo. Posebno imenitne so bile solnice okrašene s številnimi diamanti ali rubini. Marsikatero okrasje je imelo verske namene z oblikovano Marijo in Jožefom, božjim jagnjetom ali sv. Antonom Padovanskim; slednji je še posebej pomenljiv v luči Galilejevih povezav s frančiškani. Med prstani je bil primerek z desetimi rubini vdelanimi v vidrino oko. Uporabljal je pozlačeno steklenico za pivo, posode za kis, pribor za tobak. Nedvomno je bil Roberto svojevrsten veseljak, ki se ni branil nezdravih razvad. Galilei je zapustil le štiri moške obleke, toliko več pa je bilo ženske oprave vključno s tisto po francoski modi. Očitno je njegova pokojna žena prisegala na brokat in lan, med oblekami pa je vsaj ena pripadala Galilejevi še neporočeni hčeri, bržkone najmlajši štiriindvajsetletni Mariji Elizabeti Galilei (* 20. 11. 1656). Med pohištvom je bilo šest velikih zabojev iz orehovega lesa in drugih umetelno izdelanih reči iz orehovine. Služabniku Matiji Urbicu (Urbizl) je zapustil štiri blazine polnjene s peresi,⁸⁶ bržkone z gosjim puhom, kar je ubogega dobričino gotovo še posebej razveselilo. Za nameček mu je strežbo poplačal s 100 kronami. Ob Matijevih je Galilei zapustil še štiri druge blazine polnjene s peresi in tri dodatne blazine. Spati na račun oskubljenih gosk je bilo njega dni pravi užitek.

Waldtreichovo stanovanje je bilo bogato opremljeno s petintridesetimi slikami, vključno s portretom njegovega augsburškega sosedu ali celo sodelavca grofa Fuggerja na prvem mestu.⁸⁷ Žal Galilejevih slik niso popisali, prav tako pa niso posvetili pozornosti morebitnim Galilejevim ali Waldtreichovim knjigam. Vrednosti Galilejevih dragih kamnov ne poznamo z izjemo dveh zlatih pentelj, ene s 67 rubini, ocenjene na 11,5 kron, druge pa z devetnajstimi rubini, vredne 2,75 kron.⁸⁸ Waldtreich je razpolagal z velikim kapitalom do 200.000 gld, Galilejevo premoženje pa je bilo vsaj glede na obseg srebrnine nekoliko manjše.

Waldtreich je posojal reškemu trgovcu Orlandu in plačal 30 fl komedijantu Petru Schwarzu po pogodbi datirani 12. 12. 1675.⁸⁹ Obiske in plačevanja številnih

⁷⁸ Schiviz: *Der Adel*, str. 152, 156.

⁷⁹ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 20-21 (zapis 10), 27-29 (zapis 26 in 27).

⁸⁰ ZAL LJU 488, *Codex XIII, tehnična enota* 66, 1665 c fol. 18v, 20v, 28v.

⁸¹ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 3, 6-7.

⁸² AS 309, *Roberto Galilei*, š. 33 fasc. 17, štev. 35 pag. 24-30.

⁸³ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 8-13.

⁸⁴ AS 309, *Roberto Galilei*, š. 33 fasc. 17, štev. 35 pag. 25, zadnji popisani list.

⁸⁵ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 14.

⁸⁶ AS 309, *Roberto Galilei*, š. 33 fasc. 17, št. 35 pag. 37, 38.

⁸⁷ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 119, prvi zapis.

⁸⁸ AS 309, *Roberto Galilei*, š. 33 fasc. 17, št. 35 pag. 10, zadnja popisana lista.

⁸⁹ AS 309, *Caharija Waldtreich*, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 50, zapis št. 81.

komedijantov so tisti čas navajali Deželni stanovi.⁹⁰ Waldtreich je aprila 1674,⁹¹ tako kot pozneje R. Galilei, volil pogrebu namenjeno ustanovo v korist frančiškanskega samostana v Ljubljani. Waldtreich je zapustil precej denarja še drugim ljubljanskim samostanom in revežem.⁹² Poznejša sodba Franca Raigersfelda o kranjskem trgovstvu ni bila ugodna; navajal je Waldtreicha in Zergolla, ne pa R. Galileja katerega bankirska in trgovska dejavnost je ostala prikrita dosedanjim slovenskim zgodovinopiscem.

Na Waldtreicha se je nanašala še dodatna četrta zadolžnica, ki sta jo podpisala skupaj s Francom pl. Zergollom (Zergollern, Cergol, 1637-1691)⁹³ goriškega rodu, ko sta si pri Galileju izposodila 300 zlatih ducatov v kovancih dne 3. 12. 1665, zagotovila sta si denar z ustrezno zapadlostjo 3. 12. 1678 ob plačanih obrestih. Zergoll je bil ob svojem družabniku Waldtreichu in Francu Rigoniju največji ljubljanski bankir, ne da bi bil ljubljanski meščan. Bil je delodajalec Petra Antona Codellija iz Bergama,⁹⁴ pred Codelliji pa je bil lastnik Kodeljevega. Skupaj s tremi drugimi je s pečatom in podpisom potrdil Waldtreichov zapuščinski inventar 26. 9. 1682.⁹⁵ Franc Viljem Zergoll, se je poročil z Waldtreichovo hčerko Ano Regino, bil je bratranec Franca Zergolla, rudarski sodnik in gozdni mojster pri idrijskem rudniku.⁹⁶ Tako so se med Kranjci kalile svojevrstne dinastije denarnih mogotcev.

Peta zadolžnica Roberta Galileja je bila znova Waldtreichova; to pot je šlo za znesek 1000 fl datiran 3. 12. 1680, torej nedolgo pred Galilejevo smrtjo. Roberto Galilei je z zadolžnico posodil Zachariasu Walterichu 400 kron dne 27. 11. 1667 z obrestmi in rokom vrnitve 27. 11. 1678. Kranjska tujerodna petičneža Roberto in Zacharias sta si očitno pridno mastila brke pri ljubljanskih trgovskih poslih.

Galilei je z zadolžnico posodil 40 kron deželne veljave še Michaelu Neiriserju (Neirisser, Nayrisser)⁹⁷ dne

1. 4. 1660 skupaj z dodatnimi posojili. Sledila je Galilejeva zadolžnica istemu Neiriserju za 50 zlatih ducatov datirana 2. 8. 1662 z obrestmi zapadlimi 2. 8. 1666.

Roberto je dne 19. 1. 1664 Niclasu Qualizi (Nikolaus pl. Qualizza) posodil 21 kron. Nikolaj Qualiza je bil kranjski deželni registrator, tajnik kneza Ferdinanda Portia v času njegovega poslanstva v Benetkah, kjer se je ukvarjal tudi s solno trgovino Francisca Galileja, končno je postal deželni »Quartiermeister«. Dne 3. 5. 1642 mu je cesar Ferdinand III. podelil dedno plemstvo.⁹⁸

Zadolžnica donedavnega izanskega župnika novega ljubljanskega stolnega prošta Janeza Andreja pl. Stemberga za 250 ducatov v kovancih je bila datirana 13. 7. 1650. Pod številko deset je komisija popisala potrdilo o spremembah stanje telic in (hišnega) činža. Franz Karl grof Barbo z Belaja in Kozljaka si je dne 4. 7. 1664 pri R. Galileju izposodil 60 zlatih ducatov v cekinih. Andraž Kopriva se je pri Galileju obvezal dne 1. 6. 1675 za plačilo 102 renskih talerjev v zlatu v šestih mesecih. Bržkone je bil to Andreas pl. Copriunik, ki je s soprogo Marijo Elizabeto dajal krščevati svoje potomce v ljubljanski stolnici med 6. 4. 1684 in 5. 8. 1700.⁹⁹

Pod številko petnajst so popisali paket dokumentov o spremembah stanja Galilejevega imetja. Naslednji dokument je bila Galilejevo pismo deželana datirano 9. 2. 1662 na pergamentu. Galilei je bil očitno ponosen na svojo pripadnost Kranjcem, za katero je pošteno odvezal mošnjo. Takoj zatem dne 1. 3. 1662 je Galilei z zadolžnico posodil 350 kron deželne veljave Wilhelmu Balthasarju Barnar(ischu), po zmenku med Barner(sichom) in Paullom Wassermanom pa je bilo v igri 4000 kron kapitala z obrestmi 2400 kron deželne veljave za dolg Janeza Georga Sellenitscha; le-ta se je 25. 6. 1651 poročil s Suzano pl. Dinstl (Dienstl), ki mu je rodila sina Janeza Jožefa Sellenitscha (Zelenič, 1658-1712), dunajskega-graškega jezuitskega profesorja filozofije do leta 1693 in nato do leta 1697 reškega jezuitskega rektorja.¹⁰⁰

Devetnajsti nedatirani dokument je obravnaval Galilejev položaj četrtnega glavarja, dvajseti pa njegovo ženitovansko pismo za dne 20. 10. 1641 sklenje-

⁹⁰ AS 2, š. 895, fol. 97v (19. 8. 1648), 273r (6. 6. 1671), 319r (18. 11. 1675), 333r (5. 5. 1676).

⁹¹ AS 309, Caharija Wadltreich, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 38-39, zapis št. 57.

⁹² Med drugim kapucinom (AS 309, Caharija Wadltreich 1682, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 7-8).

⁹³ Schiviz: Der Adel, str. 180; Smole: Graščine, 705.

⁹⁴ Petru Antoniu Codelliju je denar posojal tudi R. Galilejev stano-dajalec Janž Adam Pettenegkh (AS 309, Pettenegkh, fasc. 35, š. 85, številka 75, pag. 47-48).

⁹⁵ AS 309, Caharija Wadltreich, š. 121 fasc. 49, št. 36, pag. 142, 144.

⁹⁶ Sin Franca pl. Zergolla (* 1637) in Felicite, zbiralec umetnin Franz Wilhelm Zergol(l) pl. Zergollern (1653-1710) član akademije Oporozov in (Dizmove) bratovščine združenih, se je 20. 1. 1679 poročil s Katarino Richter, pozneje pa z Marijo Elisabeth (Schiviz: Der Adel, pag. 9, 35, 151, 306).

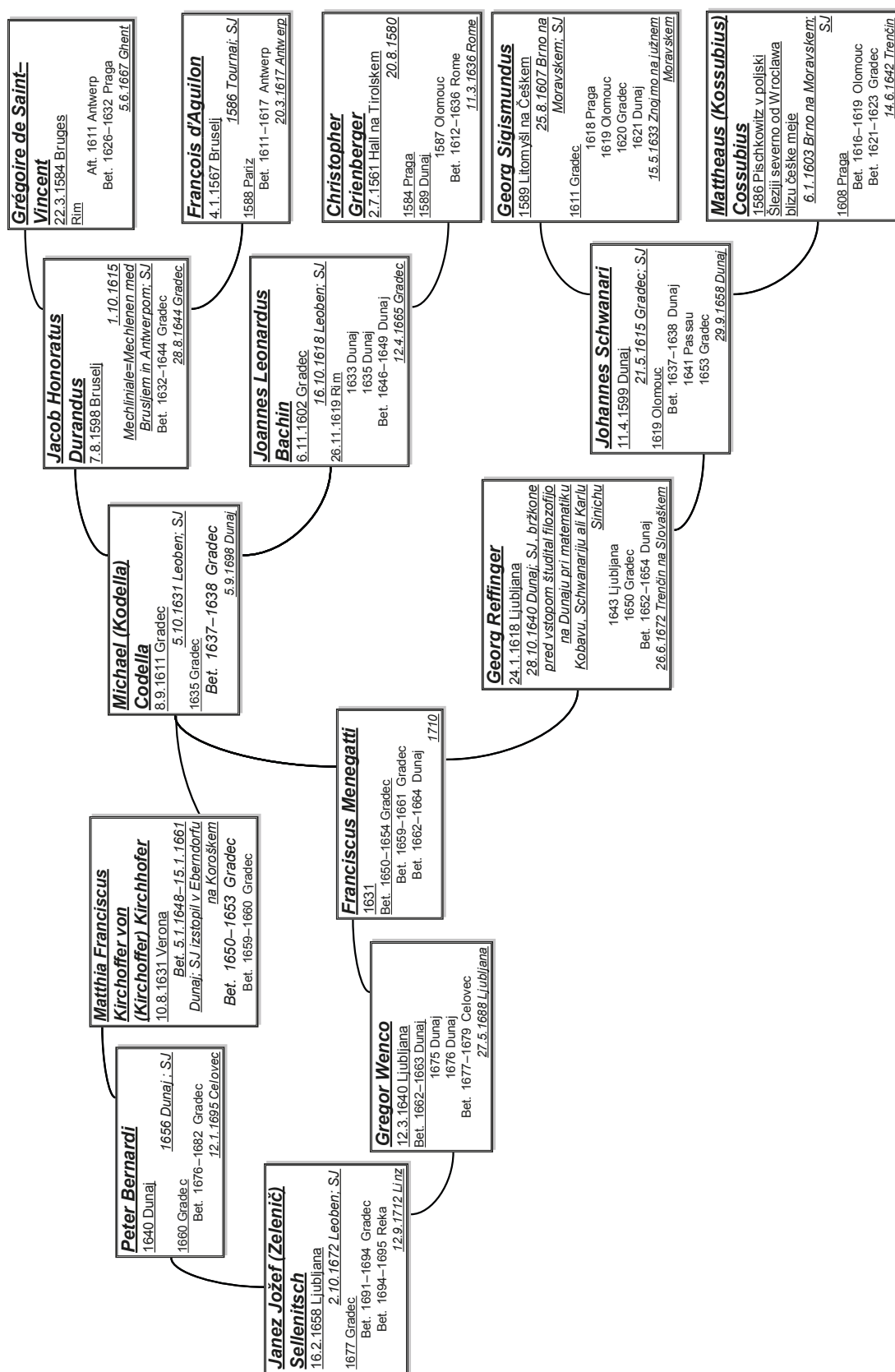
⁹⁷ 26. 9. 1658 je bil skupaj z Justino Livijo pl. Ott boter Mihaelu Danielu, sinu Janeza pl. Gartenpassa v ljubljanski stolnici (Schiviz:

Der Adel, str. 14).

⁹⁸ Soprog Marije Dominike pl. Barbo (1622-1689). Njun sin padovski študent Janez Pavel Qualiza (1651-1715) je postal kranjski deželni protomedik in član (Dizmove) družbe zedinjenih; leta 1700 je dobil pismo deželanstva (Schiviz: Der Adel, str. 5, 7, 8, 10, 13, 179; Lukman: Qualiza Janez Pavel).

⁹⁹ Schiviz: Der Adel, str. 29, 32, 40.

¹⁰⁰ Schiviz: Der Adel, str. 10, 15, 148.

Akademski predniki sina Galilejevega dolžnika Ljubljancana Janeza Jožefa Sellenitscha. Med njegovimi učitelji so bili številni Kranjci, ki pričajo o visoki kultiviranosti okolja, v katerem je živel Roberto Galilei.

no poroko z Viktorijo Sidonijo Mordax.¹⁰¹ Naslednjo pogodbo je Galilei sklenil z (Ano) Uršulo (1621-1686) soprogo Janeza Krstnika Pettenegkha (1611-1683) za činž, gotovo v povezavi z Robertovim bivališčem v njeni ljubljanski hiši, v času njenega sina največji na ljubljanskem Mestnem trgu. Dokument dvaindvajset je bilo priznanje oziroma bančna notica sina Janeza Krstnika Pettenegkha in njegove prve soproge Katarine Sidonije pl. Spitzing (1619-1657),¹⁰² Janža Adama pl. Pettenegkha Pöttickha, za 100 renskih talerjev; poravnali so jih iz R. Galilejeve zapuščine. Lastnik Galilejevega stanovanja, upravnik kranjskega prehranbenega urada za (primorsko karlovško) Vojno Krajino Janž Adam pl. Pettenegkh, je imel namreč 150 kron izdatkov za pogreb svojega najemnika stanovanja R. Galileja, ki so jih popisali pod št. 14 dne 2. 1. 1681.¹⁰³ Glede na Pettenegkhov poseg se R. Gallilejevi otroci očitno niso pobrigali za očetov pogreb, kar morda pomeni, da tisti čas niso bili več stalno naseljeni na Kranjskem.

Zadnji triindvajseti dokument v zbirki je bila Galilejeva 400 kron letno vredna fundacija za frančiškane datirana 8. 4. 1679, ki mu je omogočila poslednje pre-

bivališče pri njih. Seveda so ljubljanski frančiškani pokopali tudi Galilejevo soprogo (1665) in nato še hčerko Ano Klaro (1677) še pred ustanovitvijo fundacije.¹⁰⁵

Galilejev dom

Galilejev zapuščinski inventar so datirali 31. 3. 1681 v Ljubljani s podpisom Heinricha Mathiasa Schweigerja (1640-1697), sina tajnika deželnih stanov črnomaljskega graščaka Heinricha Mathiasa Schweigerja († 1681). Zapuščino je v skladu z deželnim pravom pregledal sin-dedič Ottavio Gallilei. Ottavio Galilei je napisal še posebno pismo za grofa deželnega upravitelja Kranjske glede zapuščine svojega očeta Roberta in ureditve zahtev stanodajalca Janža Adama pl. Pettenegkha.¹⁰⁶ Robertov sin Ottavio Galilei je bil dedič podružnice banke Gondi. Ker ni imel sinov, je 18. 3. 1705 za svojega univerzalnega dediča imenoval senatorja Florentinca Jacopa Mannellija.¹⁰⁷

Celoten popis R. Galilejeve zapuščine je obsegal osemindvajset strani. Ottavijev dopis na straneh 41-48 je bil še posebno slovesen s pozlačenimi robovi papir-

Preglednica: Galilejevi dolžniki v času njegove smrti

Dolžnik: številka zadolžnice	Dolg	Datuma izposoje in zapadlosti
de Leo: 1. Tullio Egidio 2. Janez Krstnik	286 fl 500 fl	6. 7. 1656 s postavkami obresti do 6. 7. 1677 15. 6. 1652 z zapadlostjo 15. 6. 1680
Wadltreich: 3, 4 (z Zergollom), 5, 13	300 fl deželne vrednosti 300 zlatih dukatov (<i>Goldt in Specie</i>) 1000 fl 400 kron (<i>in Specie</i>)	12. 1. 1656 3. 12. 1680 27. 11. 1667 z obrestmi in rokom vrnitve 27. 11. 1678 3. 12. 1665 z zapadlostjo 3. 12. 1678
Michael Neiriser (Neirisser, Nayrisser): 6, 7	40 kron deželne veljave 50 zlatih dukatov	1. 4. 1660 2. 8. 1662 z obrestmi do 2. 8. 1666
Niclas Qualiza (Qualizza): 8	21 kron	19. 1. 1664
Janez Andrej pl. Stemberg: 9	250 dukatov v kovancih (<i>Münz</i>)	13. 7. 1650
Franz Karl grof Barbo: 11	60 zlatih dukatov	4. 7. 1664
Andraž Kopriva (Andreas pl. Copriunik): 12	102 nemških tolarjev v zlatu	1. 6. 1675, vračilo v šestih mesecih.
Wilhelm Balthasar Barnar(isch), po zmenku s Paullom Wassermanom za dolg Janeza Georga Sellenitscha: 17	350 kron deželne veljave, 4000 kron kapitala z obrestmi 2400 kron deželne veljave	1. 3. 1662
Deželni stanovi: 18.	6000 fl deželne veljave priznane za nemško veljavo	
Skupaj: ¹⁰⁴	22806 fl 20 kr nemške veljave	

¹⁰¹ Nista se poročila v Ljubljani (NŠAL, *Liber Matrimonium Labaci Dompfarr 2*, pag. 82).

¹⁰² Schiviz: *Der Adel*, str. 19, 176, 179.

¹⁰³ V Ljubljani je bil dne 23. 1. 1705 zapisan kot upravnik kranjskega prehranbenega urada za Vojno Krajino, AS 309, fasc. 35, š. 84 (zadnji spis v škatli), št. 75, pag. 144.

¹⁰⁴ Kos: *Zgodovinski pobirki*, str. 24-26.

¹⁰⁵ NŠAL, *Sterb-Register der Dompfarr 2*, pag. 33 (7. zapis), 79 (5. zapis), 90 (14. zadnji zapis).

¹⁰⁶ AS 309, Roberto Galilei, š. 33 fasc. 17, šte. 35 pag. 40, 42, 44; Miklavčič: *Schweiger-Lerchenfeld*.

¹⁰⁷ Mecatti: *Storia genealogica*, str. 189; Manni: *Il senato Fiorentino*, str. 72.

ja. Glava dokumenta je vsebovala zaznamek o Ottaviju Galileju, ki je bil krščen z imenom svojega florentinsko-lyonskega deda. Pod njim je bil kot komisar podpisan Wolfgang de Gera, brat glavarja in poveljnika Broda na Kolpi Otta Janeza barona Gerra. Sledili so podpisi Otta Heiricha barona Ravbarja (1637-25. 4. 1681),¹⁰⁸ Henricha Mathiasa Schweigerja in Galilejevega stanodajalca upravnika kranjskega prehranbenega urada za Vojno Krajino Janža Adama pl. Pettenegkha (1640/1645-1705).¹⁰⁹

Roberto Galilei je stanoval v največji med tedanjimi hišami Velikega trga, ki je nosila št. 280 do leta 1805 in št. 236 do leta 1876; nato se je prelevila v Mestni trg št. 16 ob Šušarskem mostu kjer je danes Cankarjevo nabrežje št. 27. Svoj dom je najel pri družini Janeza Krstnika Pettenegkha poplemenitenega leta 1659; temeljni hišni davek te patidenčne (prostolastne) hiše je bil do leta 1623 4 gld, do leta 1623 5 gld in od leta 1634 6 gld.

Preglednica: Najemniki hiše Veliki trg 280, po letu 1805 Veliki trg 236, po letu 1876 Mestni trg št. 16 ob Šušarskem mostu, danes Cankarjevo nabrežje št. 27

Čas	Ime	Poklic in najemnina
1626-1628	Noe Rubin (Rubbin)	Trgovec, plačuje 8 gld
1633-1652	Janez Krstnik Bucellini	Kot gostač leta 1633 plačuje 100 gld od trgovine, leta 1634 60 gld, pozneje 25-15 gld
1653-1656	Bucellinijevi dediči	
1649-1655	Lovrenc Springenkhele	Vrvar
1649-1655	Simon Viertler	Vrvar
1651-1655	Franc Siluestri	Brivec
1653-1655	Adam Horvat (Crobath)	Obrt za katero plačuje davek 12 gld
1654-1655	Janez Jakob Cernia	
?-1681	Roberto Galilei	Bankir, istrski glavar, zakupnik solne trgovine
1683-1690	Matija pl. Radič	Trgovec, ki prevzame Galilejevo stanovanje
1688-1690	Andrej Gostiša	
1688-1696	Jožef Košak (Khoschakh, Kozak, Khosakh)	Kositrar

Brat Galilejevega stanodajalca je bil sloviti slovenski jezuitski pridigar Adam Pettek (Pettenegkh, Pettik, 1604/5-1682), ki je med drugim vodil pogreb baronice Barbare Kacijanar.¹¹⁰ Skica Adamovih profesorjev tehniških ved kot akademskih prednikov sama po sebi kaže mednarodni značaj njegovih znanj, saj so bili razen Vipavca Cergola, Goričana Jordanusa in slovitega

G. Galilejevega prijatelja rimskega matematika Tirolca Grienbergerja, vsi učitelji Adamovih učiteljev doma iz daljnih dežel od Španije do Škotske. Roberto se je očitno imel s kom pogovarjati med svetovljansko naravnanimi Kranjci. Galilejev stanodajalec deželni računovodja Janez Krstnik Pettenegkh je bil lastnik hiše med letoma 1654-1682/83, po njem pa jo je podedoval sin Janž Adam pl. Pettenegkh Pöttickh, upravitelj kranjskega prehranbenega urada za (primorsko karlovško) Vojno Krajino. Z donosno službo zalaganja živil za obmorsko vojaštvo je Janž Adam Pettenegkh postal bogat trgovec z največjo hišo na Velikem (Mestnem) trgu v Ljubljani, plačal je oltar Kristusovega potu v šentpetrski cerkvi.¹¹¹ Med srebrnino Janža Adama Pettenegkha sta bila srebrni pozlačeni medalji nadškofa iz Salzburga in florentinskega velikega vojvode Ferdinanda II. in Galilejev geometrijsko-vojaški kompas.¹¹² Gotovo je šlo za dediščino po pokojnem najemniku stanovanja Florentincu Robertu Galileju.

Dve leti po Galilejevi smrti sta njegovo stanovanje prevzela mladoporočenca (4. 11. 1683) trgovca Matija pl. Radič in Uršula Kolar, starša mestnega sodnika pravnik Franca Ludvika pl. Radiča. Uršula je pozneje kot vdova vzela vdovca Janeza Krištofa Pucherja, poznejšega ljubljanskega župana pl. Puchenthala (1628-1721).¹¹³ Galilejev trgovski duh je tako še nadalje vedril in oblačil med ljubljanskimi srajcami.

¹⁰⁸ Smole: Graščine, str. 669; Schiviz: Der Adel, str. 179.

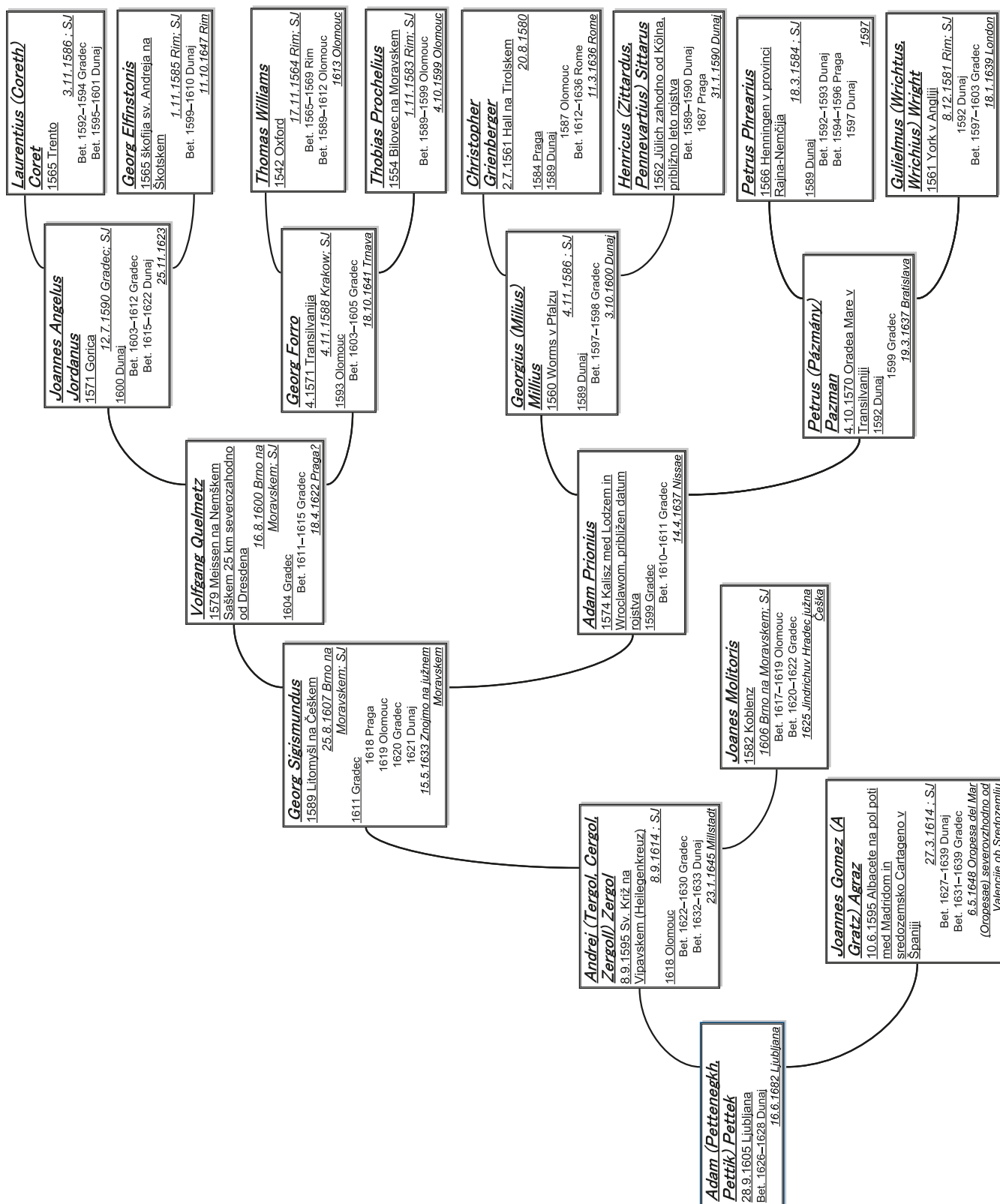
¹⁰⁹ 10. 6. 1669 mu je soproga Marija Ana rodila hčer Mariano, 8. 5. 1671 sina Janeza 18. 5. 1672, nadaljnje potomce krščene v ljubljanski stolnici pa 6. 5. 1674, 5. 6. 1677, 5. 10. 1681, 24. 2. 1683 in 23. 8. 1684; Pettenegkhi in Erbergi so si bili večkrat botri med seboj (Schiviz: Der Adel, str. 22-25, 27, 150, 181; AS 309, Pettenegkh, fasc. 35, š. 84, št. 75, pag. 144).

¹¹⁰ Košir: Primeri, str. 109-110; Koblar: Dobrotniki, str. 103.

¹¹¹ Vrhovec: Zgodovina, str. 43.

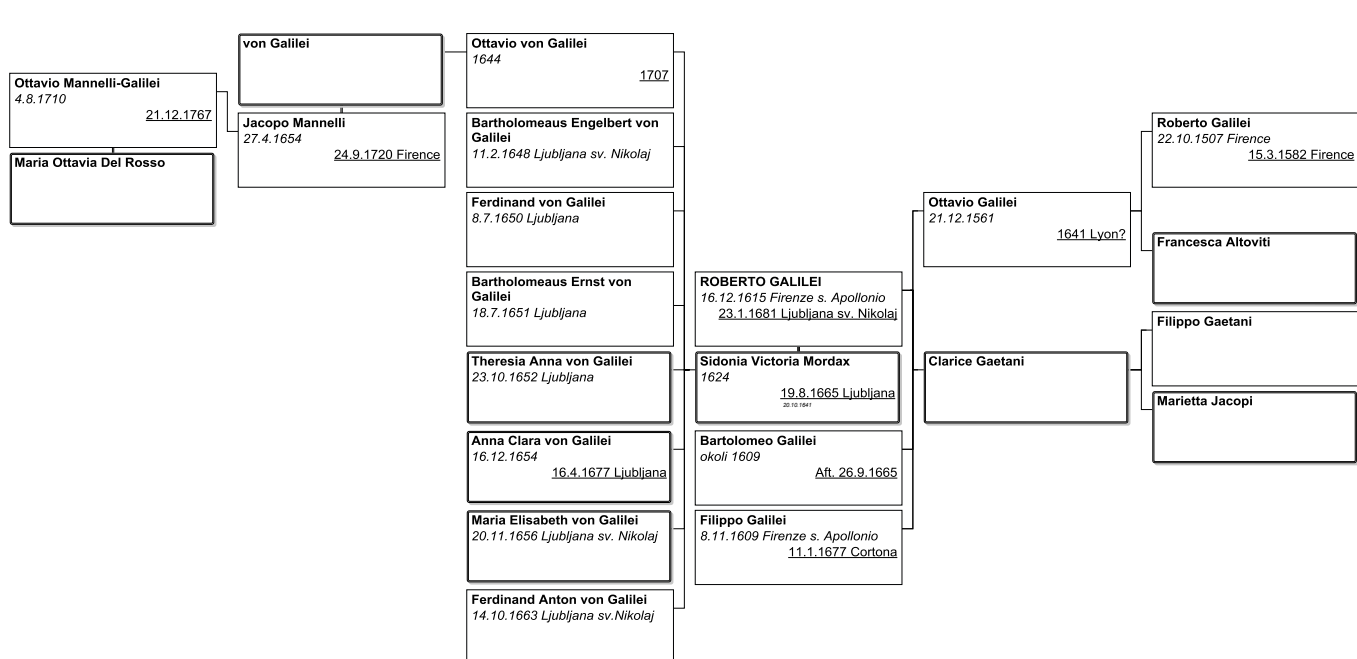
¹¹² AS 309, Pettenegkh, fasc. 35, š. 85, pag. 26-28, 50-51, 89-90 (številka 89).

¹¹³ Schiviz: Der Adel, str. 152A; Andrejka, Pucher.

Akademski predniki brata R. Galilejevega stanodajalca Petteneghha z zapisanim rojstvom, vstopom med jezuite, študijem fizike, katedrami za fiziko/matematiko in smrtjo.

Rodovno drevo Ljubljana Roberta Galileja.

Zaključek

Ljubljana Roberto Galilei doslej ni pritegnil večje pozornosti pri Slovencih, navkljub zelo pomembnemu vojaško-političnemu in bankirskemu položaju. Roberto je učinkovito združil denarno in vojaško politiko za vodenje trgovine s soljo. Pri tem je spretno izpostavljaval prestižni položaj svojega brata malteškega viteza Bartolomeja Galileja na medičeskem dvoru.

Roberto je živel v dobi, ko je bila Kranjska očitno odprta dežela brez občutka ogroženosti v njeni majhnosti. V tej danes komaj predstavljeni kranjski odprtosti je svetovljan Roberto uspel s posli, ki so se resda s sodobnega stališča spogledovali s podkupovanjem, a mu njega dni seveda nihče ni gledal pod prste.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Arhiv Republike Slovenije (AS)

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 311, 492, 498, 500, 508, 513-516, 518, 520, 521, 532, 533, 535,

844; 895-897 in 903 (Sejni zapisniki, Registrat. Protokol. kranjskih stanov (*Landtags und Verordneten Sessions Protocol*) za obdobja 1654-1673, 1657-1662, 1663-1665, 1677-1682).

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (1544-1813). lit. L, fasc.

XXIX, št.27/1, Inventarium uber weillandt dess Wollgebornen Herrn Herrn Franz Adam Langenmantl, leto 1681, številka dokumenta 35.

AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123 (Breckerfeld, F. A.: topografski opisi)

AS 1073, Zbirka rokopisov. I-42r, Schönleben: *Appendix / Ad Annales et Chronologiam Carniolia / sive Genealogica*, 1674.

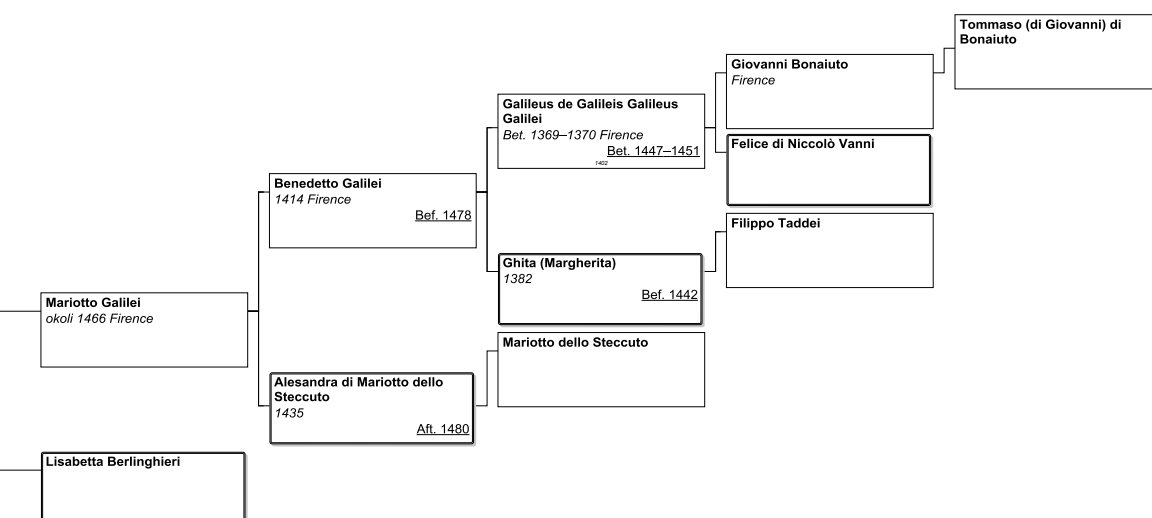
AS 1073, Zbirka rokopisov. I-44r, Lukančič, 1700.

Nadškofjski arhiv v Ljubljani (NŠAL)

Sterb-Register der Dompfarr 2 (6. 1. 1658-17. 2. 1735).

Liber Baptizatorum Labaci Dompharr 8 (1643-1653) in 9 (1653-1664).

Liber Matrimonium Labaci Dompharr 2 (1632-1651).

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

LJU 340, Lazarinijeve rodoslovne tabele, š. XV.
LJU 488, Codex XIII, Mesto Ljubljana Rokopisne
knjige, tehnična enota 66.

Literatura

- Andrejka, Rudolf: Pucher (Puecher, Buecher) pl.
Puchenthal (geslo). *SBL* 8, 1952.
- Darovec, Darko: Solarstvo v severozahodni Istri od 12.
do 18. stoletja, *Annales, Ser. hist. sociol.* 11 (2001)
št. 1, str. 71-92.
- Darovec, Darko: *Davki nam pijejo kri*. Koper: Annales,
2004.
- Galilei, Galileo – Favaro, Antonio (ur.): *Le opere di
Galileo Galilei 1-20*. Firenze: G. Barbera, 1890-
1909.
- Gestrin, Ferdo: Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna
krajina. *Zgodovinski časopis* 40 (1984), št. 4, str.
56-65;
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost
– stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61
(2013), št. 1, str. 5-66.
- Juričić Čargo, Daniela: Pregled upravnega razvoja
pazinske grofije v letih 1374-1809. *Vjesnik
istarskog arhiva* 2-3 (1992-93 tiskano 1994), str.
213-251.
- Kambič, Primož: *Analiza karte Kranjske J. D.
Florjančiča iz leta 1744*. Diplomatska naloga-
VŠŠ. Ljubljana, UL, FGG. Odd. za geodezijo, 2011.
- Kidrič, France, Gušič (geslo), *SBL* 2 (1926).

- Koblar, Anton: Dobrotniki nekdanjega ljubljanskega
jezuitskega kolegija, *Izvestja Muzejskega društva
za Kranjsko* 10 (1900), št. 3, str. 99-108.
- Koblar, Anton: Ljubljanci 17. stoletja. *Izvestja
Muzejskega društva za Kranjsko* 10 (1900), št. 5-6.
- Kos, Franc: Zgodovinski pobirki iz loškega okraja.
Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko 2 (1892),
str. 1-29.
- Košir, Matevž: Urad deželne registrature in stanovski
arhiv od nastavitve registratorja v 16. stoletju do
upravnih reform v času Marije Terezije. *Arhivi* 23
(2000), št. 2, str. 29-39.
- Košir, Matevž: Primeri starejših oporok v slovenščini,
ki jih hrani Arhiv republike Slovenije. *Arhivi* 26
(2003), št. 1, str. 89-114.
- Lukman, France Ksaver: Qualiza Janez Pavel (geslo),
SBL 8, 1952.
- Manni, Domenico Maria: *Il senato Fiorentino*.
Firenze: Stecchi, 1771.
- Marušič, Branko: Na Krasu od pozne antike do
današnjih dni. *Kras* (ur. Andrej Kranjc). Ljubljana:
ZRC SAZU, 1999, str. 164-190.
- Mainati, Giuseppe: *Croniche ossia memorie storiche
sacro-profane di Trieste*. Venezia: Ricotti, 3. del,
1817.
- Mecatti, Giuseppe Maria: *Storia genealogica nella
nobiltà, e cittadinanza di Firenze*. Bologna: Forni,
1754.
- Miklavčič, Maks: Schweiger-Lerchenfeld (geslo), *SBL*
10, 1967.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in der
Herzogthum Krain*. Gorica: A. Gabršček, 1905.

- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Steska, Viktor: Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 10 (1900), št. 5-6, str. 145-239.
- Valenčič, Vlado: Waldtreich Caharija (geslo). *SBL* 14 (1986).
- Valenčič, Vlado: Ljubljanski trgovec in bankir Caharija Waldtreich (1623-1682). *Zgodovinski časopis* 26 (1972), št. 3-4, str. 72-101.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Nürnberg, 1689.
- Vanino, Miroslav: *Isusovci i hrvatski narod II*. Zagreb, 1987.
- Vilfan, Sergij: K zgodovini kmečkega trgovanja s soljo. *Kronika* 11 (1963), št. 1, str. 1-12.
- Vrhovec, Ivan. Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* 5 (1903), str. 1-88.

Summary

GALILEI AMONG US

About skillful Venetian salt traders and ambitious family members in Carniola

The life and work of Roberto Galilei (* 1595 Florence) and his first cousin Roberto Galilei (1615 Florence-1681 Ljubljana) is researched. Roberto the senior (* 1595) with a headquarters in Lyon was a relative of Galileo Galilei (1564-1642) and one of his closest collaborators during the last decade of his life. Roberto Galilei the elder was famous for his brother knight of Maltese Order in the Island of Malta, and Roberto's smuggling of letters from Galileo Galilei house-arrest became a part of the Galileo's legend which after this research also includes the Ljubljana connections. Roberto the senior (* 1595) also loaned money to Thomaso Campanella (1568-1639) and distributed Campanella's letters after Campanella escaped from Rome to France.

Roberto the younger (* 1615) left his father Ottavio Galilei's (1561 Florence-before 1641) and his first cousin Roberto Galilei's successful family banking business of Lyon for Ljubljana and established himself in Ljubljana as prosperous banker, monopolistic salt trader, and military-tax collecting Chief of Istrian part of the west Carniola. Roberto the younger inherited his Istrian salt business from his relative Francesco Galilei, the Florentine-Venetian salt merchant working in Istria who sent several letters to Galileo Galilei (1632-1634) reporting on his efforts to secure Galileo Galilei's pension from the Cathedral of Brescia which was under Venetian rule.

Francesco Galilei's helpers in the G. Galilei's Cathedral of Brescia pension case were his Venice relatives Benedetto Galilei, Antonio Galilei, Ottavio Galilei with his wife and sons, and also G. Galilei's collaborator Fulgenzio Micanzio (1570-1654) who also helped in publication and translation of G. Galilei's works during G. Galilei's confinement in Arcetri.

For Slovenian circumstances Roberto Galilei's (* 1615) almost fairytale political and banking work in the milieu of ending Thirty Years War and extremely successful trading path after the war is described. In spring of 1654 Roberto Galilei (* 1615) loaned twice a considerable sum of 3000 fl to Estates General of Carniola and in return the Estates General granted him the Imperial monopoly for salt trade in the area. Roberto was famous for his brother the knight of Maltese Order Bartholomew Galilei who became Maltese ship's captain, Maltese Ambassador in Florence, majordomo of the Medici's court, and extremely influential patron of the Florentine church of Saint Simon and Guido. On February 9, 1662 in his successful request to become a member of Carniola Estates General Roberto exposed Bartholomew's influence on Florentine Court to promote his case because Galilei family and other Florentine bankers were famous worldwide. Later in December of the same year 1662 Roberto became the military and tax Chief-Captain of Istria in Carniola which considerably strengthened Galilei's already established position in salt trade. As the Chief of Istria he lead the local military operations against the eventually unsuccessful Turkish assault to Vienna in 1663, and kept the Istria District for almost two decades, until he passed away. The Archbishop of Ljubljana in the times of Roberto Galilei (1615-1681) was the knight of Maltese Order Joseph Rabatta (1620-1683) appointed on April 9, 1664 just a year and few months after Roberto Galilei got the key positions as the member of Carniola Estates General and Chief-Captain of Istria.

The inventory of Roberto Galilei's (1615-1681) possessions in Ljubljana accomplished soon after his death in early 1681 in Ljubljana shows him as an extremely wealthy person. Among Roberto Galilei's debtors were the most influential merchants and bankers in the area including the Ljubljana Banker Zaharia Waldtreich (1623-1682) from Augsburg who was connected with the greatest European banker count Fugger from Augsburg. Waldtreich even kept Fugger's portrait in his Ljubljana house until Waldtreich's death.

Roberto Galilei's Ljubljana landlord Hans Adam Pettegnek (Petek, 1640-1705 Ljubljana) also possessed G. Galilei's military compass until 1705 the same as did their and Edmund Halley's friend Janez Vajkard

Valvasor until his death in East Carniola in 1694. Roberto distributed G. Galilei's books at last to four noble families in Ljubljana and surroundings including the Auerspergs who were the wealthiest, most powerful, and educated of them all. As the Chief-Captain of Istria Roberto Galilei influenced the Emperor's effort to make Pazin of Istria the County raised to a rank of Principality for Imperial favorite and Prime Minister Portia. The Prince Johan Weikhard Auersperg and Estates General of Carniola eventually successfully obstructed the Imperial plan. On March 12, 1666 Roberto Galilei signed the business paper of the Prince Johan Weikhard Auersperg regarding Auersperg's contribution for his purchase of the manor Pazin in Istria from the Carniolan Estates General and Auersperg's Viennese political enemy the pawnier and Emperor Leopold's majordomo Janez Ferdinand Portia (1605-1665) of Ljubljana. R. Galilei had to be among the witnesses because the manor of Pazin was under Galilei's tax and military jurisdiction in Istria already for more than three years in that time.

Roberto Galilei married a baroness Sidonia Viktoria Baroness Mordax (1624-1665 Ljubljana) and she gave birth to at least eight children. The last seven of them were baptized in the Ljubljana Cathedral. Roberto, his wife, and one of their daughters were buried in Franciscan Church of Ljubljana in spite of the fact that his family traditionally used the Florentine church and Saint Simon and Guido as their last resting place. Roberto's oldest son and universal heir of his possessions in Ljubljana Ottavio Galilei (1644-1707) resided in Florence. As the ultimate heir of his branch of Galilei's family the sonless Ottavio Galilei established the Florentine Mannelli-Galilei family with his last will by naming the Senator Jacopo Mannelli (1634-1720) as his universal heir.

Key words: Robert Galilei, Galileo Galilei, Sidonia Viktoria Mordax married name Galilei, Ljubljana, early modern science.

Damir Globočnik

Ponarejevalci bankovcev Jožef Prelesnik, Jurij Potočnik in Franc Rupnik

GLOBOČNIK Damir, ddr. muzejski svetnik za umetnostno zgodovino. Langusova 29, SI-4240 Radovljica

343.51(497.4)"18/19"

PONAREJEVALCI DENARJA JOŽEF PRELESNIK, JURIJ POTOČNIK IN FRANC RUPNIK

Med ponarejevalci denarja, ki so bili na delu v slovenskih krajih, je bil v drugi polovici 19. stoletja najbolj znan Jožef Prelesnik (1832–1898). Prispevek podrobneje govori o ponarejevalcih denarja v prvih desetletjih 20. stoletja na Štajerskem, Francu Rupniku (roj. 1869) in več članih družine Potočnik iz Rošnje pri Št. Janžu na Dravskem polju. Jože in Gašper Potočnik, ki sta pomagala ponarejevalcu Juriju Hvalecu, sta bila obsojena zaradi ponarejanja denarja leta 1891 pred celjskim porotnim sodiščem. Leta 1909 je mariborsko porotno sodišče sodilo sinovom Gašperja Potočnika, krojaču v Rošnji Francu Potočniku (roj. 1880), Gašperju Potočniku ml. (roj. 1888) in Juriju Potočniku (1884–1927). Slednji je bil 1926 ponovno obsojen na 20 let težke ječe. Nekdanji vojak in fotograf Franc Rupnik je bil glavni ponarejevalec denarja v tej skupini. Obsojen je bil 1927, 1931 in 1937. Delovanje ponarejevalcev je mogoče rekonstruirati s pomočjo dokumentov, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

Ključne besede: ponarejanje denarja, fotografija, Jožef Prelesnik, Franc Rupnik, Jurij Potočnik

GLOBOČNIK Damir, PhD/PhD, Museum Counselor for Art History, Langusova 29, SI-4240 Radovljica

343.51(497.4)"18/19"

MONEY COUNTERFEITERS: JOŽEF PRELESNIK, JURIJ POTOČNIK AND FRANC RUPNIK

Jožef Prelesnik (1832–1898) was the best known money counterfeiter who operated on Slovenian territory in the second half of the 19th century. The article presents counterfeiters in the first decades of the 20th century in Styria: Franc Rupnik (b. 1869) and several members of the Potočnik family from Rošnja near Št. Janž in Dravsko polje. In 1891, Jože and Gašper Potočnik, who helped the counterfeiter Jurij Hvalec, were sentenced for counterfeiting money before the Celje jury court. In 1909, the Maribor jury court tried Gašper Potočnik's sons: Franc Potočnik (b. 1880), a tailor from Rošnja, Gašper Potočnik jr. (b. 1888) and Jurij Potočnik (1884–1927). Jurij was sentenced to a further 20 years of heavy imprisonment in 1926. The former soldier and photographer Franc Rupnik was the main money counterfeiter in this group. He was sentenced in 1927, 1931 and 1937. The operations of the counterfeiters can be reconstructed on the basis of documents from the Regional Archives in Maribor.

Key words: money counterfeiting, photography, Jožef Prelesnik, Franc Rupnik, Jurij Potočnik

Ponarejanje denarja je konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja spadalo med kriminalne dejavnosti, ki so jih oblasti strogo kaznovale. Tudi v slovenskih krajih je bila na delu kopica ponarejevalcev in organiziranih ponarejevalskih skupin, ki so si po tej poti obetali priti do hitrega in lahkega zaslužka. Lotevali so se ponarejanja kovancev in bankovcev. Srebrne goldinarje so vliвали iz zmesi svinca in cinka. Kovance so tudi kovali. Ker so vsebovali manj plemenitih kovin, so bili lažji od originalnega denarja. Papirnati denar so najpogosteje ponarejali s tiskarskimi postopki. Nekateri ponaredki so bili okorni, zato so ponarejevalce in razpečevalce hitro zasačili, nekateri ponaredki pa so bili izdelani izredno spretno. Poleg ponarejevalcev so bili na delu tudi njihovi sodelavci, ki so jim nudili zatočišče ali ponaredke razpečevali med lahkovernimi kmeti, na sejnih, v trgovinah idr. V časnikih so bila večkrat objavljena opozorila na razlike med originalnimi bankovci in ponaredki.

Od šestdesetih let 19. stoletja so se na sodiščih redno vrstile obravnave zaradi ponarejanja in razpečevanja denarja. Ponarejevalcem so grozile visoke zaporne kazni. Tako je pekovskega pomočnika Janeza Zupančiča iz Gruč, ki je s peresom ponarejal bankovce za 5 in 100 goldinarjev, deželno sodišče v Ljubljani leta 1869 obsodilo na 14 let težke ječe. Skupaj z Zupančičem se je na sodišču znašlo 43 sokrivcev in sodelavcev, po večini kmečkih posestnikov, ki so prejeli zaporne kazni v skupnem obsegu 223 let.¹

Jožef Prelesnik

S prosto roko in ne s posebnim orodjem je bankovce izvrstno ponarejal Jožef (Jože) Prelesnik, kar pa ga ni rešilo pred aretacijami in daljšimi zapornimi kaznimi. Leta 1870 so ga žandarji ujeli pri nekem mlinarju v bližini Turjaka. *Slovenski narod* je poročal: »V njegovo pravdo bo baje mnogo ljudi vpletenih, ker je, kakor se govori, hodil od hiše do hiše kakor krojači in čevljarji bankovce ponarejati, za gotovo plačo. Našli so pri njem izdelanih in pričetih stotakov in desetakov, in strokovnjaki, ki so jih videli, pravijo, da so izvrstni.«² Prelesniku je večkrat uspelo uiti, mdr. iz zavora v ljubljanski kasarni³ in po treh letih prestajanja kazni iz zavora v trdnjavi Arad, 1874,⁴ vendar ga je policija dva meseca pozneje ujela v Trstu, od koder je nameraval oditi v tujino.⁵ Tudi tokrat je Prelesniku uspelo pobegniti. Avgusta 1874 so ga prijeli v njegovem rojstnem kraju Cesta pri Dobropoljah.⁶

Prelesnik je kot svoj čas najbolj znani ponarejevalec denarja in večkratni ubežnik iz zaporov postal pravcati »narodni, dobrotljivi junak«⁷ in predmet govoric. V njih nastopa samo s priimkom. Pojavljaj naj bi se tu in tam, v različnih preoblekah (kot berač, celo v ženski obleki). Izdajal se je kar za mladega cesarja. Pomotoma so namesto Prelesnika prijeli nedolžne ljudi. Pripisovali so mu nadnaravne lastnosti. Ljudem se ponarejanje denarja ni zdelo nikakršno hudodelstvo, zato so bili Prelesniku naklonjeni.

V poročilu iz Mirne na Dolenjskem, objavljenem v *Slovenskem narodu*, lahko preberemo: »Osoba Prelesnik je sedaj stalni predmet kmetijskih razgovorjanj. Prideš kamorkoli v krčmo ali privatno hišo na severnovzhodnem delu Dolenjske vse ti bode pripovedavalo o Prelesniku. Pravljič nahajaš uže toliko med kmeti, da se kar čudiš, – kako je mogel glasoviti Prelesnik kmetijski domišljiji tako zelo se prikupiti. Vsak ti zatrjuje, da je neki zelo prijazen, lep mož, da zna veliko jezikov govoriti, laško, francosko, nemško, ogersko, da, celo španjsko zraven svojega materinega jezika; da nij še nikoli kacega družega prostega zločinstva dovršil, kakor da je delal in ponarejal bankovce.

Znamenito je to, da vsak zatrjuje, da ga je uže videl in ž njim govoril. /.../ Pripoveduje in basnuje se: da hodi včas i preoblečen, kot cigan, včas kot dobro oblečen žentelmën, tudi kot babica, ki prodaja: žveplenke, iglice, gumbe, milo itd. Kmetje se včas celo šalijo, da hodi okrog oblečen in oborožen, kot žandar. – Lehko si torej mislite, da je vsled tacega govoričenja znabiti kedo si napravil šalo ter pozitivno trdil, da ga skrivajo kmetje na Mirni in zaradi tega to preiskavanje. Zelo težek stan imajo torej tujci, ki semkaj dohajajo ali skozi potujejo, ker vsak, ki tujca vidi, uže sluti v njem Prelesnika.«⁸

Pisatelj Janez Trdina je ohranil pričevanje, da so ljudje govorili: če sme cesar, ki ima dosti srebra in zlata, delati denar iz papirja, zakaj ga ne bi smel kak revež. To prepoveduje le gospoda. Prelesnik naj bi z denarjem podpiral kmete. Če je komu pretila nevarnost, da mu prodajo kmetijo zaradi dolgov, je prišel Prelesnik in ga rešil stiske.⁹

Prelesnik je zatočišče našel pri dolenjskih kmetih v okolici Novega mesta in Trebenj, za kar se jim je oddolžil s ponarejenim denarjem. H kmetom naj bi hodil kar v štero, za plačilo pa je prejemal petino vrednosti ponarejenega denarja. Zašel pa naj bi tudi v okolico Vodic in druge vasi na Gorenjskem.

¹ Po: »Zarad ponareje bankovcev zatožene ...«, *Novice*, 1869, št. 6.

² Po: »Prelesnik«, *Slovenski narod*, 1870, št. 103.

³ Po: »Glasoviti vojak Prelesnik«, *Novice*, 1872, št. 29.

⁴ Po: »Znani Prelesnik ...«, *Slovenski narod*, 1874, št. 3.

⁵ Po: »Glasovitega Prelesnika«, *Slovenec*, 1874, št. 29.

⁶ Po: »Prelesnik ujet«, *Slovenski narod*, 1874, št. 181.

⁷ Po: »Nekdaj in sedaj«, *Jutro*, 1929, št. 304.

⁸ »Iz Mirne na Dolenjskem 5. junija«, *Slovenski narod*, 1874, št. 128.

⁹ Po: »Prelesnik – sloviti ponarejevalec bankovcev / Sličica iz preteklega stoletja«, *Dolenjski list*, 1955, št. 33.

Jožef Prelesnik je bil rojen 23. februarja 1832 na Cesti pri Dobrepoljah kot najstarejši sin polgruntarja Jožefa Prelesnika in matere Marije, rojene Lubi. Obiskoval je ljubljansko normalko. Leta 1844 je vstopil v prvi razred liceja, katerega je moral ponavljati. Nato je iz leta v leto dobival boljše ocene, tako da je do leta 1852 končal sedem razredov gimnazije v Ljubljani. Obenem se je učil tudi italijanščine in francoščine. Služboval je kot vojak, a je od tam pobegnil. Leta 1859 naj bi bil laški vojak v Veroni. Bankovce naj bi začel ponarejati že konec petdesetih let 19. stoletja. Ker je delal denar, se ga je oprijel vzdevek Cesar.¹⁰

Že kot dijak četrte gimnazije naj bi se preživljal tako, da je naredil vsak dan bankovec za en forint in ga zamenoval v trgovini.¹¹ Cesar Franc Jožef, ki je leta 1884 obiskal trdnjavo Arad, v kateri je bil zaprt Prelesnik, mu je odpustil deset let kazni, tako da je moral prestati še pet let kazni.¹² Prelesnik naj bi svojo ponarejevalsko kariero končal v zaporu na ljubljanskem gradu. Zadnja leta mu je vid precej oslabil. Umrli je 10. februarja 1898 na Vidmu pri Dobrepoljah.¹³ Govorice o njegovih podvigih so se na Kranjskem ohranile še globoko v 20. stoletje.

Jožef Prelesnik nastopa tudi v domači literaturi. Josip Stritar, ki je Prelesnika poznal, saj je bil v gimnaziji samo dve leti za njim, mu je v povesti »Sodnikovi« (Ljubljanski zvon, 1878) dal ime Zaplotnik. Josipu Jurčiču je Prelesnik služil za model pri predstavitvi ponarejevalca v večerniški povesti »Ponarejeni bankovci« (Slovenske večernice za poduk in kratek čas, 35. zvezek, 1880). Janez Trdina piše o Prelesniku večkrat (»Gospodična Cizara«, »Narodni zaklad«, »Igračka«, »Kača«). Omenja, da je denar znal ponarejati tako, da so potem pravega zavrgli. Anton Medved je napisal narodno igro v štirih dejanjih Stari in mladi, ki se dogaja za časa ponarejevalca bankovcev Prelesnika. Prelesnik je nekajkrat omenjen, vendar v igri ne nastopa.

Kot rečeno so bili procesi zoper ponarejevalce in razpečevalce denarja pogosti, kazni za to obliko gospodarskega kriminala pa visoke. Anton Vogrič iz Kladstve v Slovenski Benečiji je bil leta 1878 zaradi razpečavanja ponarejenih bankovcev obsojen na osem let težke ječe.¹⁴ Plavec Janez Ramijak je izdelal en sam slab ponaredek

bankovca za pet goldinarjev, a ga je porotno sodišče v Celju obsodilo na tri leta zapore.¹⁵

Fran Fick iz Stražišča je bil zaradi razpečavanja ponarejenih bankovcev leta 1868 obsojen na šest let težke ječe, leta 1877 na deset let težke ječe, leta 1888 na dve leti težke ječe. Leta 1891 je bil 52-letni Fick zaradi ponarejanja kovanega denarja iz cinka, cina in svinca, ki se je od pravega razlikoval samo po tem, da ni imel napisa *viribus unitis* na robu, obsojen na pet let težke ječe.¹⁶

Ponarejevalec papirnatega denarja Miha Uranič iz Glinc, ki je leta 1893 prestal dvanajstletno zaporno kazen zaradi ponarejanja denarja, se je takoj znova lotil hudodelske dejavnosti. »Precej primitivne falzifikate papirnatih goldinarjev« je prodajal kmetom. Hitro so ga odkrili. V preiskovalnem zaporu se je znašlo tudi več kot dvajset njegovih žrtev.¹⁷ Ljubljansko porotno sodišče ga je leta 1894 obsodilo na dosmrtno ječo.¹⁸

Celjsko porotno sodišče je leta 1901 obsodilo Janeza Drenika (+1904) zaradi hudodelstva ponarejanja bankovcev na dosmrtno ječo. Njegovemu sodelavcu Janezu Krkoviču je uspelo pobegniti v ZDA, kjer je ponarejal ameriške in avstrijske bankovce. Leta 1904 so mu prišle na sled ameriške oblasti. Leta 1909 ga je celjsko porotno sodišče obsodilo na devet let težke ječe.¹⁹

Že v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je bilo v slovenskih krajih na delu več razpečevalcev ponaredkov avstrijskih bankovcev, ki so jih izdelali ponarejevalci v Vidmu z uporabo fotografskih oziroma fotomehaničnih postopkov.²⁰

Tudi nekateri domači fotografi so svoje fotografske spretnosti izkoristili za ponarejanje papirnatega denarja.

Porotno sodišče v Celju je leta 1878 obsodilo na tri leta težke ječe Ano Alijančič iz Ljubljane. Njen soprolog fotograf Rok Alijančič, ki je v 57-letu starosti umrl novembra 1877 v Ljubljani,²¹ je s pomočjo fotografskih postopkov ponaredil bankovce za en goldinar. Ana Alijančič je bila v Celju zasačena med menjavanjem ponarejenih bankovcev.²²

¹⁰ Osnovni biografski podatki o Jožefu Prelesniku: France Koblar, Opombe k Josip Stritar, Zbrano delo, Četrta knjiga, Ljubljana 1954, str. 432–433.

¹¹ Po: »Ponarejevalec«, Dolenjski list, 1975, št. 30.

¹² Po: »Prelesniku, znanemu ponarejevalcu bankovcev ...«, Slovenski narod, 1885, št. 87.

¹³ Po: »Iz Dobrepolj«, Slovenec, 1898, št. 34.

¹⁴ Po: »Obravnavna pred porotniki«, Soča, 1878, št. 5.

¹⁵ Po: »Ponarejalec bankovcev«, Slovenski narod, 1878, št. 21.

¹⁶ Po: »Izpred porotnega sodišča«, Slovenski narod, 1891, št. 134.

¹⁷ Po: »Nevaren ponarejevalec bankovcev«, Rodoljub, 1893, št. 18.

¹⁸ Po: »Izpred sodišča«, Slovenski narod, 1895, št. 54.

¹⁹ Po: »Iz sodne dvorane. Celje 28. aprila 1909 / Ponarejevalec bankovcev«, Narodni dnevnik, 1909, št. 96.

²⁰ Po: »Izpred porotnega sodišča«, Slovenski narod, 1891, št. 134.

²¹ Po: »Umrli so«, Slovenski narod, 1877, št. 262.

²² Po: »Iz Celja (Porotna sodnija)«, Slovenski gospodar, 1878, št. 5.

Ponarejevalca Jurij Potočnik in Franc Rupnik

V prvih desetletjih 20. stoletja so tedanji časniki poročali o dejavnostih ponarejevalcev denarja na Štajerskem. V njihovem ospredju sta bila moža, ki sta obvladala tudi fotografske postopke. Podatki, ki jih lahko razberemo iz sodnih dokumentov, zapisnikov, izjav, ovadb, kazenskih in drugih spisov, iz časopisnih poročil in podlistka v *Slovenskem gospodarju*, se sicer v nekaterih posameznostih ne ujemajo, a nam dokaj izčrpno predstavijo delovanje obeh ponarejevalcev in njunih sodelavcev.

Franc Rupnik je bil nekaj časa fotograf v Ljubljani. Za potrebe ponarejanja bankovcev se je s fotografijo seznanil tudi Jurij Potočnik, ki je bil član prave ponarejevalske družine, saj so se s to nezakonito dejavnostjo pečali tudi njegov oče in trije brati.

Prva ponarejevalca denarja v družini Potočnik sta bila Gašper Potočnik in Jože (Josip) Potočnik (+1913) iz Rošnje pri Št. Janžu na Dravskem polju. Leta 1891 je celjsko porotno sodišče obsodilo zaradi ponarejanja denarja Jurija Hvaleca iz Velikega Okiča na 15 let zavora in njegova pomočnika Gašperja Potočnika in Jožeta Potočnika na sedem in 15 let zaporne kazni. Njihove ponaredke so zasledili na Ptuj in v Krapini.²³ Gašper Potočnik je bil oče Jožeta in Jurija Potočnika.

Gašper Potočnik je umrl v ječi zaradi vodenice. Josip Potočnik je bil obsojen na pet let težke ječe. Po dveh letih in pol je bil pomiloščen.²⁴

Pred mariborskim porotnim sodiščem je 16. in 17. junija 1909 potekala obravnava zaradi ponarejanja denarja. 28-letni krojač v Rošnji Franc Potočnik (roj. 1880), 21-letni Gašper Potočnik ml. (roj. 2. 1. 1888 v Rošnji) in njun brat Jurij Potočnik (roj. 4. 4. 1884 v Rošnji), kateremu je uspelo pobegniti, so bili obtoženi, da so konec leta 1908 in na začetku leta 1909 ponarejali bankovce za 50 kron. 43-letni posestnik Jernej Pauko iz Gorice je bil obtožen razpečavanja ponaredkov v Slovenski Bistrici in Središču, njegova 37-letna žena Neža, da ga je k temu nagovarjala, mizar Jožef Kolenc in njegova žena Terezija iz Sv. Martina, okraj Gornji grad, da sta bratom Potočnik dala na razpolago potrebna sredstva, krčmar in posestnik v Račjem 54-letni Valentin Mohorko in njegov zet, 34-letni zavirač južne železnice Jože Zagovec in njegova 25-letna žena, da so Jurija Potočnika nagovarjali

k ponarejanju bankovcev. Obtožnica je navajala, da izhajajo bratje Potočnik iz zloglasne rodbine ponarejevalcev denarja, saj sta bila zaradi tega hudodelstva obsojena njihov oče in brat na 7 in 12 let težke ječe. 21. januarja 1909 so v Središču zaprli Jerneja Pauka, ker je dal v obtok dva ponarejena bankovca. Na podlagi Paukovih izjav so aretirali vso ponarejevalsko družino, ki ji je uspelo spravila v promet osem ponarejenih bankovcev. Zbirali so se v gostilni Mohorko v Račjem. Jože Kolenc je povedal, da se je v Ameriki seznanil z Jurijem Potočnikom, ki mu je v Milwaukeeju obljubil 1000 dolarjev za nakup nekega posestva na Spodnjem Štajerskem, če mu da 400 dolarjev za nakup stvari, ki so potrebne za ponarejanje denarja. Gašper in Franc Potočnik sta bila obtožena kot neposredna storilca po § 106 državnega zakonika, drugi pa kot sotorilci. Porotniki so odločili, da sta kriva ponarejanja Franc Potočnik in Jožef Kolenc. Obsojena sta bila na tri leta težke ječe, poostrene s postom vsakega četrta leta. Ostali obtoženci so bili oproščeni.²⁵

Septembra 1909 so na poti v Švico ujeli tudi vodjo ponarejevalske družine Jurija Potočnika.²⁶ 2. decembra 1909 je pred mariborskim porotnim sodiščem potekala obravnava proti devetim osebam, obtoženim ponarejanja bankovcev. Obtoženi so bili: Jurij Potočnik in vsi člani družine Veg iz Sv. Florijana v okolici Ptuja oziroma Gomilice pri Šentilju, 59-letni viničar Mihael Veg, ki je v Mariboru hotel kupiti hlače s ponarejenim petdesetkronskim bankovcem, njegova žena Marija Veg in otroci, 26-letna Marija Veg, Vincenc Veg, 22-letna Katarina Veg in 17-letni Mihael Veg, ter 36-letni kajžar Jožef Šlamberger iz Hajdine in mati glavarja, vdova Margareta Potočnik. Jurij Potočnik je bil obsojen na 15 let zavora, Mihael Veg st. na 5 let, Marija Veg st. na 10 mesecev in Katarina Veg na tri leta zavora. »Pri razglasitvi obsodbe so ostali vsi mirni, edino Katarina Veg je pričela krčevito jokati.«²⁷

V Slovenskih Konjicah so februarja 1909 aretirali posestnika in fotografa Ivana Tomšeta, osumljenega povezav s ponarejevalci denarja.²⁸ Tomše je bil sodelavec Franceta Potočnika. Birmanskega botra, akademskega slikarja in fotografa v Slivnici pri Mariboru Simona Frasa je prosil, naj mu kupi kemikalije, saj je Jurij Potočnik prinesel Francetu Potočniku iz ZDA kemikalije, ki so bile primerne samo za barvanje obleke. Franc Potoč-

²³ Po: »Porotne sodbe v Celji«, Domoljub, 1891, št. 13.

²⁴ SI_PAM/0645, Okrožno sodišče v Mariboru, odd. IX, 21. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

²⁵ Po: »Iz sodne dvorane Maribor, 18. junija / Ponarejevalci denarja«, Narodni dnevnik, 1909, št. 138, in »Ponarejevalci denarja«, Slovenski gospodar, 1909, št. 25.

²⁶ Po: »Načelnika družbe ponarejevalcev denarja ...«, Slovenec, 1909, št. 213.

²⁷ Po: »Zopet aretacije radi ponarejevanja denarja«, Slovenec, 1909, št. 151, in »Mariborski okraj / Mariborsko porotno sodišče«, Slovenski gospodar, 1909, št. 49.

²⁸ Po: »Ponarejevalci denarja«, Slovenec, 1909, št. 27.

nik in Ivan Tomše sta nekaj časa izdelovala 50 kronske bankovce.

France Potočnik in mlajši brat Jurij sta se odločila preseliti k posestniku Štahlu v Gornjo Sveto Kungoto. Franceta Potočnika so kmalu aretirali, saj so odkrili ponarejene bankovce, ki jih je izdajal Pauko. Jurij Potočnik se je zatekel k viničarju Veku v Ekenbergu pri Svečini v Slovenskih Goricah, kamor ga je spremljala Štahlova hči. Tomše je bil aretiran, vendar ni bil obsojen. Kasneje je odšel v Ameriko.²⁹

Leta 1925 so mariborski orožniki aretirali Jurija Potočnika in njegove pomagače. Kot navaja *Slovenski gospodar*, si je Potočnik, rojen v Št. Janžu na Dravskem polju, že leta 1906 (najbrž 1909) zaradi ponarejanja prislužil 15 let ječe, ki jih je prestal v kaznilnici v Karlau pri Gradcu. Prav tako sta bila obsojena njegova brata na 12 in tri leta in pol ječe. Potočnik je bil kmetovalec, a je bil izredno nadarjen, saj naj bi se »kot samouk izučil v izvrstnega fotografa«. ³⁰ Fotografirati se je naučil v graški kaznilnici, kjer je bil zaprt zaradi ponarejanja denarja. ³¹

Jurij Potočnik, ki je bil poleg tega leta 1923 ponovno obsojen na šest mesecev ječe, ker je nekemu kmetu izvalil denar z obljubo, da bo napravil novega, je na Dravskem polju organiziral ponarejevalsko mrežo, v katero so spadali nekdanji fotograf v Ljubljani oziroma Mariboru Franc Rupnik, kmet iz Zlatoličja pri Ptujju Ivan Mlakar, kmet Anton Lozinšek in želar oziroma kajžar Matija Svenšek, oba iz v Trnovcev v Ptujskem okraju. Potočnik je ponarejal dolarske in dinarske bankovce. Odkrili so ga maja 1925 v vasi Dobrovce na Dravskem polju, kjer je spravljal v obtok petdesetdolarske bankovce. Med aretacijo je streljal na orožnika. ³²

10. maja 1925 ob dveh zjutraj je patrola štirih žandarjev iz postaje Račje preiskala hišo Franca Špuraja v Dobrovcih zaradi suma, da se v njej skriva Jurij Potočnik. Podnarednik Alojz Regul je naletel na Potočnika, ki je klečal na senu. Pozval ga je naj se ne gane in vzdigne roke kvišku, kar Potočnik ni storil. Iz samokresa je iz razdalje štirih korakov streljal na podnarednika Alojza Bajca, ki je po lestvi plezal na senik. Podnarednik Regul je s karabinko ranil Potočnika v desno ramo. Potočnik je iz razdalje štirih ali petih korakov dvakrat ustrelil proti Regulu, vendar ga ni zadel. Regul je po prvem

strelu repetiral karabinko in z drugim strelom zdrobil Potočnikovo nadlaht. ³³

Ranjenega Jurija Potočnika so zvezali in prepeljali v splošno bolnico v Mariboru, iz katere je pobegnil. Komandir Žandarmerijske stanice v Račjem Mih. Romih je sicer predhodno opozoril na Potočnikovo begosumnost. »Ker ima Potočnik težko kazen za pričakovati vsled njegovih izvršenih zločinov, se je bati, da bode isti skušal pobegniti iz bolnice čim bo malo okreval. Radi tega prosim, da se od tamkaj v zadevi potrebno ukrene in njegov beg prepreči.

Ob enem prosim, naj se bolnici zaukaže, da se vsaki obisk od nepoklicanih oseb prepreči, ker bi to otežkočilo še v teku stoječo preiskavo, posebno pa glede ponarejanja bankovcev, kojega dejanja je kakor omenjeno nujno sumljiv.« ³⁴

Jurij Potočnik se je zatekel k Blažu Avguštinu (roj. 1891) v Loko št. 3 in nato k Mihaelu Medvedu in Jerneju Kirbišu v Starošnici. Na sled so mu prišli novembra 1925 v Braunschvaju pri Hočah. Pred orožniki je z vozom pobegnil v Slovensko Bistrico in nato v Maribor. Mariborski izvošček Misleta ga je zvečer istega dne odpeljal v Gornjo Sveto Kungoto h kmetu, ki se je nedavno preselil z Dravskega polja. Potočnik je imel s seboj velik zaboj. V hiši v Gornji Sveti Kungoti, v kateri se je Potočnik skrival, so našli pravcato »tovarno« za izdelovanje bankovcev: stroj za saturiranje (nem. Saturiermaschine), valjarje, zalogo papirja za bankovce, cinkove in fotografske plošče, mnogo bolj ali manj izdelanih stodinarskih bankovcev in bankovcev za 10, 20 in 50 dolarjev, nemške knjige o fotografiji, mdr. novo knjigo o kromolitografiji (barvni litografiji), in kemikalije za t. i. svetlobnobarvno razmnoževanje, ki jih je Potočnik kupoval pri tvrdki Gleitsmann v Zagrebu oziroma zastopniku te dunajske tvrdke Vrhovniku ter pri zagrebški tvrdki Chromos. Potočnikovi ponaredki dinarskih in dolarskih bankovcev so bili brezhibno izdelani. Falzifikati dolarjev so imeli številko 19890075A. Dobro izvedene so bile modre črte, ki naj bi jih bilo pri dolarjih najtežje ponarediti. Potočnik je leta 1924 v Zagrebu kupoval kemikalije pod imenom Janez Majer, kot se je pisal neki mariborski fotograf (Mayer). ³⁵

²⁹ SI_PAM/0645, odd. IX, 21. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 3–4, škatla 126.

³⁰ Po: »Ponarejevalci denarja pod ključem«, *Slovenski gospodar*, 1925, št. 50.

³¹ SI_PAM/0645, odd. IX, 22. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 1, škatla 126.

³² Po: »Lov za ponarejevalcem denarja«, *Jutro*, 1925, št. 272, in »Ponarejevalci dolarjev«, *Jutro*, 1925, št. 275.

³³ SI_PAM/0645, Žandarmerijska stanica Račje 11. maja 1925 Državnemu pravdnistvu v Maribor, 21. 5. 1925, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 3–4, škatla 126.

³⁴ SI_PAM/0645, Žandarmerijska stanica Račje 11. maja 1925 Državnemu pravdnistvu v Maribor, 21. 5. 1925, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 3–4, škatla 126.

³⁵ Po: »Lov za ponarejevalcem denarja«, *Jutro*, 1925, št. 272, in »Ponarejevalci dolarjev«, *Jutro*, 1925, št. 275.

Seznam corpora delicti v kazenski zadevi zoper Jurija Potočnika in tovariše navaja naslednje pripomočke: tiskalnica za litografijo, fotoaparati brez leče, povečevalna stekla, brisalni kamen, okvirja za

Preiskava je odkrila, da sta Potočnik in Franc Rupnik najela skupno stanovanje pri obtoženem Zupančiču. Od tam sta se preselila k Antonu Lozinšku, posestniku iz Tržca, ki je prodal celo svojo kravo, da je Potočnik lahko kupil ponarejevalske pripomočke. Na pomoč je priskočil tudi Potočnikov svak Ivan (Janez) Mlakar (roj. 1892) iz Zlatoličja. Rupnik se je preselil k Matiji Svenšku. 20. novembra 1925 so oblasti prišle na sled Potočniku in njegovim pomagačem v hlevu Vinka Pignerja (roj. 1902) v vasi Braunšvajg pri Hočah (Braunšvajg št. 54). Potočniku je dan prej (19. novembra) uspelo pobegniti.³⁶

Ivan Mlakar se je branil s samokresom in vilami. *»Ko se je dne 19. XI. ob približno 24 uri pri posestniku Vinko Pigner v Bravnschweigu vršila preiskava za Potočnikom se je našlo v hlevu najboljšega in najbližnjega prijatelja ter konfidenta ponarejevalca denarja Jurija Potočnika v osebi Ivana Mlakara. – Pri aretaciji se je Mlakar naj poprej uprl in branil s samokresom k sreči ni bil napaljen, a ko se mu je samokres s silo odvzelo – porabil je moment in pograbil za gnojne vile, ter se hotel z istimi braniti in iskal priliko pobegniti kar pa mu ni uspelo.«*³⁷

plošče, leseni plošči, ovoj papirja za stodinarske bankovce, valjarčki, tehnica, zavitek papirja za dolarske bankovce, zavitek šelatina, 4 steklene plošče, 18 plošč iz cinka, porcelanska plošča, rumeni stekli, knjiga Reproduktionstechnik, knjiga Chromolithographie, 18 odtisov stodinarskih bankovcev (steklene plošče), 10 odtisov dolarskih bankovcev (steklene plošče), zavoj raznih kemikalij, 11 ravnih slik idr. (Seznam corpora delicti v kazenski zadevi zoper Jurija Potočnik in tov., katere se izročijo podružnici narodne banke v Mariboru v smislu dopisa z dne 15. 8. 1925 br. 85120, SI_PAM/0645, 11. 11. 1927, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 2, škatla 126.

Policija je zaplenjene predmete oddala Okrajnemu sodišču na Ptuj. »Zaplenjena tovarna za ponarejanje denarja obstaja iz sledečih predmetov. 1 stiskalna preša, eden kompletni fotografski aparat za slikanje bankovcev, eden zaboj steklenic s kemikalijami za ponarejanje denarja, 23 ploče, škatle z različnimi barvami, 2 kamena za pripravljanje barv, 5 valjarjev, razmnoževalni aparat, 11 cinkastih plošč, 1 koščena žlica za barve, 2 steklene plošče, 9 učnih knjig kot pripomočki za ponarejanje denarja in naročevanje kemikalij, 4 plošče odtisnjene s 5 dolarji, 1 plošča odtisnjena s 50 dolarji, 2 plošči odtisnjene s 100 dinarji, 1 plošča odtisnjena s številkami serije, 2 plošči s 4 na pol izdelanih in ponarejenih 100 dinarskimi bankovci, 1 škatlo svilenih trakov za dolarje, 28 komadov papirja pripravljenega za dolarje in že prevlečeni s svilnenimi nitmi, večjo množino klep papirja za dolarske bankovce skupaj lepiti, 2 komada modela za vodotisk za 100 dinarske bankovce, 1 papirnati vodotisk za 100 din. bankovce, 2 male steklene plošče s vodotiskom za 100 din bankovce, 1 ameriški grb za odtis na dolarje, 6 steklenih plošč s odtisnjenim ameriškim grbom za dolarje, 6 komadov plošč s številkami ('serije') za dolarje, 1 steklena plošča s ponarejenim napisom za 100 dinarske bankovce, 5 komadov na cinkastih ploščah ponarejeni podpisi za 100 dinarske in dolarske bankovce, 1 komad ponarejeni 50 dolarski bankovec in 1 komad ponarejeni 5 dolarski bankovec.« (Dodatno k ovadbi broj 2142 dne 16. 11. 1925, SI_PAM/0645, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126).

³⁶ Po: »Mariborska porota«, Slovenski gospodar, 1926, št. 25.

³⁷ Dodatno k ovadbi broj 2142 dne 16. 11. 1925, SI_PAM/0645, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

Že 12. maja 1925 so aretirali Gašperja Potočnika.³⁸ Rupnika so 25. novembra 1925 aretirali pri posestniku Alojzu Kacu v Loki. 22. novembra je patrola hotela pridržati Franca Potočnika, ki pa je pobegnil in se naslednjega dne sam javil policiji v Mariboru.³⁹

Upokojeni stražnik Alojzij Lipič (roj. 1883) je na policijskem komisariatu 24. novembra 1925 (dan pred aretacijo) o Francu Rupniku povedal naslednje: z Rupnikom se je seznanil okrog leta 1920 pri fotografu Kurniku v Mariboru, Rupnik ni imel svojih prostorov in priprav, zato je v Kurnikovi delavnici izdeloval fotografije, oba sta včasih pomagala Kurniku. »Rupnik je takrat pripovedoval, da študira neki model, ozir. klišeje za umetno slikanje ter razmnoževanje časopisnega tiska potom njegove iznajdbe in da ima vse te poskuse doma v njegovem stanovanju v Jezdarski ulici št. 6., kjer je imel v najemu eno sobo. Ker je Rupnik trdil, da ima za to iznajdbo že zagotovljen patent v Beogradu, me je zelo zanimalo in sem radi tega Rupnika večkrat v njegovem stanovanju obiskal. Sicer mi Rupnik klišejev ni hotel pokazati, pač pa sem videl v njegovem stanovanju neke modeli iz gipsa (razne slike za razglednice) in močne steklene plošče, na katerih je pripravil gelatino in klišeje.« Rupnik se je leta 1922 preselil k čevljarju Beraniču na Pobreško cesto 2. Redko se je zadrževal v Mariboru. Pravil je, da dobro zasluži s fotografiranjem, zlasti v Slovenski Bistrici. Urar Dreu mu je povedal, da Rupnik biva pri nekem starem umetnem fotografu, ki je bil dvorni fotograf v Kairu. Ta fotograf, ki je bil že slep, je Rupniku dal navodila za umetni tisk. Fotograf Kurnik se je leta 1932 izselil v Ameriko.⁴⁰

Že štiri dni prej (20. novembra 1925) je Jurij Potočnik, ki je bil osumljen tudi tihotapljenja kokaina in saharina iz Avstrije v Zagreb,⁴¹ izdal sodelavca Franca Rupnika: »Rupnik je imel vsega orodja in materiala za falsificiranje bankovcev 8 kovčegov in za več milijonom dinarske vrednosti izdelanih falzifikatov v dinarskih, lirah in ameriških dolarskih bankovcih. Že tedaj, ko sem bil jaz še pri njem, je velik del ponarejenih bankovcev zakopal v bližini hiše – ter meni pokazal mesto, kjer jih je skril.«

Jurij Potočnik je povedal, da je Rupnik v letih 1923 in 1924 stanoval 16 mesecev v podstrešni sobi pri posestniku Francu Horvatu v Starošnicah. Horvat se je vozil na Dunaj, v Berlin in Leipzig po barve in fotografske plo-

³⁸ Žandarmerijska stanica Rače 12. maja 1925 Državnemu pravdnictvu v Maribor, SI_PAM/0645, Vr VII 557/25, str. 3–4, škatla 126.

³⁹ Dodatno k ovadbi broj 2142 dne 16. 11. 1925, SI_PAM/0645, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

⁴⁰ SI_PAM/0645, Zapisnik, 24. 11. 1925, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

⁴¹ SI_PAM/0645, Zapisnik vodje policijskega komisariata v Mariboru, 20. 5. 1925, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 2, škatla 126.

šče za Rupnika. Za 7.500 dinarjev je kupil 500 kg težek tiskarski stroj, ki so ga zakopali na Horvatovem posestvu.⁴² Sam naj bi se z Rupnikom seznanil v Mariboru leta 1924. Pri fotografu Kurniku na Meljski cesti je hotel kupiti nekaj kemikalij, potrebnih za ponarejanje. Kurnik ga je napotil k Rupniku, ki je živel v Beraničevi hiši.⁴³

Seznam *corpora delicti* v kazenski zadevi zoper Franca Rupnika in tovariše navaja naslednje predmete: fotoografski komplet (fotoaparat in razne kemikalije), fotoaparat, leča in okvirji za fotoaparat, 4 štirioglate steklene posode, okvir za steklo, zaboj raznih kemikalij, stojalo za fotoaparat, meh, steklene plošče, mala tiskalnica za fotografijo, valjarja za litografijo, 13 kopiranih stekel z raznimi podobami, škatlica raznega orodja, knjige *Über photographische Entwicklung*, knjiga *Herstellung der Abziehbilder*, knjiga *Rezepte und Tabellen*, revija *Photo-Börse*, model za stodinarski bankovec, zaboj raznih kemikalij, knjiga z raznimi zapiski, dve stekleni plošči, 8 plošč iz cinka, dve kamniti plošči, žepna knjiga *Praktische Photographie*, 13 kopiranih stekel, dva dotisa petdolarskih bankovcev, zvezek za razne beležke, knjiga Josefa Berscha *Cellulose* (1904), knjiga Ottomarja Volkmerja *Betrieb der Galvanoplastik mit dynamoelektrischen Maschinen zu Zwecken der graphischen Künste* idr.⁴⁴

20. januarja 1926 so Jurija Potočnika ujeli v Gornji Sveti Kungoti. Tu naj bi bil po Potočnikovem zatrjevanju skrit tudi veliki tiskarski stroj. Stroj naj bi bil zakopan v šupi Ivana Horvata v Sarešincih, na mestu, na katerem je imel Horvat shranjen koleselj. Potočnik in Rupnik sta bila partnerja, vendar sta ovajala drug drugega. Potočnik, ki ni vedel, da so Rupnika že aretirali, je povedal, da izdeluje falzifikate različnih bankovcev neki Franc Rupnik. Izdal je tudi, kje naj bi se Rupnik nahajal.

Tiskarskega stroja žandarji iz Brega pri Ptujju na omenjenem mestu niso našli. Vendar je ravnatelj Mariborske tiskarne d. d. Stanko Detela pričal, da je Rupnik res kupil tiskarski stroj, kar je potrjevalo Potočnikovo izjavo. Detela je povedal, da je bil Rupnik v tiskarni leta 1922 (tedaj je stanoval pri čevljarju Beraniču v Mariboru). Izdajal se je za fotografa iz Celja, ki je iznašel nov način tiskanja brez črk. Skupaj s Potočnikom sta se zanimala za stari ročni tiskarski stroj (*Handhebelpresse* K. Krausea), ki je

primeren za hitro razmnoževanje in tudi za tiskanje v barvah. Rupnik je v navzočnosti Jurija Potočnika kupil stroj za 25.000 jugoslovanskih kron. Dejal je, da ga bo uporabljal za izdelovanje razglednic. Za nakup stroja je 20. julija 1922 jamčil Janko Tavčar (Lesna industrija Bratje Tavčar). Rupnika so sumili, da je leta 1923 s tem strojem ponarejal bankovce za 1000 lir. Glavna razpečevalca ponaredkov sta bila Anton Beranič iz Cirkovc pri Ptujju in nekdanji policijski uslužbenec Bogomir Malenšek.⁴⁵

»V zaporu se je Potočnik hlinil blaznega in je uganjal najgorostašnejše stvari. Otorepcu, ki je bil z njim zaprt, je pa priznal, da je hlinil.« Proti Potočniku sta pričala mariborski trgovec z barvami Vrhovnik, pri katerem je pod imenom Majer kupoval kemikalije, in trgovec K. Verčič iz Ptuja. »Potočnik vztraja do konca v hlinjeni blaznosti,« je poročal Slovenski gospodar.

Ugotovljeno je bilo, da je Rupnik skupaj s Potočnikom kupoval barve in nasploh sodeloval s Potočnikom. Kmetje Ivan Zupanič, Anton Lozinšek in Matija Svenšek so krivdo priznali. Izgovarjali so se na stisko, v kateri se nahajajo. Ivan Mlakar je tajil vsako sodelovanje, čeprav je bil večkrat v Potočnikovi družbi in mu je pomagal pri begu.

Razprava pred mariborskim porotnim sodiščem je potekala 16. junija 1926. »Pri razpravi je Potočnik še vedno simuliral blaznost ter je ostal ves čas molčeč in se za razpravo ni zanimal. Tembolj so bili vznemirjeni od njega zapeljani tovariši, kmetje, ki so mislili, da si bodo gmotno odpomogli, pa so si nakopali zapor in sramoto.« Sodni zbor je porotnikom postavil 19 vprašanj. Po govoru državnega pravdnika dr. Zorjana so zagovorniki uspešno zastopali obtožene kmete, češ da so bili zapeljani in žrtev slabih razmer in velikega pomanjkanja.

Jurija Potočnika je mariborsko porotno sodišče obsodilo na 20 let težke ječe. Franc Rupnik je prejel milo trimesečno zaporno kazen, ki jo je prestal v preiskovalnem zaporu, zato je bil po razglasitvi sodbje izpuščen. Ostali obtoženci so bili oproščeni.⁴⁶

Na zaslišanju pred sodnikom Juhartom je Jurij Potočnik podal naslednjo izjavo: »Moj oče Gašper Potočnik je imel 8 otrok in sicer Josipa, ki je umrl okrog leta 1913, Marijo, ki je tudi že umrla, Apolonijo, umrla, Janeza, roj. okrog 1878, ki je sedaj doma na naši domačiji v Rošnji št. 23, Franca, roj. okrog 1880, krojač v Loki, nato mene, nadalje Ivano, kasneje poročeno Lešnik, umrlo okrog leta 1924 in Gašperja rojenega okrog 1888 leta.

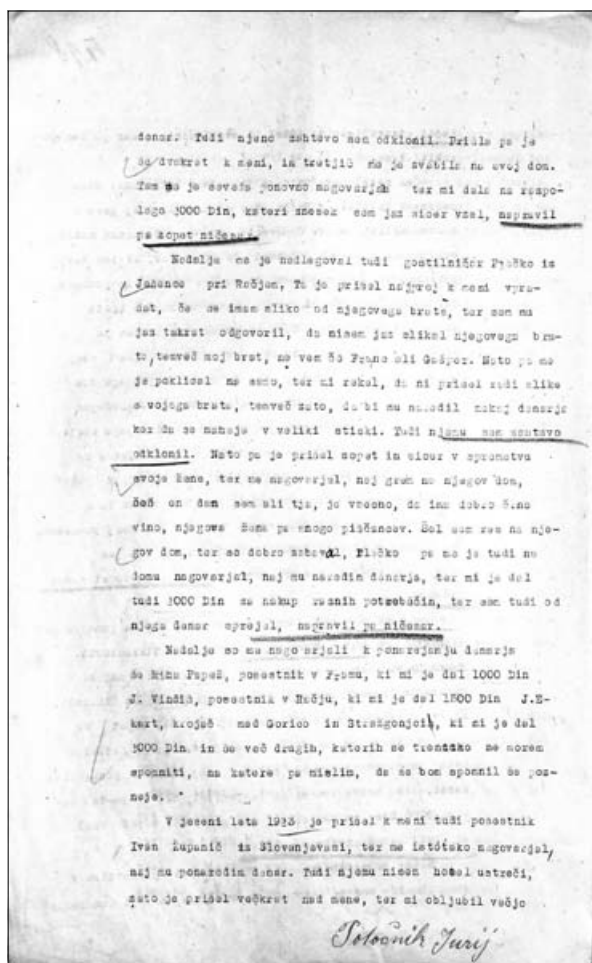
⁴² SI_PAM/0645, Zapisnik, sestavljen pri kr. policijskemu komisariatu v Mariboru, 20. 11. 1925, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

⁴³ SI_PAM/0645, odd. IX, 22. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 1, škatla 126.

⁴⁴ Seznam *corpora delicti* v kazenski zadevi zoper Jurija Potočnika in tov., katere se izročijo podružnici narodne banke v Mariboru v smislu dopisa z dne 15. 8. 1925 br. 85120, SI_PAM/0645, 11. 11. 1927, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 2, škatla 126.

⁴⁵ Kr. policijski komisariat Državnemu pravdnictvu v Mariboru, 27. 10. 1926, SI_PAM/0645, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

⁴⁶ Po: »Mariborska porota«, Slovenski gospodar, 1926, št. 25.

Del izjave Jurija Potočnika, v kateri našteva osebe, ki so ga pregovarjale k ponarejanju denarja. (Okrožno sodišče v Mariboru, odd. IX, 21. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 8, škatla 126, Pokrajinski arhiv Maribor).

Kar pomnim, je naša družina zapletena v ponarejanje denarja od leta 1890, ko je bilo meni komaj 6 let. Takrat se je bavil s ponarejanjem denarja neki Hvalec, soboslikar iz Leskovca pri Ptuj, o katerem ne vem ali še živi, ali ne. S tem Hvalcem sta se seznanila moj oče in moj brat Josip, kateremu je bilo takrat okrog 19 let. Moj brat Josip je stopil s Hvalcem takoj v zvezo, ter jima je moj oče doma v Rošnji prepustil postransko sobo v svrhu izdelovanja denarja. Pri Hvalcu se je moj brat Josip takrat naučil ponarejanja denarja. Ponarejevalci pa so bili kmalu odkriti, ter se je našlo pri njih nekaj ponarejenega denarja. Denarja so tudi bili nekaj izdelali, vendar se pa ne spomnim, koliko. Ponarejevali so takrat, kolikor se morem spominjati, stare 50 goldinarske bankovce.⁴⁷

Jurij Potočnik je na Okrožnem sodišču v Mariboru tudi poskušal pojasniti, zakaj je streljal: Ana Sagadin, posestnica pri Sveti Kungoti in znanka njegovega brata Gašperja, ga je povabila, da bi »preslikal« njeno hišo. Drugi dan ga je prosila, naj ji napravi nekaj denarja in mu dala tisoč dinarjev. Odšel je po svoje stvari k Antonu Lozinšku. Pri Ani Sagadin je ostal nekaj dni, a je bil ves čas bolan, delati ni mogel. 9. maja 1925 se je odpravil domov, spotoma je obiskal brata Gašperja, tako da se je vrnil ponoči. Zato ni šel spat v hišo, ampak na seno. Tisto noč je bil tudi precej vinjen, kar lahko potrdi Gašper, ki mu je dal revolver, ki ga je pri Mihaelu Medvedu dobil v zameno za neko staro repetirko. Revolver je potreboval, ker se je odpravil domov ponoči. »Ko sem nekaj časa spal, zagledam naenkrat žandarje. Razumljivo je, da sem se vstrašil, ko sem naenkrat zagledal pred sabo žandarje. Danes ne morem več pojasniti, kako je bilo takrat, vem samo, da sem streljal in da sem bil tudi jaz ustreljen.«⁴⁸

Jurij Potočnik je navedel, da je Franc Rupnik nekaj časa ponarejal bankovce tudi pri njegovem bratu Francu Potočniku v Loki.⁴⁹ Tudi Franc Potočnik je bil fotograf.

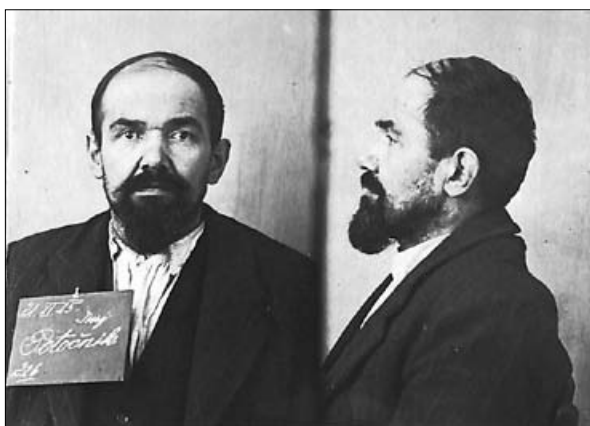

Fotografija Potočnikovih – stoji Jurij Potočnik, sedi Gašper Potočnik (Pokrajinski arhiv Maribor).

⁴⁷ SI_PAM/0645, odd. IX, 21. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 1, škatla 126.

⁴⁸ SI_PAM/0645, odd. IX, 24. 6. 1926, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, škatla 126.

⁴⁹ Prav tam.

Jurij Potočnik (Pokrajinski arhiv Maribor).

Jurij Potočnik je kmalu po obsodbi umrl za jetiko v mariborski kaznilnici. Policija je sumila in hitro dobila v roke dokaze, da je bil Rupnik glavni ponarejevalec. Državno pravdnništvo je odredilo Rupnikovo aretacijo.⁵⁰

Franc Rupnik, ki je bil rojen 2. februarja 1869 v Premu pri Postojni, je bil pred vojno podoficir. Pri vojakih je služil 23 let (pri konjenikih v Brnu, Lvovu, na Dunaju, v Mariboru in Varaždinu). Nekaj časa (do 1916) je deloval kot fotograf v Ljubljani. Atelje je imel na Taboru št. 1. Med vojno je bil mobiliziran. Dalj časa je bil kot štabni narednik vodja konjske bolnice v Slovenski Bistrici. Tu se je seznanil z bivšim dvornim fotografom egiptovskega podkralja Schmittingenom (+1924). Schmittingen je zatrjeval, da lahko tako spretno ponaredi vsak bankovec, da ga ni mogoče ločiti od pravega.⁵¹ Kot prostovoljec se je po koncu vojne boril za mejo na Koroškem in na Štajerskem (Špilje, Radgona).⁵² Rupnik je bil manjše korulentne postave. Prosil je za pokojnino, a je ni dobil.⁵³

Franc Rupnik je na zaslišanju 22. junija 1926 povedal: »Do leta 1916 sem imel v Ljubljani moj fotografski atelje na trgu Tabor št. 1., kjer sem imel stanovanje sam zase, obstoječe iz ene sobe in kuhinje, katere hiše je lastnik neki gospod 'Dreo' stavbenik.

Ko sem bil vpoklican v vojaško službo v Graz k Traindivizionu št. 3 kot narednik vodnik, in moj atelje v Ljubljani sem izročil neki gospe Gasperič fotografinji, katera je mojo obrt nadalje peljala. Za nadzorovanje moje obrti sem izročil nekemu višjemu magistratnemu uradniku Svetlič Rihardu, s prošnjo da mi nadzoruje mojo obrt, in

da mi tu in tam sporoča kako da moja obrt gre, in kako da je Gasperič skrbna za delo.

Nekaj časa potem mi je Svetlič sporočil, da Gasperič ne dela dobro, da razmetava denar in da je tudi neke stvari od mojega ateljeja zastavila. Okoli 1918 leta sem se pa napotil v Ljubljano, sem pa dobil tam moj atelje zaprt in sem doznal, da je bila Gasperič v zaporih deželnega sodišča radi poneverbe.« Prodajal je ostanek fotografske opreme in inventarja. Marca 1918 je bil premeščen kot štabni narednik v konjsko bolnico v Slovenski Bistrici, kjer se je seznanil z bivšim fotografom egiptovskega kralja Schmittingom, ki je bil popolnoma slep.⁵⁴

Rupnik je priznal, da je ponaredil petdolarski bankovec, a ne iz goljufivih namenov. Hotel je dokazati, da je mogoče ponarediti denar s pomočjo fotografskih postopkov. Potočnika je nameraval ovaditi, a so ga prej aretirali.

Ker so prišli na dan novi dokazi (s Potočnikom je v Mariboru nabavljala kemikalije, v Mariborski tiskarni je kupil tiskarski stroj/stroj za izdelovanje razglednic, Potočnika naj bi napeljal k ponarejanju denarja in mu kot spreten fotograf pomagal pri delu), so Rupniku na drugem porotnem zasedanju leta 1927 v Mariboru dosodili zaporno kazen v trajanju devet let težke ječe.⁵⁵

Orožniki in mariborska policija so novembra 1928 našli tiskarski stroj, kemikalije, veliko literature o fotokemiji in svetlotisku, fotografski aparat za povečevanje slik, fotografije, fotografske plošče in klišee posameznih delov bankovcev in razne vrste papirja. Falzifikatorske pripomočke je Rupnik imel skrite v hiši nekega kmeta in bivšega orožnika pri Spodnji Polskavi. Rupnikova ponarejevalska delavnica je bila še večja od tiste, ki so jo našli pri Potočniku. »Ponarejevalec, ki je ravnal s tem strojem in uporabljal vse te fotokemične in tiskarske potreščine, je bil mojster in velik talent. Kako vesten je bil v pripravljanju papirja za ponarejene bankovce, pričajo razne vrste prepariranega in črtnega raznobarvnega papirja. Ponarejevalec se je posluževal vseh fotografskih in drugih pripomočkov, da je zadel pravo barvo in sestavo papirja, iz kakršnega so bankovci.«⁵⁶

⁵⁰ Po: »Mariborska porota«, Slovenski gospodar, 1927, št. 11.

⁵¹ Po: »Porote / Ponarejevalec bankovcev / Maribor, 12. marca«, Jutro, 1927, št. 62, in »Porota / Mariborska porota«, Slovenec, 1927, št. 59.

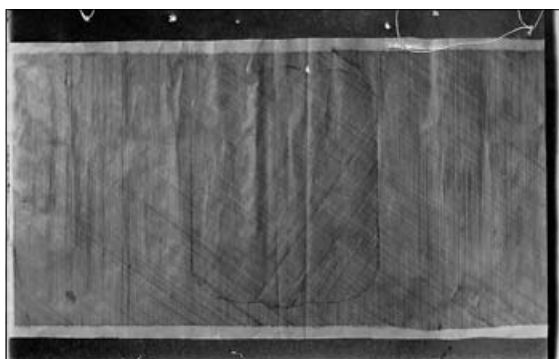
⁵² Franc Rupnik, Gospodu sodniku Kramer, 6. 5. 1931, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213.

⁵³ Franc Rupnik, Okrajni sodniji v Mariboru, 30. 12. 1936, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁵⁴ Izjava Franca Rupnika, Zapisnik, sestavljen 22. 6. 1926 pri policijskem komisariatu v Mariboru, SI_PAM/0645, Kazenski spis Okrožnega sodišča Maribor Vr VII 557/25, str. 2, škatla 126.

⁵⁵ Po: »Porote / Ponarejevalec bankovcev / Maribor, 12. marca«, Jutro, 1927, št. 62, in »Porota / Mariborska porota«, Slovenec, 1927, št. 59.

⁵⁶ Po: »Odkrita tiskarna za ponarejevanje bankovcev«, Slovenec, 1928, št. 251, in »Razkritje velike delavnice za ponarejanje bankovcev«, Slovenec, 1928, št. 257.

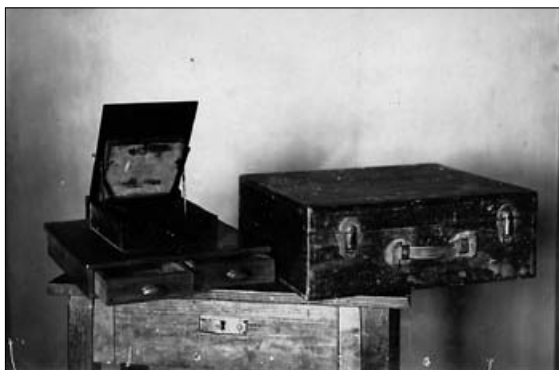
Raster papir, ki je bil najden pri Rupniku
(Pokrajinski arhiv Maribor).

Corpus delicti (Pokrajinski arhiv Maribor).

Poskus ponarejanja bankovca za 50 šilingov
(Pokrajinski arhiv Maribor).

Mala tiskalnica in kovček, zaplenjena Francu Rupniku
(Pokrajinski arhiv Maribor).

Franc Rupnik, Gašper Potočnik in Marija Potočnik

41-letni Gašper Potočnik, brat Jurija Potočnika, je leta 1930 začel s pripravami za ponarejanje denarja. Matija Klajnšek mu je dal 300 din za nabavo materiala in star satirni stroj, s katerim naj bi tiskal ponarejene bankovce. Tudi Žitnik mu je izročil 1000 din za nabavo materiala. Potočnik se je na začetku leta 1930 preselil na Vršnik k posestniku Antonu Gabrijanu (roj. 1886). Tu ga je decembra 1930 obiskal Rupnik. Dogovorili so se o podrobnostih glede ponarejanja in razpečevanja denarja. Januarja 1931 je dal Gabrijan Rupniku 1000-dinarski bankovec, ki naj bi služil za vzorec. Potočnik je od Gabrijana dobil 800 din za nabavo potrebščin. V skupnem sodelovanju Potočnika in Rupnika je ponarejanje denarja hitro napredovalo. Rupnik je izdelal tri fotografske posnetke stodinarskih bankovcev. Potočniku je leta 1931 prinesel fotografski posnetek stodinarskega bankovca, ki so ga v Potočnikovem stanovanju prenesli na cinkasto ploščo. S tem je bilo vse pripravljeno za ponarejanje denarja. Zaradi spora med Potočnikom in Gabrijanom je slednji poslal ovadbo na žandarmerijsko postajo v Svetem Juriju v Slovenskih Goricah, da Potočnikovi v njegovi hiši ponarejajo denar.⁵⁷

Obtoženci in priče so izjavili, da je glavno vlogo imel tedaj 61-letni brezposelni fotograf Franc Rupnik, ki je bil po preteku štirih let zaporne kazni amnestiran.⁵⁸ 2. marca 1931 so žandarji iz Sv. Jurija ob Pesnici in mariborski policisti aretirali Franca Rupnika v njegovem stanovanju (Meljska cesta 59). Med hišno preiskavo so našli razvite fotografske plošče (negativi bankovcev za 100 din in 50 šilingov), fotorazglednico s kopijo bankovca za 100 din (ne pa tudi negativa na plošči). Zaplenili so fotografske aparate, povečevalnike, barve, kemikalije, knjige za izdelovanje vrednostnih papirjev s fotokemičnimi postopki. Hišno preiskavo so opravili tudi pri zakoncih Alojzu in Erni Jug, ki sta junija 1930 dala Rupniku na voljo brezplačno stanovanje in hrano ter mu nabavljala fotomaterial in barve ter mesečnik z navodili za fotokemične reprodukcije *Reproduktionstechnik*, ki je izhajal v Frankfurtu ob Maini. Alojz Jug je bil črkostavec v Mariborski tiskarni. Pri Jugovih so zaplenili fotografski objektiv in del ročnega tiskarskega stroja. Jugova sta trdila, da sta se z Rupnikom povezala samo zaradi izdelave klišejev in štipiljk.⁵⁹

Franc Rupnik, ki je skoraj pol leta živel pri zakoncih Jug, je zatrjeval sodniku Kramerju: »*Dam mojo častno besedo da izpovem in vse kar sem že izpovedal vse resnično.*« Pri

⁵⁷ Po: Sodba, 11. 4. 1932, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213, str. 9–10.

⁵⁸ Po: »Kovačnica falzifikatov«, Slovenec, 1931, št. 63.

⁵⁹ Predstojništvo mestne policije v Mariboru Državnemu tožilstvu v Mariboru, 18. 3. 1931, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213.

[illegible]

Franc Rupnik, Gospodu sodniku Kramer, 6. 5. 1931 (*Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213, Pokrajinski arhiv Maribor*).

Jugovih je izdeloval samo najbolj preproste posnetke za tiskarno, »pa ni se moglo toliko napraviti da bi se moglo, kaj priprostega narisniti anko glih smo imeli barv občutljive plošče in plošče Pankromatiše od Berolina, in še posebej smo bili na Repruduktion tehnik iz Frankfurta naročeni, pa vse eno se ni dalo delo izveršiti, kjer ni bilo vse priprave in še posebno brez strokovnjaških oseb, ni moglo iti.

Posebno pa tudi brez tehničnih fotografskih aparatov. Kjer imeli smo le navadne fotografske aparate, le za navadne slike, ne pa tehničnih aparatov. /.../

Na misel mi je prišlo, če bi pa nemara kot fotorelief še naj bol šlo, kjer drugega takega bi našlo kot le kaj takiga kar bi bilo ljudem bolj v časteh za imeti, naj napervo sem mislil na Kralja in Kraljico, šel sem in kupil v trgovini obe sliki, in sem posnetke napravil pa kjer niso bili posnetki zadostno ostri pa nisem mogel napraviti da bi bilo dobro, kjer bi mogel imeti posebne že ostre slike. Potem sem pa šele vzel nekaj posnetkov 100 D katere bi si eno teh najboljših plošč ven izbral in vse druge bi bil uničil kjer posnetek je bil le za fotorelief namenjen ne pa druge namene, ravno tako kot posnetek šilinga.

Takrat ko bi bil že imel relief izdelan bi se peljal v Hrastnik v glažuto in bi ga pustil tam uliti 1 cm debeli glaš in bi zanesel k eni Oblasti pokazati ako bi mi dovolili v trgovini razpečatiti. Nisem si pa še odaleč nič mislil da bi jaz na kakšni koli način le kakšni poskus mislil kjer mi tudi nihče dokazati ne mora zaradi denarja kot le za fotorelief kjer ni zabranjen, le kar je zabranjeno ne storim nikdar nobene stvari več, kakor sem bil že pred par leti zapeljan.

Drugič pa tudi kjer se nisem pripravljaj za to, kjer nimam nobenih kamnov ne kovinskih plošč, ne stroja ne tapotrebne foto aparate ne drugih aparatov in priprav in nobenih več olnatih rudečih blavih in rumenih barv kot le ene vodne barve, katere so neizposobne za kakršni koli tisk kot le fotografije barvat kakor sem doma razglednice barval kjer so še na razpolago za videti.

Tiste posnetke sem pa napravil pri odprtih vratih, ta relief tam v sobi kot vse druge slike, ko je vedno kedo prišel k meni iz hiše ali od kot drugej, bi bil tudi lahko kedo videl kjer nisem skrival, in tudi nisem imel nobenega slabega namena.»⁶⁰

Potočnik in Rupnik sta bila v preiskovalnem zaporu, pomagači so se razkropili ali prestrašili. Soproga Gašperja Potočnika, Marija Potočnik (roj. 30. 5. 1905)

se je odločila nadaljevati s ponarejanjem denarja s skritim strojem za satiniranje. Julija 1931 se je povezala z Orgoličem in mu, »ko sta stopila v intimne odnošaje«, postopoma zaupala vso zadevo. Orgolič je po njenih navodilih stopil v stik s posestnikom v Hotinji vasi Leopoldom Ferležem in Viljemom Babičem, čigar posestvo je bilo močno zadolženo. Berdnik iz Poljčan, ki je hranil na svojem domu več papirja in barv, je dal 1000 din. Stavili so stroj za tiskanje, ki ga je skrival posestnik Kos na Vršniku. Ko so hoteli začeti z delom, se je izkazalo, da je fotografski aparat premajhen. Marija Potočnik je poslala Orgoliča in Ferleža k svaku Francetu Potočniku, ki je imel večji fotografski aparat. Izdelal naj bi posnetke 1000-dinarskih bankovcev. France Potočnik ni hotel ničesar vedeti o ponarejanju, pripravljen pa je bil prodati fotografski aparat. Orgolič mu je za fotoaparat dal svoje novo kolo. Marija Potočnik je fotografirala bankovce za 100 in 1000 din ter začela s poskusi za prenos teh posnetkov na cinkaste plošče, kar se ji ni posrečilo, saj ni imela navodil, ki jih je baje sestavil pokojni Jurij Potočnik. »Ker so postali udeleženci nestrpni, jih je hotela Potočnikova obdržati pri dobri volji, jim je rekla, da se bo poslužila zaloge bankovcev, ki jo je že izdelal njen pokojni mož. Dvakrat je bil potem Orgolič v družbi Berdnika in Potočnikove na kraju, ki ga je Potočnikova označila kot skrivališče, enkrat je že začel kopati, vendar pa brezuspešno. Tekom preiskave se ni dalo ugotoviti, ali res kje ležijo zakopani ponarejeni bankovci. Potočnikova se je v tem pogledu vedla napram soudeležencem jako skrivnostno in dvoumno. Mogoče je, da je hotela z vestjo o zakopanem denarju udeležence samo pomiriti, in da je vse to samo izmišljeno, mogoče je tudi, da so bili falsifikati res kje zakopani.« Potočnikova je pridobila od doma pismena navodila, da bi z njihovo pomočjo popravila postopek za prenos fotografskih posnetkov na cinkaste plošče. Orožniki in Mestna policija so ponarejevalce v tem času začeli zasledovati. Policijski konfident se je izdajal za osebo, ki se spozna na ponarejanje.⁶¹

Okrožno sodišče v Mariboru, oddelek VI. (mali senat mariborskega okrožnega sodišča), je 11. aprila 1932 obsodilo Franca Rupnika, ki je kot nekdanji fotograf edini znal izdelovati klišeje, na šest let zavora in 1800 din denarne kazni (v primeru neizterljivosti na 30 dni zavora) in na trajno izgubo častnih pravic, Gašperja Potočnika na leto in šest mesecev zavora, na 1500 din denarne kazni (ali 25 dni zavora) in na izgubo častnih pravic za dobo treh let, Marijo Potočnik, ki je po aretaciji Rupnika in soproga Gašperja Potočnika sama načrtovala tiskanje bankovcev s skritim strojem za satiniranje, na leto zavora, 600 din kazni (10 dni zavora) in na izgubo častnih pravic za dobo treh let, železničarja Jerneja Ber-

⁶⁰ Franc Rupnik, Gospodu sodniku Kramer, 6. 5. 1931, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213.

⁶¹ Po: Sodba, 11. 4. 1932, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213, str. 12–14.

dnika (roj. 1878) in kovača Matija Klajnska (roj. 1892) na štiri mesece strogega zavora in 600 din kazni (10 dni zavora), posestnika Valentina Žitnika (roj. 1871) na tri mesece strogega zavora in 300 din kazni (5 dni zavora), mlinarja Antona Orgoliča (roj. 1900) na šest mesecev strogega zavora in 300 din kazni (5 dni zavora), posestnika Viljema Babiča (roj. 1895), posestnika Leopolda Ferleža (roj. 1896) in natakara Franca Pihlerja (roj. 1903) na štiri mesece strogega zavora in 300 din kazni (5 dni zavora), Leopolda Ferleža, posestnika Franca Potočnika na šest mesecev strogega zavora in 300 din kazni (5 dni zavora), posestnika Jožefa Kosa (roj. 1884) na tri mesece strogega zavora in 300 din kazni (5 dni zavora), mlinarja Josipa Škofa (roj. 1989) na en mesec zavora in posestnika Gašperja Potočnega (roj. 1893) na dva meseca strogega zavora in 300 din denarne kazni (5 dni zavora). Izvršitev kazni so Jerneju Berdniku, Matiji Klajnsku, Valentinu Žitniku in Jožefu Kosu odložili za dobo štirih let ter Josipu Škofu za eno leto, Gašperju Potočnemu za dobo dveh let. Aljoza Bračiča so oprostili.⁶²

Zadnji Rupnikov falzifikatorski poskus

8. decembra 1936 so orožniki v Zgornjem Radvanju odkrili ponarejevalnico tisočtolarskih bankovcev. Med preiskavo pri hišnem posestniku Fricu Kolmanu (Zg. Radvanje št. 9) so na SV strani Kolmanove hiše našli skriti prostor. Pri delu so presenetili zloglasnega ponarejevalca Franca Rupnika, ki je bil 19. julija 1936 izpuščen iz moške kaznilnice, in 33-letnega brezposelnega mesarskega mojstra Mihaela Medveda iz Cirkovc pri Pragerskem (nečaka Ane Greif in bratranca Ane Kolman). Razno orodje, kemikalije, barve in papir so bili razmetani po sobi.

»Dne 9. XII. 1936 ko su gore navedeni žandarmi, dospeli do hiše Kolman Frica, z namenom, da se izvrši hišna preiskava za falsifikatima, žandarmima nije bilo znano da se Rupnik in Medved nahajata pri delu falsifikatov, kakor tudi na prvi pogled ni bilo opaziti, da se na severnoistočni strani Kolmanove hiše, nahajata dve sobe, nego je bila patrola uverena, da je samo ena soba, radi tega je patrola Kolman Ano, katero je ravno zatekla v kuhinji pri delu takoj opozorila da se bode pri njej izvršila hišna preiskava, ker se je doznalo, da se v njihovej hiši nahaja delavnica za falsifikovanje denarja, nakar se je imenovana počela smejati in je izjavila rekoč 'kdo vas je pa to naplahtal', no le iščite če ste tako neumni, nakar se je patrola u prisustvu občinskega odbornika Mandel Ludvika iz Zg. Radvanja št. 46 občina Radvanja, podala hišni preiskavi, med tem časom je pa Medved in Rupnik iz skrite sobe skozi okno na katerem sta imela že izreza-

no mrežo (gartre) iste tiho odstranila ter z fotografskim aparatom in prav gotovo že zdovršenim falsifikati čez polje neznano kam pobegla.«

Fran Rupnik in Mihael Medved sta zažgala v peči osnutke bankovcev in pobegnili skozi okno, pri katerem sta poprej prepilila železne rešetke. V peči sta zažgala obremenilne modele in falzifikate, ki pa niso zgoreli. Orožniki iz žandarmerijske postaje Cirkovci so aretirali železniškega ključavničarja Frica Kolmana in njegovo ženo Ano ter Franca Greifa (očeta Ane Kolman), za Rupnikom in njegovim sodelavcem Mihaelom Medvedom so izdali tiralico.⁶³

Gašperja Potočnika so aretirali 16. decembra 1936 na banovinski cesti med vasema Rošnja in Št. Janž. Sprva se je predstavljal za Janeza Cafuto iz Črete. Izgovarjal se je, da s fotoaparatom ni imel namena slikati denar, temveč je želel učiti fotografiranja Ano Greif, poročeno Kolman. Ana Greif in Franc Greif sta ga toliko časa nagovarjala, da je pristal in začel fotografirati sto in tisoč dinarske bankovce.⁶⁴

Preiskava je odkrila tudi druge osebe, povezane s ponarejanjem denarja. Gašper Potočnik je leta 1933 pregovoril posestnika Franca Greifa iz Spodnjih Hoč, da mu je dal denar za nabavo novega fotografskega aparata, kemikalij in ostalih priprav za ponarejanje. Gašper Potočnik je ostal več mesecev pri Greifu oziroma Kolmanu in denar »ponarejal« tako, da je fotografiral tisočdinarske in stodinarske bankovce. Vendar se mu prenos s plošče na papir ni posrečil. Potočnik je od Greifa izmamil 40.000 dinarjev, kar pa Greifa ni izučilo, saj je leta 1936 zopet nasedel Rupniku in Medvedu ter jima izročil 30.000 dinarjev za material za ponarejanje.⁶⁵ Rupnik je prevzel vodstvo ponarejevalske delavnice. Čeprav je bil prijavljen v Mariboru, je večino časa preživel pri Kolmanu. Uspelo mi je pripraviti že tisoč bankovcev za tisoč dinarjev. Načrte mu je pokvaril Medved, ki se je naokrog hvalil, da bo kmalu plaval v denarju, zato so nanj in njegove sodelavce postale pozorne oblasti.

Medveda so kmalu ujeli. Rupnika, ki naj bi se skrival nekje na Pohorju, v Zagrebu ali v Karlovcu, so izsledili v Spodnji Novi vasi pri Slovenski Bistrici. V mali podstrešni sobici, v katero je vodil s senom maskiran

⁶² Po: Sodba, 11. 4. 1932, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 213.

⁶³ Žandarmerijska stanica Cirkovci Državnemu tožilstvu v Mariboru, 11. 12. 1936, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁶⁴ Žandarmerijska stanica Cirkovci Državnemu tožilstvu v Mariboru, 17. 12. 1936, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁶⁵ Po: »70.000 Din žrtvoval za ponarejevalce denarja«, Slovenec, 1936, št. 294, in »Brezplodne denarne žrtve«, Slovenski gospodar, 1936, št. 53.

Kaz. VI 1682/36
20/1a

Z a p i s n i k

Odzetih stvari, katere so se našle ob času pretresa stanovanja Kolman
Frica iz Zg. Radvanja št. 9 občina Radvanje srez Maribor desni breg bano-
vina Dravska, preiskava je izvršena po lastnem nagonu patrole z dokazi,
radi falsificiranja denarja 100 in 1000 denarskih bankovcev.

Preiskava izvršena je dne 9. decembra 1936 g. in se je ob tej prili-
ki našlo sledeče predmete:

1 satinir stroj iz železa, 2 retuširpulta, 9 tuj. raznih apolo grav
barv, 2 gumijasta valčka za apolo grav, 1 mala tehnica z 250 grami, 3 stek-
lenice apolo grav črnila, 1 steklenica fiksata, 1 dva litarska steklenica
z en pol litrom benzina, 2 leseni štiri uglati posodi obвити z voščenim
platnom, ki je služilo za razvijanje fotografiskih plošč, 1 risalna deska
2 razvite plošče z slikami, 1 škatlica z 15 raznim peresami, 1 stativ/
tronožnik za foto aparat, 1 mormonata plošča za apolo graf v izmeri 36
cm. x 24 cm. 1 apolo grav aparat, 1 šubler, 2 litarske steklenice razvijalca
v saki približno 1/4 litra, 2 polomljeni kaseti za fotografiranje, 1
lesena rubin svetiljka za razvijanje plošč, 2 vložka 120 x 1000 cm. za
zamašitevokenj prevlečena z lepenko, katero jim je služilo glede zakriva-
nja svetlobe, kose izdelovali denar, 2 lista za žaganje železa z katerimi
so prežagali mreže na oknu, da sta mogla pobeči, dvoje železno ravnilo
1,3 cm. dolga deska ostrojena za povečanje in slikanje denarja, 1 pekvar-
jen daljnogled, 2 žepna nožička, 1 trikotno ravnilo, 1 enolitarska stekle-
nica z 1/3 l nerazvitega razvijalca, 3 stekleničice s črnim rudečim in
modrim tušom, 1 steklenica laka za retoširanje, 1 mala povečevalno steklo
1 škarje, 3 omazane in delno polomljene kozarce, 2 čopiča, 4 svinčnika
navadna in 2 za neznano uporabo, 2 cinkane plošče za klišenje, 2 stekle-
kianice ne plošče z plavo in zeleno barvo ki služijo za prekrivanje
svetlobe v fotoaparatu, drobci plošč/svetle občutljivega papirja 100 in
1000 denarskih bankovcev, 1 zavoj svetle občutljivega papirja/silbronz/
2 kg. belega papirja ki se ga je upotrebljavalo za falsifikovanje denar-
ja, 2 šablona svetle občutljivega/silbronz/papirja iz risana z sloki
100 denarskega bankovca in 2 šablona z slike 1000 denarskega bankovca
50 kom. šablonov v različnem predtisku 100 in 1000 denarski delno izrisa-
nih falsifikatnih kopij obgorelih 48 kom. različno manje ili više dogotov-
ljenih 1000 denarskih kopij iz katerih sta falsifikatora nameravala iz-
vršiti falsifikovanje banknote, se to je obgorelo, 1 knjižica in dva
navodila za uk za razmnoževanje na apolo graf aparatu in raznih drugi
papirji za uporabo in napravo denarja, ter en kovček v katerem so zmeš-
čeni gore navedeni majhni predmeti.

Radvanje dne 9. decembra 1936 god.

Priči,

Pred. občine..... *Prstovnik Franc*

vodja patrole ž. kapl. *Franc H. C. Prstovnik*

pratilac žand. kaplar *Franc H. C. Prstovnik*

Mancosene postaršest
myel.
Šentur, dne 14/12. 36.
Jupana delatin
handy
Tetrovnik mi
Prstovnik

Seznam zaplenjenih predmetov / Zapisnik odzetih stvari med preiskavo stanovanja Frca Kolmana
9. 12. 1936 (Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271, Pokrajinski arhiv Maribor).

vhod, je preživel več mesecev. Skrivališče je bilo obenem nova ponarejevalska delavnica. V sobico je bil iz kuhinje napeljan zvonec, ki naj bi Rupnika obvestil o vsaki nevarnosti. Na zatožni klopi pred kazenskim senatom mariborskega okrožnega sodišča je poleg Rupnika sedelo enajst oseb, ki so mu pomagale z denarjem in drugimi sredstvi. Vsi so krivdo zvalili na skoraj 70-letnega Rupnika, češ da so njegove žrtve.⁶⁶

Franc Rupnik se je znova poskušal izgovarjati: »*Podpisani izpovem resnično dohotke v Gr. Radvanju radi ponarejenja denara. /.../ Žal mi je da je tako prišlo kjer sem že zaradi tega veliko preterpel, prosim za milost, kjer krivi so bili več drugi kot sam.*«

Greif naj bi mu predlagal, naj izdela ponarejen denar z orodjem, ki ga je uporabljal Gašper Potočnik. Nato ga je Greif odpeljal v Kolmanovo hišo, kjer je denar ponarejal Medved, ki ga je Rupnik tedaj prvič srečal. Medved naj bi se s ponarejanjem trudil že kakšne 3-4 mesece. Ker je bil sam brez zaslužka, je ostal pri Kolmanu. »*Jaz sem pa iz Zagreba pustil prinesiti Bromsilberpapier v rolah, in sem povečal en spervod in, več slik od generala Maistra in nekaj papirja je še ostalo ko ga nisem porabil in tem drugem sem jih pa le za vzorca imel. Šel sem pa vsaki teden 2-3 k Kolmanu potem da sem le za jest vdobil in drugega od nobenega nič kakor od gospoda Greifa tistih 1600D. Kedo je Mat. Medvedu kupil kamen in tudi papir in vse druge stvari ne vem.*«⁶⁷

Seznam *corpora delicti* v kazenski zadevi zoper Franca Rupnika in tovariše je obsegal več kot dvesto predmetov in pripomočkov, mdr.: marmornata plošča (30 x 25 cm), ovoj raznih risb za klišeje, 3 risbe (načrti tiskarskega stroja za ponarejanje bankovcev), fotografska plošča (negativ) vodnega tiska – 1000 dinarski bankovec, fotografski plošči z nekimi klišejnimi poskusi, cinkaste plošče za klišeje, tiskarski valjar, kopirni okvir za kopiranje slik, fotografski aparat za povečanje brez objektiv, svinčniki, čopiči in noži za kopiranje, steklenice z različnimi kemikalijami idr. Na seznamu je 171 enot, po večini gre za opremo in kemikalije, ki so jih uporabljali fotografi.⁶⁸

Januarja 1937 je Rupnik dobil službo hlapca pri Ivanu Mlakarju v Spodnji Novi vasi pri Slovenski Bistrici. Mlakar je navedel, da se mu je Rupnik predstavil kot

Anton Sušnik, kar je dokazal z domovinskim listom. Kasneje se je izkazalo, da je bil ta ponarejen, saj je bil pečat Občinskega urada Kranj narisani s kopirnim svinčnikom. Mlakar mu je dal hrano in stanovanje ter nobenega plačila. Rupnik je prenočeval v hlevu. 1. maja je dejal, da se namerava znova posvetiti svojemu poklicu – kleparstvu. Čez 14 dni se je vrnil, češ da ni nikjer dobil dela, odslej pa bo povečeval slike in fotografije. Mlakar mu je dal na razpolago sobo na podstrešju. Dva kovčka s pripomočki za ponarejanje je skril v seno. Iz kuhinje je vodila žica do zvončka v podstrešni sobi. Mlakar se je izgovarjal, da je zvonček napeljal konec leta 1936, ko je v sobi stanovala njegova pastorka Ana Vinter, saj je bila njegova žena bolna in je vso zimo ležala. Tudi Ivana Mlakarja so junija 1937 odvedli v pripor.⁶⁹

Rupnika so aretirali 28. maja 1937 in zaplenili vse ponarejevalske pripomočke. Fotografski aparat ni imel objektiv. Rupnik ni hotel povedati, kam ga je skril. Prižal je, da je fotografiral bankovce. Na ta način je hotel vzbuditi vtis, da jih bo lahko ponaredil. S to pretvezo je dobil podporo sokrivcev, vendar bankovcev ni bil zmožen ponarediti. Obtožnica je poudarjala: »*Napram temu zagovoru pa je treba poudariti, da si je Rupnik nabavil ogromno zalogo neštevilnih predmetov, ki so mogli služiti le za izdelovanje bankovcev. Razun tega pa je zagovor, ki se ga Rupnik poslužuje, običajen izgovor falsifikatorjev, ki vedo, da je za ponarejanje denarja zagrožena zelo stroga kazen in menijo, da bodo mileje kaznovani, če se zagovarjajo s prevaro.*«⁷⁰

14. junija 1937 je Ivan Mlakar priznal, da je Rupnika sredi decembra 1936 k njemu pripeljal zet Vekoslav Postržin iz Maribora. Na Postržinovo prigovarjanje je pristal, da bo dal Rupniku zatočišče, ta pa bo poskušal izdelati bankovce. Postržin ga je večkrat obiskal in prinašal potrebne stvari. Mlakar je tudi priznal, da je napeljal signalno napravo iz kuhinje v podstrešno sobo, saj je Rupnik včasih povzročal hrup, ljudje pa ne bi smeli izvedeti, da je v sobi kak človek. Rupnik je bil ves čas pri njemu, do 1. maja je bil za javnost hlapec, od 1. maja pa ni več prišel iz hiše.⁷¹

Državno tožilstvo v Mariboru je pri senatu treh sodnikov pri okrožnem sodišču v Mariboru vložilo obtožnico zoper Franca Rupnika in njegove sodelav-

⁶⁶ Po: »*Ponarejevalec denarja pred sodiščem*«, Slovenec, 1937, št. 226.

⁶⁷ Franc Rupnik, *Okrajni sodniji v Mariboru*, 30. 12. 1936, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁶⁸ Predstojništvu mestne policije v Mariboru v kazenski zadevi zoper Rupnik Franca in tov. radi ponarejanja denarja ..., najbrž 1936, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁶⁹ Izjava Ivana Mlakarja pred srezkim sodiščem v Slovenski Bistrici, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁷⁰ Obtožnica, Okrožno sodišče v Mariboru, 28. 6. 1937, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁷¹ Nadaljevanje izjave Ivana Mlakarja pred srezkim sodiščem v Slovenski Bistrici, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

ce Franca Majcna, s katerim se je Rupnik seznanil v moški kaznilnici v Mariboru, Vekoslava Postržina (roj. 1895) in njegovo soprogo, trgovko in gostilničarko na Pobrežju pri Mariboru Antonijo Postržin (roj. 1907), Ivana Mlakarja (roj. 1890) in Ano Mlakar (roj. 1882) ter Ano Vinter (roj. 1915, hči Ane Mlakar iz prvega zakona). Ugotovljeno je bilo, da je Majcen sredi decembra 1936 pripeljal Rupnika k Vekoslavu in Antoniji Postržin. Marca 1937 sta Majcen in Postržin nabavila dva fotografska objektivna pri Edvardu Peklarju na Teznu. Postržinova sta Rupniku sredi decembra 1936 priskrbeli hrano in stanovanje v hiši Ivana in Ane Mlakar (očim in mati Postržinove žene). Antonija Postržin je prispevala denarna sredstva, ki so bila potrebna za ponarejanje tisoč dinarskih bankovcev.⁷²

Rupnika je oktobra 1937 senat mariborskega okrožnega sodišča obsodil na šest let in dva meseca zaporne kazni in trajno izgubo častnih pravic. Drugi so prejeli krajše zaporne kazni, dve osumljenki sta bili izpuščeni.⁷³ Rupnik je zaporno kazen prestajal v moški kaznilnici v Mariboru.

Januš Golec o Rupniku in Potočniku

Podvige ponarejevalcev Franca Rupnika in Jurija Potočnika ter njihovih sodelavcev je v poučnem podlistku »Ponarejevalci«, ki je v 38. delih izhajal leta 1938 v *Slovenskem gospodarju*, opisal duhovnik, urednik *Slovenskega gospodarja* in ljudski pisatelj Januš Golec (1888–1965).

»Namen v 'Slovenskem gospodarju' priobčenih spominov je predvsem ta, predočiti našemu dobremu kmetu pogubonosnost ponarejevalske strasti, ki vodi v ostro nasprotovanje z zakoni in konča s smrtjo v ječi.

*Slednjič je treba kaj uvodoma pabrati še to dejstvo, da se ni okoristil doslej trajno s potvarjanjem bankovcev noben slovenski ponarejevalec, pač pa je bil na strogo prepovedani ponarejevalni poti celo ob podedovanju in pred zagrešenim zločinom pridobljeno imetje.*⁷⁴

Golčev podlistek, ki naj bi nastal »po pripovedovanju strica z Dravskega polja iz preteklega in sedanjega doba«, je izšel tudi v samostojni knjigi (Cirilova knjižnica, Tiskarna sv. Cirila v Mariboru, 1938, 107 str.). Večina dejstev v Golčevem podlistku se ujema z drugimi časopisnimi poročili. Golec se je oprl tudi na pričevanje Jurija Po-

točnika 21., 22. in 24. junija 1926 na Okrožnem sodišču v Mariboru. Podlistek vsebuje nekaj podrobnosti, na katere v sodnih aktih ne naletimo.

Takole piše Januš Golec. Andrej Hvalec, soboslikar iz Leskovca pri Ptuj, ki je poslikaval hiše boljših gruntarjev v cirkovski župniji in se je bavil tudi s fotografijo, se je okrog leta 1890 seznanil z Gašperjem Potočnikom iz Rošnje pri Št. Janžu na Dravskem polju. Gašper Potočnik je hudo ranjenemu Hvalecu ponudil pomoč po pretepu na kmečki veselici v Cirkovcah na Dravskem polju in ga odpeljal na svoj dom. Hvalec se je oddolžil s fotografiranjem Potočnikove družine in s ponarejenimi desetaki. Bajtar Gašper Potočnik si je nenadoma zelo opomogel. Prekril je hišo in hleve ter na Hrvaškem kupil par volov. Vsi Potočnikovi so hodili naokrog lepo oblečeni. Andrej Hvalec je s fotografskim postopkom ponarejanja bankovcev seznanil 19-letnega Gašperjevega sina Jožeta Potočnika. Jože je leta 1890 stopil v »uk« k Hvalecu. *»Pokazal je toliko nadarjenost, da je bil mojster nanj ponosen ter mu je oskrbel fotografski aparat z bogznaj kolikerimi ploščami in vsemi mogočimi steklenicami.*«⁷⁵

Ponarejevalnico desetakov s pomočjo fotografskih plošč so orožniki odkrili slučajno med pregledovanjem Potočnikovih svinjakov zaradi nevarnosti svinjske kuge. V dobro zaklenjeni skrinji so našli šope ponarejenih desetakov in bankovcev za 50 goldinarjev, zalogo fotografskih plošč, papir, razne kemikalije in dva fotografska aparata. Aretirali so očeta in sina Potočnika ter ju odpeljali v zapore mariborskega sodišča. Po zaslišanju sosedov so prišli na sled glavnemu krivcu Haložanu Juriju Hvalecu.⁷⁶

Porotna obravnava je bila v Celju (1891). Obtoženci krivde niso tajili. Hvalec je bil obsojen na 15 let zapore, Gašper Potočnik na sedem let in mladoletni sin Jože na pet let.⁷⁷ Gašper Potočnik je v kaznilnici kmalu umrl. Jože Potočnik se je po dveh letih in pol vrnil iz ječe. Zapustil je domači kraj in se okrog leta 1900 pojavil v okraju Ormož. Povezal se je s posestnikom in švercarjem Konradom Podplatnikom iz ormoške okolice in s pisarjem, »gosposkim klatežem« in pijancem Antonom Vindišem iz Ptuja, ki je za majhen denar sestavljal kmetom pritožbe, dolžna pisma in razne prošnje. Pri obeh si je uredil ponarejevalski delavnici. *»Lepega dne je presenetil tovariša s čisto novimi in tako vestno ter natančno potvorjenimi desetaki, da jih ni ločil od pravih niti Podplatnik, ki je imel stalno precej posla s papirnatimi*

⁷² Obtožnica, Okrožno sodišče v Mariboru, 28. 6. 1937, SI_PAM/0645, Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča Maribor, škatla 271.

⁷³ Po: »Sodba zoper ponarejevalce denarja«, *Slovenec*, 1937, št. 228.

⁷⁴ Januš Golec, »Ponarejevalci 1«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 2.

⁷⁵ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 2–3«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 3–4.

⁷⁶ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 4«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 5.

⁷⁷ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 5«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 6.

denarjem. Potvorbe so obuli družabniki v škornje, jih na ta način ogulili, nekoliko prepotili in obrabili, da so zgledale kakor čisto pravi denar, kateri kroži po kmečkih rokah.«⁷⁸ S ponarejenimi bankovci so kupovali živino na štajerskih sejmi (Ormož, Križovljan, Čakovec). Jože Potočnik je v ponarejevalsko dejavnost vpeljal tudi 14-letnega brata Jurija, ki je ostal pri njemu nekaj mesecev. Jurij je ponarejal stokronske bankovce. »Jurij je zapopadel z naglico kmečke nadarjenosti vse finese fotografske plošče ter prelivanje ene barve v drugo. Povrh je bil molčeč kot grob. Starejši brat se je lahko zanesel nanj mnogo bolj nego na noč in dan pijanega pisača Vindiša.«⁷⁹

Vindiša so na Ptuju zaradi pretepa med kartanjem aretirali. Med preiskavo so v Vindiševih čevljih našli več stokronskih bankovcev, v njegovi sobi pa ponarejevalnico. Očitno je bilo, da Vindiš, ki je bil stalno pijan, ni bil zmožen sam ponarejati denarja. Med zaslišanji so odkrili tudi Potočnika in Podplatnika. Pri slednjem so našli glavno zalogo ponarejenih stotakov. Trojica je bila več mesecev v preiskovalnem zaporu.⁸⁰ Jožeta Potočnika je porota obsodila na 12 let, Konrada Podplatnika na 10 let in Antona Vindiša na pet let. Jože Potočnik je tokrat prestal celotno kazen. Iz kaznilnice se je vrnil jetičen in v letu po vrnitvi iz kaznilnice umrl.⁸¹

Jurij Potočnik je z daljnim sorodnikom Francem Miložičem leta 1907 odpotoval v Združene države Amerike. Sreča mu ni bila naklonjena, za preživetje je moral trdo delati. S pomočjo denarja, ki so ga zbrali domači, se je kmalu vrnil domov, še bolj reven kot prej. Dokopal se je do fotografskega aparata in fotografskih potrebščin ter se pri nekem viničarju v Svečini lotil ponarejanja petdesetkronskih bankovcev. Ponaredki so bili slabe kvalitete. Glavnega razpečevalca Pauka iz Gorice pri Pragerskem so kmalu ujeli. Jurij Potočnik je pobegnil iz Svečine in se dalj časa skrival pred orožniki. Kot poljski delavec se je udingal pri kmetih. Naposled je našel zatočišče pri Winklerjevih v vasi Dob na Koroškem in začel znova ponarejati bankovce.

Pred aretacijo ga je rešilo srečno naključje. Ko so se orožniki in policijski agenti 8. septembra 1909 bližali Dobu, so ga vaščani posvarili. V vasi se je tedaj mudila ciganska družina z medvedom. »V očigled nevarnosti ga je prešinila misel, da bi se skrila med cigane in bi se prelevil v medvedarja, saj je bil čisto po cigansko črnapolten. / Za 50 kron je prepustil cigan na mestu svoje capje in medveda, da ga je držal za lanec. Lotil se je pohajkovanja s cigani po vasi, po kateri so se kar razlili žandarji ter

izpraševali po hišah za skrivnostnim tujcem. Kjer se jim je zazdelo, so tudi vse premetali, da bi prepoznali s kakega prav prikritega kota ponarejevalca.« Potočnik je s cigani potoval po Koroški in Zgornji Tirolski. Nameraval je pobegniti v Nemčijo, a ga je zajela žandarska patrulja v Feldkirchnu na Predarlskem. Z močnim orožniškim spremstvom so ga odpeljali v Maribor. Decembra 1909 ga je mariborska porota obsodila na 15 let ječe.

Po koncu prve svetovne vojne so ga izpustili na svobodo. 8. junija 1919 se je vrnil v Rošnjo. Kot njegov brat je tudi on bolehal za jetiko. Skromen zaslužek sta mu nudila slikarska obrt in fotografija. Leta 1921 se je oženil in preselil k ženinim staršem. Ljudje so še vedno silili vanj, naj nadaljuje s ponarejanjem denarja. »Iz hrepenenja po ozdravljenju in veselja nad prostim gibanjem se je srečno izmikal poldrugo leto vsem mogočim nadlegovalcem, ki so že bili izmetali tisočake za njegove potreščine brez vidnih znakov, da bo sploh začel s ponarejanjem.«⁸²

Ob Božiču 1921 ga je nekdo ovadil državnemu pravdnistvu zaradi goljufije. Za nekaj tisočakov naj bi osleparil več ljudi z obljubo, da jim bo napravil toliko denarja, kolikor bodo hoteli. Maja 1922 je bil pomiloščen in izpuščen iz zapora. Med domačini ni bil več dobrodošel. Ljudje so začeli dvomiti, če ni samo razpečevalc ponarejenega denarja, sam pa ga ne zna ponarediti. Leta 1924, ko je že imel urejeno ponarejevalsko delavnico na Dravskem polju, se je med nakupovanjem kemikalij pri fotografu na Trgu kralja Petra v Mariboru seznanil z bivšim podčastnikom in poklicnim fotografom Francem Rupnikom, ki je veljal za največjega mojstra med slovenskimi ponarejevalci.⁸³

Franc Rupnik je do leta 1916 imel fotografski atelje v Ljubljani. Pred vojno je bil podčastnik. Pustil je vojaško službo in se popolnoma posvetil fotografiji. Na začetku vojne je bil poklican »k trenu« v Gradec (tren, nekdanj pratež), nato je bil štabni narednik v konjski bolnišnici v Slovenski Bistrici. Pri vojakih je služil občasno 23 let, od tega tri leta v Jugoslaviji. »Po postavi je Rupnik majhen ter čokat in ne ravno prikupljivega obraza. Izredno je nadarjen ter zvit in prebrisan, da bi mu težko najti par.« V Slovenski Bistrici se je seznanil z dvornim fotografom egiptovskega kralja Schmittingom (+1924), ki »je bil doma v vseh čarovnijah, kakršne uganjajo indijski fakirji in čudodelniki«. S svojimi spretnostmi, mdr. naj bi obvladal hipnotiziranje in prerokovanje iz preostankov črne kave, je zabaval častnike.⁸⁴

⁷⁸ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 7«, Slovenski gospodar, 1938, št. 8.

⁷⁹ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 8«, Slovenski gospodar, 1938, št. 9.

⁸⁰ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 10«, Slovenski gospodar, 1938, št. 11.

⁸¹ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 11«, Slovenski gospodar, 1938, št. 12.

⁸² Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 12–14«, Slovenski gospodar, 1938, št. 13–15.

⁸³ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 15«, Slovenski gospodar, 1938, št. 16.

⁸⁴ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 15«, Slovenski gospodar, 1938, št. 16.

»Potočnik si je smel ogledati pri Rupniku njegove posnetke na ploščah. Videl je tisočdinarske, deset in petdesetdolarske ter pet- in stolirske bankovce fotografirane. Rupnik je imel za vsako ploščo toliko posnetkov, kolikor je bilo na bankovcu barv.

Mojster iz egiptovske šole je razkazoval, kako ne sme ponarejevalec bankovca enostavno fotografirati. Treba je na eni plošči zakriti vse druge barve tako, da ostane n. pr. samo rumena. Na drugi plošči se zakrije rumena in vse druge razen modre. Ko so že vse barve na ploščah, je treba obiti s papirjem plošče vseh barv. Kakor hitro so na papirju vse barve druga za drugo, je bankovec ponarejen. Kako pa zgleda v resnici na ta način ustvarjena potvorba, je odvisno od oči, od roke, temeljitega znanja in mukepolne ter dolgoletne prakse mojstra.

Rupnik je posedal za vsak omenjeni bankovec toliko plošč, kolikor jih je potreboval na opisani način. Poleg zaloge plošč je videl Jurij vse mogoče kamne za litografijo (kamnotisk), cinkaste plošče in bogznaj koliko barv.«⁸⁵

Rupnik se v mariborskem stanovanju ni počutil varnega, zato mu je Jurij Potočnik priskrbel bivališče in prostor za delavnico pri Francu Horvatu v vasi Starošnice na Dravskem polju. Jurij je Rupniku dva tedna čistil cinkaste plošče in kupljeni tiskarski stroj. Kmalu je prišlo do razdora med ponarejevalcema, saj se je Rupnik spajdašil s hišnim gospodarjem. Rupnik se je po 14 mescih vrnil v Maribor.⁸⁶

Potočnik mu je znova priskrbel varno stanovanje, tokrat pri kmetu v Slovenji vasi na Dravskem polju. Ponarejevalci so se pogosto selili od enega k drugemu gostitelju, ki se je nadejal hitrega zaslužka s ponarejenim denarjem. Rupnik je želel lotiti ponarejanja dolarjev, čemur naj bi bil doslej le malokdo kos. »Pri dolarju povzroča ponarejevalcu največ preglavic in nepremostljive težkoče papir, na katerega je tiskan denar. Dolarskega papirja ni dobiti nikjer. Skušal ga bo ponarediti z različnimi najfinejšimi pripomočki in s papirjem, katerega se poslužujejo za izdelavo bankovcev iz drugih držav.« V Mariboru je kupil žensko svilen obleko, iz katere je pulil nitke, jih na rahlo namazal z voskom ter nalepil na papir. »Na dolarskem papirju je res videti, kakor bi bil prevlečen z najtanjšimi raznobarvnimi svilenimi nitkami. Te nacufane in ovoščene nitke je nalepljal mojster z vso natančnostjo dober teden in je še zelo malo naredil.«⁸⁷

Rupnik in Potočnik, ki sta bila sodelavca in hkrati konkurenta, sta selila vsak svojo ponarejevalnico izpod

ene strehe pod drugo. Orožniki so ju imeli na sumu. Šele aprila 1925 so dobili prijavo, da je bil ptujski trgovec K. Verčič oškodovan, ker je Juriju Potočniku zamenjal ponarejeni bankovec za 50 dolarjev. Potočnik se je predstavil kot Anton Breznar, ki da ima sorodnike v Ameriki.⁸⁸

Potočnika so 10. maja 1925 odkrili v Dobrovcih na Dravskem polju. Skrival se je na nekem seniku. »Sedaj je bilo Potočniku za biti ali ne biti. Naenkrat je vstala pred njim osvežena in že enkrat resnično doživeta slika vklenjenega človeka, katerega zaslišujejo, ga obsodijo in se zapahnejo za njim težka vrata ječe za vse življenje ... Ta na lastni koži in duši okušani doživljaj mu je vtil moč, da je potegnil iz žepa revolver in oddal iz razdalje 4–5 korakov tri strele. Zgrešenim Jurijevim krogla je orožnik odgovoril iz puške in je ranih drznega strelca v desno ramo. Niti skeleča rama ni omajala v preganjanem zavesti, da se mora braniti, sicer bo koj vklenjen – in z bogom zlata svoboda za vselej. Ustrelil je še dvakrat v upanju: zasledovalca bosta skočila proč od sena in mu ponudila priliko za skok s škednja in pobeg v kritju temne noči. Tudi ti dve krogli sta odjeknili v gluho noč ...

Orožnik je užugal prav resnega upornika z drugo kroglo v levo nadlaket in mu strl s hudo rano nadaljni odpor.« Jurija Potočnika so odvedli v zapor mariborskega okrožnega sodišča. 20. maja 1925 so ga zaradi vnetja ran sprejeli v mariborsko bolnišnico, od koder mu je naslednjega dne zvečer uspelo pobegniti.⁸⁹

Prvo zatočišče je našel pri znancu v vasi Loka na Dravskem polju. Deset tednov je preležal v Starošnicah. Dva meseca je bil pri nekem posestniku v Gornji Sveti Kungoti, nato šest tednov pri njegovem sosedu. Z vozičkom je dal prepeljati tja ponarejevalnico. Franc Rupnik ga je večkrat obiskal. Rupnik je sčasoma zvozil v Gornjo Sveto Kungoto plošče s posnetki bankovcev po sto dinarjev, več cinkastih plošč in knjigo, v kateri so bili shranjeni napol ali popolnoma izdelani ponaredki bankovcev za sto dinarjev, 50 in 10 dolarjev. Orožniki so pri kmetih poizvedovali, ali se Rupnik zares ukvarja s fotografiranjem. Kmetje so jim pokazali fotografije raznih domačinov, ki jih je Rupnik razdelil zastonj, da bi tako odvrnil od sebe sum.⁹⁰

Rupnik si je našel novo zatočišče v hiši, ki jo je v Gornji Sveti Kungoti kupil njegov nekdanji stanodajalec Horvat v Starošnicah. Nameraval je pobegniti na Madžarsko. Potočnik se je umaknil v vas Braunšvajg. Novembra 1925 se je tudi Jurij z ženo preselil v Gornjo

⁸⁵ Januš Golec, »Ponarejevalci 19«, Slovenski gospodar, 1938, št. 20.

⁸⁶ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 20«, Slovenski gospodar, 1938, št. 21.

⁸⁷ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 22«, Slovenski gospodar, 1938, št. 23.

⁸⁸ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 23«, Slovenski gospodar, 1938, št. 24.

⁸⁹ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 24«, Slovenski gospodar, 1938, št. 25.

⁹⁰ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 25«, Slovenski gospodar, 1938, št. 26.

Sveto Kungoto, od koder je nameraval pobegniti v Avstrijo, kjer je imel znance.⁹¹

Tu so ga aretirali orožniki. V zaboju so našli različne priprave za ponarejanje (barve, kemikalije, svilo za dolarski papir) in debelo knjigo s sto dinarskimi, deset, dvajset in petdeset dolarskimi bankovci. Preiskava je trajala pet mesecev. Jurij Potočnik se je želel izogniti obsodbi z zaigrano blaznostjo. Rupnik je zatrjeval, da se nikoli ni bavil s ponarejanjem bankovcev. Poskuse je delal za svoje veselje in noben njegovih poskusnih falzifikatov ni prišel v promet. Obtoženih je bilo sedem oseb. Osumljenih je bilo več drugih oseb, katere pa so kmalu izpustili. Pri porotni obravnavi leta 1926 je bil Jurij Potočnik obsojen na 20 let. *»Drugi mojster, Franc Rupnik, si je sklepal kazen z več nego advokatsko spretnostjo zagovora na trimesečni zapor, katerega je preстал v preiskavi in je bil koj izpuščen.«* Obsojen je bil tudi delavec Ivan Mlakar, ki se je z vilami upiral aretaciji. Štirje obtoženci so bili oproščeni. Jurij Potočnik je za jetiko umrl 12. marca 1927 v mariborski kaznilniški bolnišnici.⁹²

Glavni ponarejevalec Franc Rupnik se je izognil kazni, vendar so ga kmalu aretirali. Po skoraj leto dni trajajoči preiskavi se je znova znašel pred poroto, ki mu je 12. marca 1927 (na dan Potočnikove smrti) prisodila devet let ječe. *»Stol sedmorice«* v Zagrebu (op. najvišje hrvaško sodišče, njegove pristojnosti so bile razširjene na tiste pokrajine v državi, kjer je bilo sodstvo organizirano na temeljih avstrijske zakonodaje) je znižal Rupnikovo kazen na pet let ječe. Po prestanih štirih letih se je Rupnik vrnil v Maribor. Zakonski par ga je povabil v Melj v Mariboru, kjer naj bi izdeloval klišeje. Rupnik je nameraval pod krinko klišarske obrti ponarejati bankovce. Meljska zakonca sta mu kupila vse naprave, potrebne za izdelavo klišejev, in kemikalije ter mu naročila strokovni list iz Nemčije.

Rupnik je poiskal stare znance na Dravskem polju. *»Leta 1931 je bil mojster s pripravami za potvarjanje tako daleč, da je posedal posnetke zgoraj omenjenih bankovcev na cinkastih ploščah pripravljene za tisk kar na debelo.«* Mariborska policija ga je neprestano nadzirala. Imel je precejšnjo smolo pri izbiri zaupnikov in pomagačev, zato je bil vsak njegov poskus preprečen še preden je prišlo do ponarejanja in razpečavanja bankovcev. Med hišnimi preiskavami so odkrili ponaredke stotakov in tisočakov ter ponarejevalske pripomočke,

Rupnik je moral zopet v zapor. Aprila 1932 je bil obsojen na šest let zapora in plačilo 1800 dinarjev denarne kazni.⁹³

Med preiskavo so našli večino ponarejevalskih pripomočkov, ne pa Rupnikovega fotografskega aparata. Januš Golec piše: *»Rupnik hrani še danes nekje skrito izredno posrečeno izdelano fotografsko lečo, s katero je ustvarjal na zagoneten in samo njemu znan način denarne posnetke, jih prenašal na kovinaste plošče in izdeloval mojstrsko posrečene potvorbe. /*

Od kod in od koga je nabavil mojster to fotografsko čudo, je do danes uganka. Dokazano je, da je prepustil Rupnik tolikokrat zasledovalcem cele zaloge na pol dogotovljenih bankovcev, kemikalije, vse mogoče pripomočke in tajnosti, le s fotografskim aparatom je zginil tolikokrat prav v poslednjem trenutku, ko so že grabili po njem orožniki ali policisti. Na lečo fotoaparata je bil tako navezan, da jo je v nočeh, ko je počival, običajno snemal z aparata in jo je nesel kam izven skrivališča, v katerem je tičal ter delal.

Res je, da je zahteval Rupnik od onih, kateri so ga vabili na štero, da mu morajo dati predvsem denar za nabavo fotografskega aparata, katerega je večkrat tudi kupil in še prav dragocenega. Takih aparatov je oblast več zaplenila, a leča Rupnikovega aparata je še danes skrita in čaka na mojstra. Izredne zmožnosti in prikritosti tolikanj čuvanega aparata bo ponesel Rupnik s seboj v grob.«⁹⁴

Dolgoletne zaporne kazni niso uničile Rupnikove ponarejevalske žilice, poudarja Januš Golec. *»Rupnik se je dobro zavedal, da mu ni kos po ponarejevalski umetnosti nikdo. Zavest znanja je razpihala v njem toliko strasti za potvarjanje, da se je podajal kljub obsodbam in neprestani nevarnosti vedno znova ter znova na prepovedano pot ponarejanja, dasi ga je komaj preživljala in ni užival nobenih ugodnosti, kaj šele koristi!«⁹⁵*

Rupnik je mariborsko kaznilnico zapustil 19. marca 1936. Premožen posestnik ga je povabil v Zgornje Radvanje. Z znancem iz Starošnic, ki je bil po poklicu mesar, sta uredila ponarejevalnico. Vhod vanjo je bil iz zakonske spalnice. Zakrivala ga je omara, ki jo je bilo mogoče odmakniti. Zamrežena okna v pritličju so po Rupnikovih navodilih prežagali, tako da so bila samo prislonjena.⁹⁶

⁹¹ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 26–27«, Slovenski gospodar, 1938, št. 27–28.

⁹² Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 29«, Slovenski gospodar, 1938, št. 31.

⁹³ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 31–32«, Slovenski gospodar, 1938, št. 35–36.

⁹⁴ Januš Golec, »Ponarejevalci 33–34«, Slovenski gospodar, 1938, št. 37–38.

⁹⁵ Januš Golec, »Ponarejevalci 30«, Slovenski gospodar, 1938, št. 32.

⁹⁶ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 34«, Slovenski gospodar, 1938, št. 38.

Po nekaj mesecih je bila pripravljena že velika zaloga ponarejenih bankovcev. Rupnikov pomočnik se je v vinjenosti hvalil po Dravskem polju, da bo kmalu med siromašnim narodom denarja kot listja in trave. Orožniki v Cirkovcah so prejeli pismo opozorilo, da se mesar hvali, da zna delati denar. 9. decembra 1936 si je patrulja orožnikov in Cirkovc in Studencev pri Mariboru ogledala hišo v Zgornjem Radvanju. Rupnik in pomagač sta hitro skrila v peč najbolj obremenilne dokaze ter pobegnili skozi okno. Mesarja so kmalu izsledili in zaprli, prav tako hišnega posestnika in njegovo ženo.⁹⁷

Rupnik se je pod lažnim imenom Anton Sušnik, klepar iz Kranja, skrival v Spodnji Novi vasi pri Slovenski Bistrici. Pri posestniku Ivanu Mlakarju je služil kot hlapec. V podstrešni sobici je s pomočjo pobreških znancev opremil ponarejevalnico. Skrivališče je obložil s senom in suhljadjo. Iz kuhinje je v njegovo sobo vodil zvonček. Znova se je posvetil ponarejanju. *»Fotografski poskusi so mu uspeli po dolgem v toliko, da je bil celo kos tako zvanemu vodnemu tisku, s katerim je vtisnjena v bankovec glava kralja Aleksandra.«*

28. maja 1937 so Rupnika aretirali in zasegli vse ponarejevalske pripomočke. *»Še celo fotografski aparat je bil v ponarejevalnici, a brez – čudežne leče, o kateri še danes molči mojster, kam jo je podtaknil, da niso zadeli na njo, dasi so se trudili z večkratnimi in najbolj vestnimi hišnimi preiskavami.«*

Senat mariborskega okrožnega sodišča je na obravnavi 1. in 4. oktobra 1937 obsodil Rupnika za številne ponarejevalske afere na šest let zapor. Olajševalni okoliščini sta bili njegova starost in dejstvo, da države ni goljufal, saj je bil razkrinkan, prijet in predan roki pravice preden so ponaredki prišli v obtok. Sodbo je potrdilo apelacijsko sodišče. *»Dosedaj najspretnější slovenski ponarejevalec Franc Rupnik prestaja v mariborski kaznilnici tretjo daljšo kazen, katere zaradi starostne oslabelosti najbrž ne bo zmožel in mu bo ugasnila smrt v ječi neugnano ponarejevalno strast, koje suženj je bil vso moško dobo.«*⁹⁸

Ponarejevalska družba na Rečici pri Bledu leta 1920

Rupnikovi ponarejevalski dosežki se ne morejo primerjati z načrti kriminalne združbe, ki so jo septembra 1920 odkrili v vili Gorica na Rečici pri Bledu. Vilo jim je dal v najem posestnik Fran Švegl. V njej so si marca 1920 uredili pravcato tiskarno za ponarejanje bankovcev. Ponarejali so jugoslovanske 20-dinarske (80-kronske)

bankovce, češkoslovaške in avstrijske tisočkronske bankovce ter koleke za žigosanje tisočakov. Elegantni hrvaški najemniki so postali sumljivi, ker niso nikamor zahajali. Prebivalci vile so se neprestano menjali. V vili je bilo včasih tudi do deset oseb. Vse obiskovalce so odpravili pred vrati. Vila je bila podnevi kakor prazna, ponoči pa je bila razsvetljena.⁹⁹

Domačini so večkrat opozorili policijo na sumljive najemnike vile. Blejski poštar in lastnik bližnje restavracije Florjančič je sumil, da gre za vohune, kajti skoraj vsakodnevno so se vozili s polnimi usnjenimi kovčki preko Jesenic.¹⁰⁰

Tri hišne preiskave niso bile uspešne. Ljubljanska policija je med preiskavo 5. septembra 1920 v vili odkrila stroje na električni pogon, večjo zalogo bankovcev, papir za bankovce in večjo zalogo kemikalij. *»V kletah in v drugem nadstropju so se našli dragoceni sledovi. V kleti litografski kamen, toda zabrisan. Drugod risalne table, kemikalije, izpraznjen element, stroj vrtiljak za sušenje tiskanega papirja. Po posebni cevi je bila voda napeljana v drugo nadstropje, kjer je bila prirejena fototemnica z vsemi pridatki. Drugo nadstropje so sploh adaptirali z vsemi tehničnimi stroji za svojo tovarno za ponarejanje bankovcev. Zlasti računi iz elektrarne kažejo, da je moral biti v vili pravi tovarniški obrat, kajti nikdo ni porabil tako velikih množin električnega toka. Dalje so našli veliko zelo dragega 'hochraster' papirja za risanje. Poleg tega pa celo knjižnico samih strokovno izbranih del iz kemije, elektrike, fizike, galvanoplastike in fotografije. Videti je bilo, da se je moral glavni tehnični vodja tega podjetja temeljito baviti z vsemi strokami, ki so bile pomembne za ponarejanje bankovcev.«*¹⁰¹

Ponarejevalci so neko noč julija 1920 zapustili vilo. Hrvaška policija je po fotografijah in drugih dokazih, ki so jih pustili v vili, spoznala osumljence. Glavnega ponarejevalca Vida Galovića so aretirali v okolici Zagreba, razpečevalce ponaredkov kaplana Šime Murdaja, ki je bil nekoč zaposlen pri zagrebški policiji, in njegovo ljubico Dragico Petrović ter Ivana Perkovića v Sisku, Boža Franetovića in bivšega policijskega detektiva Brauna v Zagrebu, Mihovila Praskića in njegovo prijateljico Ružo Vukas v Bosni. Vid Galović je preiskovalce pričakal z revolverjem, a se je naposled vdal. V Galovićevem koshnjaku so našli podoben atelje kot je bil v vili na Rečici. Vodja celotne družbe, 40-letni mehanik iz Pule Albert

⁹⁹ Po: »Blejski ponarejevalci bankovcev prijeti«, *Jutro*, 1920, št. 31.

¹⁰⁰ Po: »Ponarejevalci bankovcev na Bledu«, *Jutro*, 1920, št. 35.

¹⁰¹ Po: »Tovarna za ponarejanje bankovcev na Bledu / Bled, 6. septembra 1920«, *Jutro*, 1920, št. 13, in »Senzacionalna odkritja o ponarejevalcih bankovcev«, *Slovenski narod*, 1920, št. 222.

⁹⁷ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 35«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 39.

⁹⁸ Po: Januš Golec, »Ponarejevalci 37«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 41.

Lettis je pobegnil na Madžarsko, a so ga naposled ujeli na Dunaju.¹⁰²

Decembra 1921 so bili blejski ponarejevalci obsojeni, Vid Galović in Šime Murdaj na deset let, Božo Franetovič na pet, Mihovil Paškovič na eno leto, trije obtoženci na trimesečno zaporno kazen, ostali so bili oproščeni.¹⁰³

Viri in literatura

Arhivski viri:

Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/0645 Okrožno sodišče v Mariboru
Kazenski spis Vr VII 557/25 Okrožnega sodišča
Maribor, škatla 126.

Kazenski spis Kzp VI 668/31 Okrožnega sodišča
Maribor, škatla 213.

Kazenski spis Kzp VI 1682/36 Okrožnega sodišča
Maribor, škatla 271.

Časopisni viri:

Novice, 1869, št. 6.
Slovenski narod, 1870, št. 103.
Novice, 1872, št. 29.
Slovenec, 1874, št. 29.
Slovenski narod, 1874, št. 3, 128, 181.
Slovenski narod, 1877, št. 262.
Slovenski gospodar, 1878, št. 5.
Slovenski narod, 1878, št. 21.
Soča, 1878, št. 5.
Slovenski narod, 1885, št. 54, 87.
Domoljub, 1891, št. 13.
Slovenski narod, 1891, št. 134.
Rodoljub, 1893, št. 18.
Slovenec, 1898, št. 34.
Narodni dnevnik, 1909, št. 96, 138.
Slovenec, 1909, št. 27, 151, 213.
Slovenski gospodar, 1909, št. 25, 49.
Jutro, 1920, št. 13, 31, 35.
Slovenski narod, 1920, št. 222.
Nova pravda, 1921, št. 49.
Jutro, 1925, št. 272, 275.
Slovenski gospodar, 1925, št. 50.
Slovenski gospodar, 1926, št. 25.
Jutro, 1927, št. 62.
Slovenec, 1927, št. 59.
Slovenski gospodar, 1927, št. 11.
Slovenec, 1928, št. 251, 257.
Jutro, 1929, št. 304.

¹⁰² Po: »Blejski ponarejevalci bankovcev prijeti«, *Jutro*, 1920, št. 31.

¹⁰³ Po: »Blejski ponarejevalci denarja obsojeni«, *Nova pravda*, 1921, št. 49.

Slovenec, 1931, št. 63.

Slovenec, 1936, št. 294.

Slovenski gospodar, 1936, št. 53.

Slovenec, 1937, št. 226, 228.

Dolenjski list, 1955, št. 33.

Dolenjski list, 1975, št. 30.

Literatura

Golec, Januš: »Ponarejevalci 1–37«, *Slovenski gospodar*, 1938, št. 2 do 41.

Koblar, France: Opombe k Josip Stritar, *Zbrano delo*, Četrta knjiga, Ljubljana 1954, str. 432–433.

Zusammenfassung

DIE GELDFÄLSCHER JOŽEF PRELESNIK, JURIJ POTOČNIK UND FRANC RUPNIK

Unter den Geldfälschern, die in slowenischen Gebieten am Werk waren, war in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts Jožef Prelesnik (1832–1898) am bekanntesten. Er begann Ende der 1850er Jahre Banknoten zu fälschen und war vor allem in Unterkrain aktiv. Als mehrmaliger Flüchtling aus Gefängnissen wurde er zu einem regelrechten Volkshelden. Legenden über Prelesniks Unterfangen hielten sich in Krain noch tief in das 20. Jahrhundert hinein. Prozesse gegen Geldfälscher und Verteiler von Falschgeld (Banknoten und Münzen) waren häufig und die Strafen für diese Form der Kriminalität hoch.

Der Beitrag geht näher auf die Tätigkeit von Geldfälschern in der Steiermark in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts ein, nämlich auf den Fotografen Franc Rupnik (geb. 1869) und mehrere Mitglieder der Familie Potočnik aus Rošnja bei Št. Janž im Gebiet des Dravsko polje. Jože und Gašper Potočnik, die dem Fälscher Jurij Hvalec, einem Maler, halfen, wurden im Jahr 1891 vor dem Geschworenengericht in Celje wegen Geldfälschung verurteilt. Im Juni 1909 verhandelte das Geschworenengericht in Maribor gegen die Söhne von Gašper Potočnik – Franc Potočnik (geb. 1880), Schneider in Rošnja, und Gašper Potočnik d. J. (geb. 1888) – sowie ihre Helfer. Die Fälscherbande wurde von ihrem Bruder Jurij Potočnik (1884–1927) angeführt, dem die Flucht gelang. Bald wurde er gefangen genommen und im Dezember 1909 zu 15 Jahren Haft verurteilt, die er in der Strafanstalt Karlau bei Graz verbüßte. Dort lernte Jurij Potočnik das Fotografieren, wenn auch mehr schlecht als recht. Im Mai 1925 wurden Jurij Potočnik und seine Helfershelfer erneut von Marburger Gendarmen verhaftet. Jurij Potočnik schoss während der Festnahme auf einen Gendarmen und wurde selber an

der Hand verletzt. Es gelang ihm die Flucht aus dem Krankenhaus in Maribor. Im November 1925 nahm man Gašper Potočnik und Franc Rupnik fest und kam Jurij Potočnik in Braunšvajg bei Hoče auf die Spur. Die Fälscherausrüstung wurde in Gornja Sveta Kungota gefunden, wo Jurij Potočnik im Januar 1926 gefangen genommen wurde. Das Marburger Geschworenengericht verurteilte Jurij Potočnik zu 20 Jahren schwerem Kerker und Franc Rupnik zu einer dreimonatigen Haftstrafe, während die übrigen Angeklagten freigesprochen wurden. Jurij Potočnik starb bald nach seiner Verurteilung in der Marburger Haftanstalt an Schwindsucht.

Es stellte sich heraus, dass der Cheffälscher Franc Rupnik war, der einige Zeit (bis 1916) in Ljubljana als Fotograf tätig war und 23 Jahre als Soldat beim Heer diente. Die Verfahren der Geldfälschung mit Hilfe der Fotografie erlernte er angeblich in Slovenska Bistrica vom erblindeten ehemaligen Hoffotografen des ägyptischen Vizekönigs Schmittingen. Gegen Rupnik wurde 1927 eine neunjährige Haftstrafe verhängt. Nach vier Jahren wurde er begnadigt. Im Jahr 1931 wurden Rupnik und Gašper Potočnik erneut verhaftet. Das Kreisgericht in Maribor verurteilte Rupnik zu sechs Jahren Gefängnis, Gašper Potočnik zu eineinhalb Jahren und seine Frau Marija Potočnik (geb. 1905), die die Geldfälschung fortgesetzt hatte als Rupnik und Potočnik in Untersuchungshaft waren, zu einem Jahr Haftstrafe. Die übrigen zwölf Angeklagten bekamen kürzere Haftstrafen, einer wurde freigesprochen. Rupnik, der im Juli 1936 aus dem Gefängnis entlassen wurde, richtete sich noch im selben Jahr in einem versteckten Raum bei einem Besitzer in Zgornje Radvanje eine neue Geldfälscherwerkstatt ein. Diese wurde im Dezember 1936 entdeckt. Rupnik und seinem Helfer, dem arbeitslosen Fleischermeister Mihael Medved, gelang die Flucht. Rupnik versteckte sich mehrere Monate in Spodnja Nova vas. Vor dem Kreisgericht in Maribor fanden sich im Jahr 1937 elf Angeklagte ein. Alle wälzten die Schuld auf Rupnik ab, der eine neue sechsjährige Haftstrafe in der Marburger Männerhaftanstalt antrat.

Die Tätigkeit der Geldfälscher in der Steiermark kann aus den umfangreichen Gerichtsdokumenten, den Protokollen, Aussagen, Anzeigen, Strafakten und anderen Akten rekonstruiert werden, die im Pokrajinski arhiv [Regionalarchiv] Maribor aufbewahrt werden. Die Unternehmungen der Geldfälscher Franc Rupnik, Jurij Potočnik und ihrer Helfershelfer wurden auch vom volkstümlichen Schriftsteller Januš Golec in einem Feuilleton der Zeitung Slovenski gospodar (in 38. Folgen im Jahr 1938) geschildert.

Kurz wird im Beitrag auch auf die Tätigkeit einer Gruppe kroatischer Geldfälscher eingegangen, die im

Jahr 1920 in der Villa Gorica in Rečica bei Bled für die Fälschung jugoslawischer Banknoten eine regelrechte Druckerei mit elektrisch betriebenen Maschinen und einer Dunkelkammer hatten.

Schlagwörter: Geldfälschung, Fotografie, Jožef Prelesnik, Franc Rupnik, Jurij Potočnik

Tomaž Mesarič

»Nikoli več ne bova prijatelja! Pa mi nikar ne očitaj beračije!«

O uboju, nerodnem svaštvu in kriminalistični preiskavi pri kapelici nad Železniki leta 1910

MESARIČ, Tomaž, študent, oddelek za zgodovino, podiplomski študij, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Panonska ul. 4, SI-2250 Ptuj, tomaz_mesaric@siol.net

343.9(497.4Železniki)"1910"

»NIKOLI VEČ NE BOVA PRIJATELJA! PA MI NIKAR NE OČITAJ BERAČIJE!«

O uboju, nerodnem svaštvu in kriminalistični preiskavi pri kapelici nad Železniki leta 1910

Pripoved govori o dveh prijateljih iz okolice Železnikov, ki sta kasneje postala svaka. Pomagala sta si pri gospodarskih opravilih, pogosto sta se sporekla, vendar hitro tudi pobotala (vsaj na videz). Pri krajanah sta bila dobro poznana, ampak različno zapisana. Vsak po svoje sta bila politično angažirana, skrbela sta tudi za starše v obliki preužitka; eden lažje kot drugi. Bila sta krajana majhne občine, v kateri je pridigal politično zagret župnik, na njegovem dvorišču pa so včasih telovadili liberalni Sokoli. Eden je bil zbadljiv, drugi občutljiv, zlasti ob kozarčku. Imela sta skupne prijatelje, kateri so si med seboj pomagali, tudi kdaj očitati, če je kdo spominjal na stare dolgove. Nič posebnega, ampak neko poletno nedeljo je šlo vse k vragu.

Njuno prijateljstvo je skozi čas minevalo, občasno se je sprevrglo v odkrito agresijo, neko nedeljo celo tako hudo, da je proti enemu izmed obeh bila sprožena kriminalistična preiskava, ki je privedla do sodnega epiloga. Kriminologija in kriminalistika sta bili mladi ter interdisciplinarni vedi, slednja se je pričela uveljavljati na prelomu stoletja. Porajajoča kriminalistika je potrebovala metodološki aparat, kateri je bil pretežno nekritično črpan iz naravoslovnih ved. Preiskovalni sodnik si je pomagal z izvedenci, usmerjajoč jih v želji po objektivni razlagi primera ter dokazovanju kaznivega dejanja. Ideal objektivnosti je pričela predstavljati forenzična fotografija. »Dekontaminirana« dodatnih interpretacij je predstavljala uporabno poizvedovalno sredstvo in naznanjala prihod modernega preiskovalnega sodnika. Tudi v našem primeru.

Ključne besede: Kranjska, Železniki, uboj, Hans Gross, kriminalistika, sodno izvedenstvo, fotografija

MESARIČ, Tomaž, Graduate Student, History Department, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Panonska ul. 4, SI-2250 Ptuj

343.9(497.4Železniki)"1910"

“WE SHALL NEVER AGAIN BE FRIENDS! AND DO NOT REPROACH ME BY BEGGING!”

About a murder, an awkward relationship by marriage and a criminal investigation at the chapel above Železniki in 1910

The narrative is of two friends from the vicinity of Železniki, who later became relatives by marriage. They helped one another with work around the farm and often fought; however, they were also quickly reconciled (at least on the outside). They were well known with the locals but in different ways. Each was politically active in his own way, and they provided the legally agreed right to subsistence to their parents--one of them more readily than the other. They lived in a small town with a politically-ardent clergyman in whose courtyard members of the liberal gymnastic society Sokol often exercised. One of them was sarcastic, the other sensitive, in particular after a glass or two. They had common friends, who helped and occasionally reproached each other if anyone mentioned the old debts. Nothing out of the ordinary; however, one summer Sunday, all that went to hell.

The friendship of the two faded over time and burst into open aggression occasionally; one Sunday it so escalated that a criminal investigation was launched against one of the two, resulting in a court sentence. Criminology and forensic science were young and interdisciplinary practices; the latter established itself at the turn of the century. The emerging practice of criminology needed a methodological apparatus, which, however, was mostly uncritically based on the natural sciences. The investigating judge called on the help of court experts, whom he directed in an effort to explain the cases in an objective manner and prove the criminal act. Forensic photography became the ideal of objectivity. “Decontaminated” of additional interpretation, it represented a useful means of inquiry and announced the arrival of the modern investigating judge--Including our case.

Key words: Carniola, Železniki, manslaughter, Hans Gross, forensic science, court experts, photography

Kapelica, kjer se loči pot na Martinov in Ostri vrh

V nedeljo, 28. avgusta 1910, se je dopoldan po enajsti maši v gostilni Jakoba Kralja v Železnikih 26, po domače Flandrovi gostilni, zbrala družba starih prijateljev: Janez Čemažar iz Ostrega vrha 2, Janez (Ivan) Tušek iz Martinovega vrha 3 in Franc Trojar iz Ostrega vrha 4.¹ K starim prijateljem je prisedel tudi Franc Šuštar, rojen 20. septembra 1873 na Ostrem vrhu ter stanujoč v istem kraju št. 7. Zemljiški posestnik in občinski odbornik z neopravljeno ljudsko šolo je bil od l. 1907 poročen z Marijo, rojeno Mrak. Poleg tega je preživel očeta Antona. Premogel je čez palec 6000 kron. Veljal je za dolžnika lastnih ter očetovih dolgov, katere je mukoma odplačeval. Franc Šuštar in Janez Tušek sta bila svaka, kajti Tušek je bil poročen s Šuštarjevo sestro Ano.² »Pretečeno nedeljo dopoldne so bili v moji gostilni Tušek, Trojar in Čemažar. Pozneje po 11. uri je prišel tudi Šuštar, imeli so navadne pogovore, prepira ni bilo prav nič. Odšli so po 1. uri popoldne. Tušek je spil kakih devet steklenic piva in je tudi pižmal. Šuštar je spil pet steklenic piva, jedel je tudi meso, Čemažar je spil devet steklenic piva, Čemažar je bil zelo pijan, ko je odhajal...«³

Nekoliko vinjeni so se zgodaj popoldne odpravili iz Flandrove gostilne proti domu. Čemažar, v bifejskem maratonu od sedme maše in vodeč po popitem (skupaj 13 vrčkov piva in nekaj vina),⁴ Ivan Tušek, ki je nekoliko »pižmal«, ter Šuštar in Trojar, od vseh še najbolj prištevna. Po nekaj korakih se je od njih ločil Trojar, ostali pa so nadaljevali pot do kapelice, kjer se loči pot na Martinov in Ostri vrh. Srečali so Matevža Pegana, posestnika iz Železnikov 143: ».../ pred drugo uro popoldne so prišli mimo moje hiše .../ Tušek, Šuštar in Čemažar. Pristopil sem k njim in razgovarjali .../ smo kake ¼ ure. Vsi trije so bili nekoliko pijani, najbolj pa Janez Čemažar. Prepira ni bilo nikakega. Tušek me je še prosil, da bi šel z njimi, rekel sem pa, da grem k nauku, nato so šli dalje.«⁵ Pot so nadaljevali »ob prijetnem pogovoru«⁶.

Ko so prispeli do kapelice, so vsi trije sedli na travo. Tušek in Šuštar skupaj, Čemažar pa za njima. Mimo počitka željnih je šel Anton Štalc, delavec iz Ostrega vrha 8: ».../ videl sem, da so pri kapelici na travi sedeli

/.../. Nekaj so govorili, prepira ni bilo, pozdravil sem: 'Dober dan'. Vsi trije so odgovorili 'Bog dej'.«⁷ »Nekaj sta se razgovarjala bolj tiho, razumel pa nisem ničesar«, se je spominjal Čemažar.⁸ »Tistega bika mi prodaj, bo par skupaj«, sta barantala svaka: ».../ če daš poldrugsto gol-dinarjev«, je odvrnil Tušek Šuštarju. »Toliko ne dam, ker ni toliko vreden, saj sam veš, da ni toliko vreden, petnajst pa sto ti pa dam, k večjemu dvajset«. Ponujeno je Tušek odločno zavrnil, ter pričel zbadat z: »Nisi nič vreden, si za en drek, si vse požrl!«. Šuštar je svaku nato očital zapravljenost ter razsipnost, na kar je Tušek zagrozil »te bodem zaklal«⁹ ter planil na Šuštarja. »Takrat je Tušek vstal, jaz tudi, iz hlačnega žepa je vzlekel zaprt nož in takrat sem ga s plosko roko dvakrat udaril po obrazu, na katero mesto ravno, ne vem, dobro pa vem, da sem ga samo po obrazu dvakrat udaril, nato sem ga s pestjo v prsa sunil, padel je na tla v travo, menda je padel na stran .../«. »Pusti, pusti!«, je skočil po koncu Čemažar ter posredoval med njima.¹⁰ Ležeč na travi je zabičal svaku: »Nikoli več ne bova prijatelja!«. »Pa mi nikar ne očitaj beračije!«, mu je odvrnil Šuštar.¹¹ »Prav si naredil sitnežu« je dejal Čemažar Tušku in šel z njim domov, Tuška pa sta pustila zadaj pri kapelici.¹²

Ranjen in krvav je po približno eni uri vstal ter skušal nadaljevati pot domov na Martinov vrh. Koraki so bili težki, njegova hoja je bolj spominjala na opitega vaščana, kakor na nesrečneža, potrebnega pomoči. Poškodbe so bile hude. Primajal se je do domačije delavca Antona Štalca (Sevarjeva hiša), od kapelice oddaljene 400 korakov. Ujel je pozornost posestnikove hčere: »Jaz sem videla iz .../ hiše Tuška ko je šel po grapi gori od kapelice naprej. Videla sem, da je dvakrat padel, in obakrat, ko je vstal, je trosil veje, da so mu kaplje na glavo padale. Ko je zagledal Pavla Čemažarja, ki je šel proti našemu stanovanju, je zaklical...«¹³. »Oj!«, mislil sem, da je pijan, ker je bil navadno pijan, zato sem se potuhnil in sem skočil v Sevarjevo hišo...«¹⁴ Varen pred morebitnim ekscesom, je Pavle Čemažar skupaj z Rozalijo Štalc, posestnikovo ženo, skozi okno opazoval dogajanje. »Popoldne .../ sem zaslišala neko jamranje,

¹ AS, Deželno sodišče Ljubljana, 1910, kazenske zadeve, šk. IV, Vr VII 965/10: Franc Šuštar. Mapa obsega 96 folij. Zaobjema izjave prič, krajevni ogled, obdukcijo, orožniške zapisnike in korespondenco, sodni proces itd. Zaradi lažje preglednosti bom navajanje arhivskega gradiva skrajšal, na koncu bo vedno navedena številka folije, npr: Odreditev pripora Francu Šuštarju, 31. 8. 1910, fol. 16 – 21.

² Prav tam.

³ Zaslišanje Jakoba Kralja, 2. 9. 1910, fol. 25.

⁴ Zaslišanje Janeza Čemažarja, 2. 9. 1910, fol. 29.

⁵ Zaslišanje Matevža Pegana, 2. 9. 1910, fol. 26.

⁶ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 16–21.

⁷ Zaslišanje Antona Štalca, 2. 9. 1910, fol. 27.

⁸ Zaslišanje Janeza Čemažarja, 2. 9. 1910, fol. 29–30.

⁹ Šuštar je čez pravni mlin trdil, da je ravnal tako samo zaradi lastne obrambe. Razumljivo, če pomislimo, da mu je grozilo 10 do 20 let zaporne kazni, v smislu § 142. KZ (Kazenska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke/Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen), potrjen s cesarskim patentom 27. 5. 1852. Do razpada monarhije je bilo vsega deset sprememb in dopolnitev.

¹⁰ Zaslišanje Janeza Čemažarja, 2. 9. 1910, fol. 29 – 30.

¹¹ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 19–20.

¹² Dopis orožniške postaje okrajnemu sodišču v Škofji loki, 26. 10. 1910, fol. 76.

¹³ Zasliševanje Ivane (Johane) Štalca, 2. 9. 1910, fol. 33.

¹⁴ Zaslišanje Pavla Čemažarja, 2. 9. 1910, fol. 32.

pogledala sem skozi okno /.../ in videla sem Tuška, ko je šel gori po grapi...«¹⁵ Zunaj, pred hišo, je prekinil igro devetletne Micke: »Mimo je prišel Tušek, in vprašal me je, če so doma, rekla sem, da so doma samo mama in Ivana, par korakov naprej pa je padel«¹⁶ Na pomoč sta iz hiše pritekli Rozalija ter Ivana. Slednja je nemudoma odhitela obvestiti Tuškove svojce, oddaljene pol ure hoje. Med tem, ko je Ivana hitela proti Tuškovi domačiji, je ponesrečencu pomagala Rozalija: »/.../ Šla sem do njega kakih 100 korakov, jamral je, vprašala sem ga 'Janez, kaj ti pa je?', obrnil je glavo proti meni in videla sem, da je imel desno obličje očesa zateklo in črno, pod levim očesom je krvavel, iz ust in nosa mu je šla kri /.../, iz ust je par krat pljunil kri, nato je umolknil, kakor, da bi bil mrtev...«¹⁷

Med tem je ranjenemu pomagal tudi mimoidoči Franc Čemažar, podobar iz Železnikov 65: »Obrnil sem ga, na levem licu je imel tam dolgo rano, desno oko je imel popolnoma zateklo, da se očesa ni videlo, levo oko je zrlo slepo, usta so bila močno zatečena okrvavljena...«¹⁸. Osupla sta Franc Čemažar in Rozalija Štalc bdela nad Tuškom, na kar je prispela žena umirajočega Ana Tušek, rojena Šuštar, ter njena dekla Alojzija Rant: »Franc Čemažar in Rozalija Štalc sta bila okrog njega, pod nosom je krvavel, ravno tako po desni strani obraza, dihal je še, /.../ govoril ni nič. Naložili smo ga na voz in domov spravili. Ob deveti uri zvečer je umrl, ni prišel več k zvesti, sploh ni nič govoril. Par trenutkov pred smrtjo je še hudo zasopel, kakor so mi pravili«¹⁹. Tako je Janez (Ivan) Tušek, star 27 let, oče dveh otrok, starih deset mesecev in dve leti, v nedeljo zvečer umrl.

Vest o smrti je Šuštarju prinesel Tuškov hlapec Franc Štalc. Kos²⁰ je nato domačim povedal, da se gre sam javiti. Pred tem je šel v Češnjice vprašati poslanca Jožeta Demšarja²¹ za svet: »/.../ kar pa mi je on svetoval, da naj grem domov, da naj počakam orožnike...« Isti dan je doma delal do četrte ure popoldne. Vedoč, da so se ponj odpravili orožniki, je odšel v sosednjo vas in se kasneje vrnil domov. 30. avgusta se je javil na sodnijo v Škofji

Loki, ker pa ni bilo nobenega sodnika, je tam prenočil in se naslednji dan oglasil pri odvetniku dr. Vladislavu Peganu,²² ki je prevzel njegovo zastopstvo ter nato odšel do okrajnega sodišča²³.

»Prosimo odgovor, kdaj pride komisija. Pogrebnički čakajo.«²⁴

Tuškov truplo so nato odpeljali v Selca, kjer si ga je v ponedeljek ob navzočnosti orožnikov ogledal pogrebniški Peter Šmid. Ugotavljal je, da »so na trupu razpoznavni znaki nasilnega dejanja«²⁵. Na podlagi utemeljenega suma se je zahtevala sodna obdukcija,²⁶ katero je 30. avgusta izvedla komisija iz Škofje loke na poslovanju v Selcah. Sestavljali so jo c. kr. preiskovalni sodnik Dev, zapisnikar Tratnik, sodni priči Peter Šmid in Franc Pavlič ter sodna medicinska izvedenca dr. Konstantin Hiersche in dr. Karl Zakrajšek. Ob treh popoldne se je pričelo sodno raztelesenje, ki je trajalo do šeste ure zvečer.

Kirurg je smel pričeti z obdukcijo le ob navzočnosti zdravnika in preiskovalnega sodnika, ves postopek pa je bil natančno protokoliran. Za raztelesenje je obstajal strogo predpisani vrstni red, ki je v glavnem v veljavi še danes. Najprej so natančno pogledali zunanost trupla²⁷: »Truplo v celoti od plinov silno napihnjeno. Koža je na različnih mestih različne barve /.../. Na več krajih, posebej na nizdol ležečih, se nahajajo večji ali manjši mehurji /.../. Mrtvaške lise so zelo močno razvite, deloma temno plavkaste in deloma temno rjavkaste. /.../ Iz nosne in ustne odprtine se izliva temna rjavkasta, deloma črnkasta krvna tekočina. /.../ Na celem telesu zunaj ni konstituirati nobene rane«²⁸.

Naslednji korak je bil ogled treh glavnih telesnih votlin (principalae cavitates): lobanjske, prsne in trebušne. Medicinska izvedenca, zlasti kirurg, sta morala

¹⁵ Zaslišanje Rozalije Štalc, 2. 9. 1910, fol. 34.

¹⁶ Zaslišanje Micke Štalc, 2. 9. 1910, fol. 31.

¹⁷ Zaslišanje Rozalije Štalc, 2. 9. 1910, fol. 34 – 35.

¹⁸ Zaslišanje Franca Čemažarja, 2. 9. 1910, fol. 36.

¹⁹ Zaslišanje Alojzije Rant, 2. 9. 1910, fol. 37.

²⁰ Šuštarjev vzdevek. Bili so pogosti, tako npr. Megušar za Tuška ali Baltaž za Trojarja, ter običajno pripisani v protokolih orožnikov in sodišč ob uradnem imenu ali posebej.

²¹ Jože (Josip) Demšar, roj. 12. 3. 1877 v Škofji Loki. Končal je bogoslovje v Ljubljani. L. 1906 je doktoriral iz teologije na Dunaju. Med l. 1905–14 je bil vzgojitelj in prof. verouka na Škofjski gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano, med leti 1914–32 pa na ljubljanskem učiteljskišću. Med leti 1933–63 je v Ljubljani na Teološki fakulteti honorarno predaval katehetiko. Leta 1970 mu je Teološka fakulteta podelila častni doktorat. Bil je soustanovitelj Ciril-Methodovega društva katoliških duhovnikov. Umrl je 30. 5. 1980 v Ljubljani. – ES, geslo Demšar Jože, str. 227.

²² Pegan Vladislav, pravnik in politik, r. 24. maja 1878 v Vipavi, kasneje odvetnik v Ljubljani. Ljudsko šolo je dovršil v Vipavi, gimnazijo pa v Ljubljani l. 1896, pravo je študiral do l. 1898 na Dunaju, potem v Gradcu, tu l. 1901 prom. za doktorja prava. V odvetniški praksi je bil v Celju (pri dr. Vrečku) do l. 1906; tukaj in v Ljubljani opravil sodno prakso in zaključil odvetniško prakso (pri odvetniku Vencajzu) v Ljubljani, kjer je odprl l. 1908 odvetniško pisarno. Še isto leto je bil izvoljen za dež. poslanca iz splošnega volilnega razreda za sodne okraje Ribnico, Vel. Lašče, Kočevje, 1913 pa za notranjske sodne okraje. Od l. 1908 do prevrata 1918 je bil tudi iz cele zbornice izvoljeni dež. odbornik. – SBL, 1935, geslo: Pegan Vladislav, str. 281.

²³ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 16–21.

²⁴ Telegram, 30. 8. 1910, fol. 5.

²⁵ Dopis orožniške postaje Železniki c. kr. Sodišču v Škofji Loki, 29. 8. 1910, fol. 1.

²⁶ Telegram, 31. 8. 1910, fol. 4.

²⁷ Peter Borisov in Anton Dolenc: Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi. V: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike (ur. Sandi Sitar), Ljubljana, 1991, str. 41.

²⁸ Sodna obdukcija, 30. 8. 1910, fol. 9.

biti pozorna do morebitnih ran na telesu ob upoštevanju možnosti, da so prizadeti tudi notranji organi. Morala sta odgovoriti na vprašanje, ali bi poškodovanec ostal pri življenju, če bi mu bila nudena pravočasna strokovna pomoč. Prav tako bi morala podati mnenje o pripravi oziroma orodju, s katerim je bila povzročena poškodba, in nedvoumno izjaviti, ali je bilo takšno orodje primereno kot sredstvo za umor.²⁹

Nato je sledil notranji pregled lobanje: »Pri odstranitvi poglavne kože od lobanje se takoj pokaže, da je nad levim ušesom vse večje, kakor tudi pokostnica daleč na okrog podpluta in prepojena s črno strjeno krvjo. Ta podplutev je za dlan velika, sega na spredaj daleč na senco, navzgor do temena in na ozadaj daleč v zaglavje. Pri natančnem prepariranju se takoj že od zunaj opazi, da je senčna kost nad levim ušesom prebita /.../. En prst široka nad obodom je črepina 4 cm prebita in ½ mm vdrta.«³⁰

V torek zvečer sta medicinska izvedenca, potem ko sta pogledala tudi prsno ter trebušno votlino, podala uradno mnenje: »Raztelesenje je čisto jasno pokazalo, da je smrt bila nasilna. /.../ razbitje črepine vsled zunanje tope sile, je povzročilo, da je začela krvavet na tem mestu znotraj med lobanjo in trdo možgansko opno se nahajajoča arterija, dalje, da je le počasi izstopajoča in tu se nabirajoča kri začela pritiskati na možgane. Posledica tega je bila, da možgani niso dobivali dovolj krvne hrane in so vsled pritiska in pomanjkanja krvi otrpnili. /.../ Predmet, s katerim se je povzročila ta poškodba, ni bil ostrorobot in ne toporobot, ker zunaj koža na tem mestu ni ranjena; ampak zaokrožena. Skoraj izključno je, da bi se mogla prizadeti taka poškodba s še tako močnim udarcem s pestjo.«³¹

Ko se je Šuštar naposled le javil sodniji v Škofji loki, to je bilo dan po obdukciji, je bil na zaslišanju ob 11. uri soočen z mnenjem izvedencev: »Ostanem pri tem, da sem udaril Tuška samo dvakrat s plosko roko po obrazu, po zaglavju ga nisem udaril, v roki nisem imel nobenega predmeta.«³² Šuštarju se je ob 12.30. uri naznanil sklep, »da se zoper Vas, ki ste sumni hudodelstva uboja«³³ in ker se je bati, da boste na priče vplivali, ukrene v smislu § 175, št. 3, in pa tudi v smislu § 180. K.p.z³⁴ zavarovalni

pripor.«³⁵ Naslednji dan sta stražmojstra³⁶ Franc Jerala in Jakob Meteln še uradno ovadila Šuštarja c. kr. okrajnemu sodišču v Škofji loki.³⁷

Preiskovalni sodnik Dev pa je potreboval ključen dokaz, predmet, s katerim naj bi Šuštar udarjal po Tušku, da bi mu tako dokazali krivdo. Janez Čemažar, edina in najpomembnejša priča, je na zaslišanju zatrjevala: »/.../ Jaz nisem videl, da bi bil Šuštar Tuška s kom drugim udaril, kakor s pestjo, nisem videl, da bi imel kamen, ali konec ali kak drug predmet v roki. Tušek je padel na pot, kjer je precej kamenja...«. O pričevanju slednjega so močno dvomili domači orožniki: »Janez Čemažar zatrjuje, da je bil močno pijan, zato ni v stanju, o pripetljaju podati celovito izjavo. Čemažar je dober Šuštarjev prijatelj. Slednji je pri pričevanju resnico odkrito oblatil in brez sramu lagal.«³⁸

Preden se posvetim forenzični preiskavi in z njo povezani vedi kriminologije in kriminalistike, si na kratko pogledajmo, kdo je sploh bil Franc Šuštar in njegov zbadljiv svak, ter kakšno je bilo okolje, iz katerega sta izhajala.

Nerodno prijateljstvo in železno politično vzdušje

Franc Šuštar, mož normalne postave črnih las, z ovalnim obrazom in majhno brado, je bil znan, da »je hude in nagle jeze«.³⁹ Leta 1894 se je zapletel v pretep ter bil 4. decembra po §. 411 KZ⁴⁰ obsojen na dvomesečni pripor.⁴¹ Prav tako se je hitro sporekel ob zbadanju glede dolgov. Tako je l. 1904 prišlo do scene pri posestniku Janezu Trpinu, Smolevo 41. Lastnik se je na zaslišanju takole spominjal pripetljaja: »/.../ neko nedeljo popoldan sta prišla Luka Zupan in nek Poljanc, brat Šuštarjeve žene k meni na dom. Zupan je bil nekoliko pijan, prišel je po voz. Za njim je prišel tudi Franc Šuštar, ki je bil tudi nekaj pijan. Z Zupanom sta se nekaj pričkala, konačno ga je Zupan vprašal, kdaj mu bude seno plačal, katero mu je njegov oče dolžen. Šuštar je pograbil odprt žepni nož, ki je bil na mizi, zasukal se je na stolu proti Zupanu...«⁴² »Z odprtim nožem me je dregnil v desno stegno« se je

³⁵ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 21.

³⁶ Več o kranjskem orožništvu glej Čelik Pavle, Orožništvo na Kranjskem (1850–1918), str. 200–205. Stražmojster je lahko postal vsak odličen postajevođa, ki je dokončal »šaržno« šolo, ter najmanj pol leta vodil okrajno orožniško poveljstvo pod nadzorom oddelčnega poveljnika.

³⁷ Ovađba c.kr. okrajnemu sodišču v Škofji loki, 1. 9. 1910, fol. 22.

³⁸ Orožniška postaja v Železnikih, 1. 9. 1910, fol. 23.

³⁹ Zaslišanje Antona Štalca, 2. 9. 1910, fol. 27.

⁴⁰ §. 411 KZ: Namerna in pri pretepih povzročena telesna poškodba, katera se smatra kot prestop, razen če se znotraj dejanja ne najde hujši kaznivi namen v smislu §. 152 KZ.

⁴¹ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 16–21.

⁴² Zaslišanje Janeza Trpina, 21. 10. 1910, fol. 75.

²⁹ Peter Borisov in Anton Dolenc: Razvoj sodnomoedicinskega izvedenstva v Evropi. V: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike (ur. Sandi Sitar), Ljubljana, 1991, str. 41.

³⁰ Sodna obdukcija, 30. 8. 1910, fol. 9.

³¹ Prav tam, fol. 14.

³² Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 20.

³³ V smislu § 140. KZ (uboj: sicer ne z namenom, ga ubiti, ampak je bil izvršen v drugi sovražni obliki, tako je to kaznivo dejanje uboj). Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. Zvezek, Ljubljana, 1889.

³⁴ Kazenski procesni zakonik (Die allgemeine Strafprozessordnung), potrjen s cesarskim patentom 29. julija 1853 (dopolnjen 23. maja 1873).

spominjal Zupan, »ne da bi me poškodoval, pač pa je hlače in gate razrezal. /.../ Vrgel je tudi desetak na mizo, češ, da si naj poplačam, kar pa nisem hotel.«⁴³

Pred poroko z Marijo Mrak je Šuštar dvoril Franci Tušek, sestri preminulega. Imela sta »ljubezensko romanco«. Prav tako je bil pomemben tudi gospodarski vidik, točneje dota; Francina naj bi znašala 12.000 K. Ženitveni trg je bil omejen, večinoma znotraj vaške skupnosti ter pod njenim budnim nadzorom. Posredništvo je predstavljala vaška mladina; »burši« ter starši in sorodniki.⁴⁴ Tušek je Šuštarju kasneje prepovedal dvoriti njegovi sestri: »Nič ne hodi za njo, ona ni za tebe, ti pa ne za njo.« Zavrnitev je med krajani močno odmevala. Kemija se je končala, ko se je Franca poročila v Staro loko.⁴⁵ Prav tako se je tudi zanimal za njeno mati, Nežo Tušek. Živeča pri sinu⁴⁶ je prav tako premogla visoko doto.⁴⁷

Pozimi leta 1909/10 pa je v Flandrovi gostilni prvič med svakoma zavrelo, čeprav je Šuštar trdil, da: » /.../ politično mišljenje ni kalilo najinega prijateljstva. Zbadal me je sicer, kadar je bil nekaj vinski, kar sem pa kot šalo na znanje vzel.«⁴⁸ Priča dogodku je bila Marija Prevc iz Železnikov 35: »Nek delovnik letos pozimi, to vem, da je bilo po Božiču, sem v Karlovi gostilni v Železnikih špeh rezala, ondi sta bila tudi Tušek in Šuštar, precej pijana, prepirala sta se radi politike, različne stvari sta si naprej metala /.../ slišala sem, da je padla klofuta, in videla sem, da je Šuštar stal, Tušek sedel in radovedna sem bila, če bo Tušek nazaj udaril, pa ni. /.../ Prihodnji dan dopoldne je prišel Tušek zopet v gostilno, prišel je tudi Šuštar, ki je pripeljal par volov, bila sta takoj prijatelja, o klofuti ni bilo nobenega govora in Tušek je še za Šuštarja plačeval...«⁴⁹

Šuštar in Tušek nista bila le prijatelja »od otročjih let«,⁵⁰ kasneje ju je povezovalo še nerodno svaštvo, določeno z gmotnim položajem. Tušek je bil dobro stoječ, Šuštar pa zadolžen,⁵¹ celemu kraju so bile znane tudi propadle romance med Šuštarjem in Tuškovo sestro, končno pa so si bili nasprotni še njuni političnimi nazori. Šuštar je bil pripadnik katoliškega, Tušek pa libe-

ralnega tabora ter član železniškega Sokola, oba pa sta bila občinska odbornika v Selcah.⁵²

Liberalni časopis *Gorenjec; politični in gospodarski list* iz Kranja, je 3. 9. 1910 objavil pod rubriko »Iz stare loke« izredno pretiran članek z naslovom »Strašen uboj v selški dolini«. ⁵³ Zaradi nejasno izdelanega idejno-političnega programa se je liberalni tabor vse bolj odzival s t. i. »protifarško gonjo«. Ta je potekala predvsem po časopisih, v slovenski prostor jo je uvedel zlasti Ivan Tavčar, ob pomoči urednika vodilnega liberalnega dnevnika *Slovenski narod* Miroslava Malovrha.⁵⁴ Članek uboj izrabi, napihne ter po možnosti izkrivi in postavi v službo političnega obračunavanja.

» /.../ Iz starega sovraštva se je tudi to pot med Šuštarjem, bratom Tuškove žene, in Tuškom vnel prepir, v katerem je Šušter s hlodovini krajcem pobil Tuška na tla in ga na tleh ležečega z okovanimi čevlji tako osuval po telesu, da so se poznali celotni odtiski čevljev na njem in mu je počil mehur.«⁵⁵ Živinski zločinec je na to pustil svojo žrtev in Tušek se je z zadnjimi močmi privlekel do Sevarja, kjer je doma njegov prvi hlapec. Ko so ga videle ženske, ki so bile doma, krvavega, jim je še odgovoril na njihovo vprašanje, kaj se mu je pripetilo: »saj me vidite«, potem pa se je onestvestil, in kmalu na to umrl. Mrtvega so prepeljali v Selca, kjer se je izvršila sodna obdukcija. V torek so ga v Selcih pokopali. 27 letni Ivan Tušek je oče dveh nedoraslih otrok, velik posestnik in kot odločen naprednjak član »Sokola« v Železnikih. Šušter pa je star 40 let, tudi oženjen in pristaš S. L. S.. To je zopet žalostna slika in dokaz, kako podivjanost napravlja duhovščina med svojimi ljudmi, ker skrbi pač za politiko, ne pa za dušno in srčno izobrazbo naših zaostalih ljudi.«⁵⁶

Politične stranke so se zbirale okoli časnikov in *Gorenjec* prav gotovo ni bil izjema. Liberalni in katoliški tabor sta bila vsak na svojem bregu, in klicala »Vsak k svojim«. Po deželnih volitvah l. 1895 na Kranjskem je katoliški tabor iz podeželja povsem izrinil liberalce. Po razširitvi volilne pravice za moške l. 1907 je ta najbolj koristila Slovenski ljudski stranki. Po l. 1908 je SLS imela na Kranjskem 26 voljenih poslancev, tem pa se je kot virilist pridružil knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. Moč vseh deželnih katoliških političnih strank se je pokazala 17. 10. 1909, ko so se povezale v Vseslovensko

⁴³ Zaslišanje Luka Zupana, 21. 10. 1910, fol. 74.

⁴⁴ Na splošno več o zgodovini družine glej: Reinhard Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 53–56.

⁴⁵ Zaslišanje Marije Kobler, sosedu Tuška, 13. 10. 1910, fol. 71.

⁴⁶ Več o preužitkarstvu glej npr: Sergij Vilfan, *Pravna zg. Slovencev*, str. 508–509, 1961; Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 58–65, 1998; Ludwig Elster, *Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden*, geslo: Vererbung des ländlichen Grundbesitzes und ländliches Erbrecht str.1173, Bd. 2., 1911.

⁴⁷ Orožniška postaja Železniki, dopis c.kr. sodišču v Škofji Loki, 1. 10. 1910, fol. 66–67.

⁴⁸ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 18.

⁴⁹ Zaslišanje Marije Prevc, 13. 10. 1910, fol. 72.

⁵⁰ Odreditev pripora F. Š., 31. 8. 1910, fol. 18.

⁵¹ Zaslišanje Antona Štalca, 2. 9. 1910, fol. 27.

⁵² Dopis Županstva Selca okrajnemu sodišču Škofja loka, 30. 8. 1910, fol. 8.

⁵³ *Gorenjec*, 3. 9. 1910.

⁵⁴ *Prav tam*, str. 35.

⁵⁵ Opravljeno sodno raztelesenje ni privedlo do vzroka smrti, navedeno v časniku. Udarjanje s škornji po nesrečnežu tudi ne bo držalo, sklepanje na hlodov krajec, kot morilsko orodje, pa je bilo prerano.

⁵⁶ *Gorenjec; politični in gospodarski list*, št. 35, 3. 9. 1910.

ljudsko stranko, liberalne vrste pa so se ob pomanjkanju »discipline« vedno bolj drobile.⁵⁷

Svojo zgodbo sta v Železnikih pisali tudi telovadni društvi, liberalni Sokoli in katoliški Orli. Nekaj zagnanih liberalcev je 23. avgusta 1908 sklicalo ustanovni občni zbor Sokola Železniki. S prireditvijo (telovadbo) avgusta l. 1908 na Piscu pred cerkvijo so želeli popularizirati pravkar ustanovljeno telovadno društvo, s čimer so navdušili tudi takratnega župnika Antona Korbiča, ki je telovadcem osebno prinesel celo svoje vino. Kaplan je o njegovem »nepravilnem dejanju« takoj poročal naprej, čemur je sledila takojšnja zamenjava župnika Korbiča s Krekovim prijateljem Valentinom Marčičem, do takrat župnikom na Bohinjski Bistrici. Leta 1909 župnika Korbiča torej ni bilo več v Železnikih, čez dve leti pa je v resignaciji umrl.⁵⁸

»Orle«, protiutež liberalnim sokolom, je ustanovil leta 1905 na Jesenicah kaplan Karel Čuk, mesec dni pred ustanovitvijo matičnega odseka pri Slovensko krščansko-socialni zvezi v Ljubljani.⁵⁹ V Selcah, Škofji Loki in Železnikih je bilo društvo ustanovljeno s pomočjo župnika Valentina Marčiča leta 1909. Leta 1912 so v Železnikih zgradili Orlovski dom.⁶⁰ Od takrat so bili Sokoli in župnik Marčič v nenehnem konfliktu. Slednji jih je pogosto zaničeval v pridigah. Društveni odbor Sokola zato ni mogel molčati in je 19. 6. 1909 župniku poslal javno pismo: »Velečastiti gospod Valentin Marčič, župnik v Železnikih. Spodtikali ste se že opetovano nad našim društvom, če tudi baš do sedaj niste imeli nikakega povoda, ker naše društvo je samo telovadno in izobraževalno ter tako tudi ostane. V dokaz Vam lahko pošljemo na vpogled društvena pravila, katera so za nas kot društvenike tudi merodajna. Nikakor pa nima naše društvo namena škodovati osebito veri ali drugim cerkvenim prireditvam. Apelujemo na Vas, gospod župnik, da nepotrebno izzivanje v cerkvi v bodoče opustite oziroma nadaljujete, ako pri tem postopate z gotovim namenom. Mi tilnika pred Vašim terorizmom ne bomo uklonili.«⁶¹

Publicist Jože Dolenc pa je med brskanjem po gradivu sokolskega društva Železniki v zapisniški knjigi

našel tudi sledeči zapis: »Na poti proti domu 28. avgusta 1910 je Ivana Tuška; posestnika iz Megušnice in člana Telovadnega društva Sokol v Železnikih, ubil njegov svak Franc Šušteršič, posestnik v Ostrem vrhu«. Ivan Tušek, član Sokola, »premožen posestnik in vzorčen mož, kot takšen pri občanah zelo dobro spoštovan«,⁶² tako ni dočkal pričetek gradnje društvenega doma septembra leta 1910.

O vzrokih kriminala in »mehanični objektivnosti«⁶³

Kritika kazenske zakonodaje fevdalne družbe se je pojavila z liberalno razsvetljeno ideologijo v 18. stoletju in si utirala pot v prvi polovici 19. stoletja. Pričela se je »humanizirati« podoba zločinca.⁶⁴ Prišlo je do znanstveno racionalne obravnave zločina in do nastanka znanosti, ki je pričela raziskovati vzroke kriminala.⁶⁵ Glavne premise razsvetljene kazenske ideologije so bile: temeljna svoboda volje, moč razuma in možnost poboljšanja osebe, neodvisnost sodstva in enakost pred zakonom. Iz tega prepričanja je izhajalo novo kazensko pravo: osebi, ki se odloči prevzeti odgovornost kriminalnega dejanja nase, katero se ji lahko, če ni nobenih olajševalnih okoliščin, dokaže in s tem opraviči kazen.⁶⁶ Glavno je bilo načelo »odvračanja«. Prav tako so reformatorji dobro vedeli, kakšna mora biti kazen (prevzgoja z delom), ki bi obtožence ponovno integrirala v meščansko družbo.⁶⁷ Največji prelom pa je predstavljala prekinitve s prakso inkvizicijskega postopka z dokazovalnim. Začel se je čas preiskovalnega sodnika in uveljavljanje kriminologije kot samostojne akademske discipline. Interes razložiti kriminal je bil širok ter interdisciplinaren, npr. pravne znanosti, kriminalna statistika, k. antropologija, k. biologija, k. psihologija, k. medicina itd. Nasprotno, pa je Hans Gross izhajal iz svojih dolgoletnih izkušenj kot preiskovalni sodnik. Utemeljeval je to, kar bi danes razumeli pod pojmom kriminalistika, torej empirično delo na terenu, z namenom zločin objektivno dokazati.⁶⁸

V prvi polovici 19. stoletja medicinsko-biološka razlaga ni uživala širše recepcije, širše je bila sprejeta družbeno ekonomska teorija kaznivega dejanja (npr. moralna

⁵⁷ Pančur, *Politično življenje po volilnih reformah*. V: Slovenska novejša zgodovina, str. 38–43.

⁵⁸ J. Dolenc, *Ob stoltnici ustanovitve Telovadnega društva Sokol v Železnikih*. V: *Železne niti: zbornik Selške doline*, št. 5, str. 223–237.

⁵⁹ E. Dolenc, Orli. V: Slovenska kronika 20. Stoletja, str. 61: Ustanovljen po občem zboru SKSZ septembra 1905 v Mariboru. Marca 1909 se preimenujejo v Zvezo Orlov. Sokoli so jih radi zbadali s čuki, pticami, ki bi naj oznanjale smrt. Predsednik Orlov dr. Lovro Pogačnik je zbadljivke komentiral takole: »Naj nas kar zmerjajo s čuki, oznanjamo smrt slovenskega liberalizma, ošabnosti in frakarstva«. Do 1. svetovne vojne se je Orel po številu članov približal Sokolu, po številu odsekov pa ga je že presegel.

⁶⁰ Košmelj, 2007, str. 201–202.

⁶¹ Prav tam, str. 228.

⁶² Orožniška postaja Železniki, dopis c.kr. okrajnemu Sod. v Škofji Loki, 1. 9. 1910, fol. 24.

⁶³ Bachhiesl, 2014, str. 101.

⁶⁴ Več o zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem glej; Studen, Rabljev Zamah, str. 87–94.

⁶⁵ Na splošno več o razvoju kriminologije v različnih državah glej; Peter Becker in Richard F. Wetzell (ur.), *Criminals and their scientist: The history of criminology in international perspective*.

⁶⁶ Bachhiesl, 2014, str. 35–44.

⁶⁷ Wetzell, 2000, str. 15–17. S politiko kaznovanja so se v predmarčnem obdobju ukvarjali predvsem; Cessare Beccaria, Sir Samuel Romilly, John Howard, Jeremy Bentham in Paul Johann Anselm von Feuerbach.

⁶⁸ Bachhiesl, 2014, str. 35–44.

statistika in teorija »kriminalnega razreda« sta trdili, da je kriminalni produkt celotne družbe).⁶⁹ Ob koncu stoletja pa je kritika obstoječe zakonodaje postajala vsa večja. Z razmahom industrializacije in urbanizacije se je družbena struktura spreminjala. Stari predpisi so bili ponekod zaradi novih okoliščin modificirani in utrjeni. »Ne zločin, ampak zločinec je predmet kaznovanja, ne pojem, ampak človek je tisti, ki je kaznovan« je v 1880-ih menil nemški pravnik Franz von Liszt. Svojo kritiko je utemeljeval s problemom povratništva.⁷⁰ Cesare Lombroso, jetniški psihiater v Torinu in od l. 1876 predavatelj na tamkajšnji univerzi, pa je vzrok kriminala iskal preko antropološke interpretacije temelječe na atavizmu. Iste leta je izdal svoje najodmevnejše delo »Rojen zločinec«, ki je bilo sprejeto različno od države do države.⁷¹ Od ideje o hudodelcu, ki naj bi bil »zmožen poboljšanja«, se je uveljavljalo stališče, da je treba družbo zaščititi pred »dedno pogojenim zločincem«, razpoznavnim psihološko in fiziološko. Kriminologija je v iskanju odgovorov potrebovala nove metode, ki so jih priskrbele »natančne« naravoslovne znanosti, predvsem biologija (Darwinova teorija je bila kasneje v službi družboslovja izprijena v teorijo t. i. socialnega darvinizma).⁷²

Hans Gross (1847-1915) je bil od l. 1898 profesor kazensko procesnega prava v Czernowitzu, nato l. 1902 na nemški univerzi v Pragi in končno l. 1905 na univerzi v njegovem rojstnem mestu Gradec (Karl-Franzens Universität Graz). Njegov učbenik za preiskovalne sodnike, *Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w.* (preiskovalni sodnik je zanj vsak, ki se ukvarja z vzroki in preprečevanjem kriminala), je izšel leta 1893 ter doživel široko recepcijo. Na podlagi tega dela ga upravičeno imenujemo »očeta moderne kriminalistike«. Leta 1898 je začela izhajati znanstvena revija »Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik«, leta 1913 pa mu je uspelo na graški univerzi institucionalizirati vedo kriminalistike s c. kr. Kriminološkim univerzitetnim inštitutom.⁷⁴ Odločilno je bilo, da je svojo interdisciplinarno vedo omejil od

že obstoječih pravnih znanstvenih disciplin. Zanj je morala kriminalistična znanost postati »naravoslovni element v kazenskem pravu« in temeljiti na »eksaktni podlagi poskusov, eksperimentov in ogledovanja«. ⁷⁵

Gross je menil, da: »glavno vedno ostaja to, da si je preiskovalni sodnik popolnoma na jasnem, koga mora izprašati oziroma katerega izvedenec je potrebno izbrati; dalje, da ve, kaj mu lahko izvedenec pojasni...«. ⁷⁶ V poštev je tako prišlo 10 izvedencev različnih disciplin, katere je kot orkester usmerjal s ciljem, odkriti resnico s pravilnim metodološkim pristopom. ⁷⁷ Lombrosa je zavračal, tako kot von Liszt, kot »metodološko nepri- merne«, vendar je bil med drugim naklonjen tudi biološki razlagi kriminala. ⁷⁸

Varnostni organi evropskih držav so se ubadali s problemom identifikacije prestopnikov. Ponaredbe so skušali odpraviti s prefinjenimi osebnimi dokumenti, kasneje opremljenimi z vodnim žigom, izdanimi od okrajnih oziroma občinskih uradov. Izdaja dokumentov je tako bila preverljiva in izsledljiva. V Franciji so npr. pri izdajanju dovolilnic za potovanja uporabljali sistem t. i. »patentiranih prič«, kar pa vseeno ni rešilo težave ponarejanja. ⁷⁹ V drugi polovici 19. stoletja je Alphonse Bertillon (1853-1914) ustvaril sistem klasifikacije prestopnikov na podlagi njihove zunanje karakteristike. Antropometrija oziroma »Signalement«, kakor se je imenoval sistem, se je delil na tri dele; I. Meritve telesa, II. Opis osebe in III. Imenik posebnih razpoznavnih znakov. Knjižico regionalnih delinkventov z njihovimi opisi bi tako močje postave imele s seboj in iz nje identificirali želeno osebo. Na sistem se je kasneje navezovala fotografija, katera si je na prelomu stoletja utirala pot kot uporabno identifikacijsko in forenzično sredstvo. ⁸⁰

Bertillon je l. 1888 integriral fotografski atelje pariške policijske direkcije v svoj *Service del Identification*. S svojim antropometričnim sistemom je posredno reformiral t. i. Album hudodelcev (*Verbrecheralbum*), kateri je že takrat postajal vedno bolj zastarel. Za potrebo identifikacije je fotografiral pod točno določenimi pogoji, osumljenec je moral sedeti na stol, ki je bil povezan s fotoaparatom in katerega je lahko fotograf upravljal z ročico. Osumljenčeva glava in roke so bile zaradi lažjega in natančnega fotografiranja fiksirane na stol. Presečišče obeh linij, vidnih na fotografski leči, je moralo pasti na

⁶⁹ Wetzell, 2000, str. 17–31. Pri medicinsko-biološki razlagi velja izpostaviti Franza Josepha Galla (stopnjo kriminala je povezal z obliko lobanje), Etienna Jeana Georgeta (»monomania«, delna norost, zasnovana kot dotična patološka preokupacija v drugače zdravem umu), ter James Cowles Prichard (»moral insanity«, oblika duševne neuravnovešenosti, v kateri intelektualne možnosti niso prizadete, poškodovani pa so afekti in emocije. Oseba tako trpi hude napade jeze).

⁷⁰ Bachhiesl, 2014, str. 50. Več o reformnem gibanju v Nemčiji glej tudi; Wetzell, *Inventing the criminal*, str. 31–38.

⁷¹ Več o Cesare Lombroso glej; Mary S. Gibson, *Cesare Lombroso and Italian Criminology, Theory and Politics*, str. 137–159. V: *Criminalist and their scientist: The History of Criminology in International perspective*.

⁷² Bachhiesl, 2014, str. 45–50.

⁷³ Prav tam, str. 51–61.

⁷⁴ Prav tam, str. 52–53.

⁷⁵ Prav tam, str. 58.

⁷⁶ Gross, 1894, str. 133.

⁷⁷ Bachhiesl, 2014, str. 61–78.

⁷⁸ Prav tam, str. 113–138.

⁷⁹ Becker, 2006, str. 70–71.

⁸⁰ Bachhiesl, 2014, str. 88–100; Becker, 2006, str. 72–73.

Člani preiskovalne komisije zavzemajo enak položaj, kakor bi ga naj Tušek in Šuštar (spredaj) ter Čemažar (zadaj) v nedeljo, tik pred sporom (Arhiv Republike Slovenije)

skrajni konec očesa in iti skozi obe ušesi oziroma skozi eno, če je bil slikan profil osebe.⁸¹

Gross je bil izjemno navdušen nad možnostjo uporabe fotografije za poizvedovalne namene. Zavedal se je, da ni bila enostavna reprodukcija realnega, k večjemu je zgolj omejila naravo v njeno tehniko perspektive. Vendar je vseeno zastopal mnenje, da fotografija vidi bolje kot človeško oko, in, da jo mora spremljati natančen protokol, po možnosti opremljen z dodatnimi skicami. Fotografija ustaljene tehnike protokoliranja ni izpodrivala ampak dopolnjevala. Zanj je predstavljala »mehanično objektivnost«, ideal eksaktnosti. Ne več interpretacija, merodajno je postajalo mehanično reproduciranje. Kot koristno je smatral tudi izboljšanje fotografij, za morebitne ponazoritve dotičnih detajlov, kar pa seveda ni

razumel kot manipuliranje. Fotografija se je uporabljala pri identifikaciji, pri shranjevanju dokaznega materiala ter – za nas najpomembnejši – dokumentaciji situacij na kraju zločina.⁸²

Forenzična preiskava

V petek, 2. septembra 1910 se je med 13.00 in 17.00 preiskovalna komisija odpravila na krajevni ogled. Skupaj s pričami so jo sestavljali preiskovalni sodnik Dev, zapisnikar Tratnik ter orožnika Jerale in Meteln.⁸³

Mimo domačije Matevža Pegana so prišli do kapelice, od Železnikov oddaljene pol ure hoje. »Med tem križališčem nad obema potoma se nahaja ½ m visok prostor s travo zaraščen, kjer so vsi trije počivali, in sicer, kakor Janez Čemažar (red. št. 15) pokaže in kakor Anton Štalc (red. št. 14) pokaže, osumljenec in Tušek skupno spredaj, Janez Čemažar za njima kake 4 korake. Na onem mestu,

⁸¹ Becker, 2006, str. 80–82; Paul, 1900, str. 38–44: Thomas Adams je v New Yorku prvi uvedel Album hudodelcev, Chicago pa je bilo prvo mesto, v katerem je pol. postaja l. 1885 uvedla svoj fotografski atelje. V Avstriji je fotografiranje kaznjencev po zaporih postalo aktualno po l. 1892. Leta 1900 je bil na Dunaju vzpostavljen prepoznavni urad na c. kr. policijski direkciji.

⁸² Bachhiesl, 2014, str. 101–113.

⁸³ Krajevni ogled, 2. 9. 1910, fol. 42.

kjer sta sedela /.../, je zemlja nekoliko razrita, v zemlji se vidijo stopinje in sledovi /.../. C. kr. sodnik Dev si je ogledal prostor okoli kapelice, »Na obeh potih se nahaja ogromno debelega kamenja« je zapisoval Tratnik: »Janez Čemažar pokaže tudi mesto, na katero je Tušek padel, to mesto je oddaljeno od onega prostora /.../, 7 korakov, pasti je moral vsekakor na kamenje na pot, ker je tam mnogo in debelega kamenja. Padel je vsaj pol metra visoko na pot ali pa mogoče tudi več. Kamenje je okroglo, ploščato, krvnih sledov ni«⁸⁴.

Član preiskovalne komisije, ležeč na mestu, kamor bi naj Tušek po Šuštarjevem udarcu padel (Arhiv Republike Slovenije)

Okolica je dajala vtis, da je Tušek, po prejetih udarcih, nerodno padel na kamenje in si razbil glavo. A pozornost preiskovalnega sodnika je ujel »kos lesa«, ki je ležal pri kapelici.⁸⁵ »Kos je spadal sigurno h kakemu krajcu, od katerega je moral biti pred kratkim časom odtrgan, ker je na onem koncu les povsem svež«.⁸⁶

»Na kraju dogodka sta se tudi napravili dve fotografiji, da se razvidi, kje so Tušek, Šuštar in Čemažar sedeli, /.../. Druga fotografija pa označi mesto, na katero je po napovedi Janeza Čemažarja (red. št. 15) padel rajnik Tušek«.⁸⁷ Fotografiranje na kraju zločina je bilo na prelomu stoletja vse pogostejše.⁸⁸ Pri preiskavi umorov, težkih telesnih poškodb itd., je bilo priporočljivo, posedovati fotografijo kraja zločina, na kateri storilci (v našem primeru člani

preiskovalne komisije) po pričevanju prič ali samega hudodelca zavzemajo enak položaj.⁸⁹

»Od tod se poda komisija na mesto, kjer je Tušek obležal. To mesto se nahaja pred Sevarjevo hišo, oddaljeno kakih 400 korakov od križališča. Da se do tja pride, se mora iti čez dva mostička en meter široka, brez vsake ograje. Pred Sevarjevo hišo pokaže Micka Štalc (red. št. 16) prostor, kjer je Tušek agoniral, ta prostor se nahaja tik ob potu in kakih 100 korakov naprej pokažejo Pavle Čemažar (red. št. 17), Johanna Štalc (red. št. 18), Rozalija Štalc (red. št. 19), Alojzija Rant (red. št. 21) prostor, kjer je Tušek obležal. /.../. Sevarjeva hiša je od tega prostora oddaljena kakih 200 korakov in ker stoji hiša na gričku, se vidi dobro na ta prostor. Na tem prostoru /.../ se nahaja krožnik velik kamen, ki je v zemljo zabit, navzoči pa pravijo, da so Tuška tako dobili, da je imel par nog še na potu, glava pa je bila oddaljena za kakšno ped od tega kamna«.⁹⁰

Ogled se je očitno obrestoval, predmet, na katerega sta že namigovala medicinska izvedenca, je bil najden. Anton Štalc, ki je spremljal komisijo, je sodniku Devu razložil, da je v nedeljo: »Pod tistim mestom, kjer sta sedela Tušek in Šuštar, na potu od njiju oddaljeno kake dva koraka,

/.../ ležal čez pot kot $\frac{1}{2}$ metra dolg krajec, ali kakor mi pravimo »konec dile«, ob katerega sem še z nogo zadell in ga v kraj brcnil. Ta krajec je manjkal, kajti, ko sem prihodnje jutro mimo tega mesta šel, ga ni bilo več. Nazaj gredoč ga tudi nisem videl...«.⁹¹

Rezultat krajevnega ogleda je bil vseeno dvoumen. Na podlagi morfologije krvnih sledov bi lahko sicer sklepali na potek dogajanja, vendar je iz nedelje na ponedeljek zaradi poletne nevihte močno deževalo.⁹² Krvne sledi, izpostavljene podnebnim razmeram ter terenu, so lahko spreminjale barvo od tipično rdečih do rjavkastih, rozastih, ali celo brezbarvnih. Sledi na kamenju je tako dež verjetno izpral, sončni žarki in veter pa so jih posušili ali pa so na gladki podlagi odpadle.⁹³

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Krajevni ogled, 2. 9. 1910, fol. 43.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam, fol. 43.

⁸⁸ Becker, 2006, str. 84.

⁸⁹ Paul, 1900, str. 38–44.

⁹⁰ Krajevni ogled, 2. 9. 1910, fol. 43.

⁹¹ Zaslišanje Antona Štalca, 2. 9. 1910, fol. 27.

⁹² Krajevni ogled, 2. 9. 1910, fol. 42–43.

⁹³ Bachhiesl, 2014, str. 391–403.

Kaj pa konec? Preiskovalni sodnik Dev ga je takoj poslal na okrajno sodišče in Šuštarja v nedeljo soočil z dokaznim materialom in izpovedmi prič. »Iz zapora se privede osumljenec, kateremu se pridocijo izpovedbe zaslišanih prič.«⁹⁴ »/.../ Jaz z vso odločnostjo potrdim, da sem ga samo s prazno roko udaril« je v svojo obrambo povedal Šuštar: »/.../ bil sem precej razburjen. Moj namen je bil Tuška le nekoliko oklofutati...«⁹⁵ Seznajen s kosom lesa je odvrnil: »Jaz te dile nisem videl, je nisem imel v rokah.«⁹⁶ Zato, ker ni bilo krvnih sledov⁹⁷ in ker je manjkal drugi konec /dile/, je bil dokazni material pomanjkljiv. Naslednji dan se je v zvezi z domnevnim morilnim orodjem na sodišču oglasil Jože Verhunc, Tuškov prijatelj in usnjarski pomočnik: »Dne 28. avgusta 1910 zvečer nas je šlo kakih 30 Železnikarjev Tuška kropiti. Ponoči okrog enajste ure smo se vračali, svetili smo si s svetilkami in pri znamenju /.../ sem našel dilo kakih 80 cm dolgo, 1 dm široko, ki sem jo pobral ter domov vzel. Če je bilo kaj krvnih sledov na dila, ne vem. Prihodnje jutro je pa moja žena to dilo požgala.«⁹⁸

Šuštarju se 8. septembra na okrajnem sodišču »naznani sklep posvetovalne zbornice z dne 7. 9. 1910, da se zoper njega ukrene predpreiskava radi hudodelstva uboja, ker je /.../ z udarcem s trdim topim orodjem tako ravnal, da je Tušek umrl, nadalje, da se stavi na prostost proti obljubi v smislu § 191.k.p.z., konačno, da se to sodišče delegira, nakar izjavi: 'Temljem ta sklep na znanje brez pritožbe in storim obljubo'«.⁹⁹

»V imenu Njegovega Veličanstva«

Po dodatnem poizvedovanju je državno pravdnništvo v Ljubljani 27. 10. 1910 podalo obtožnico zoper Šuštarja.¹⁰⁰ Temeljila je na izjavah 19. prič ter obdukcijem izvidu, ovadbi in krajevnemu ogledu.¹⁰¹ Naznanila se mu je 12. novembra 1910 na c. kr. okrajnem sodišču v Škofji Loki: »Potrjujem prejem prebrano mi obtožnico, izrecno se odpovem ugovora zoper isto«.¹⁰² Glavna obravnava na

c. kr. deželnem kakor porotnem sodišču v Ljubljani se je vršila 3. 12. 1910.¹⁰³

Glavne razprava (Vr. 695/10/62) se je vršila v navzočnosti c. kr. dvornega svetnika Pajka kot predsedujočega in sodnikoma prisednikoma, Koblerjem in Luschanom. »Ob 9.45. izreče predsednik razprave za pričeto, ko so porotniki zavzeli svoje sedeže...«¹⁰⁴ Šuštarju ter njegovemu branilcu Peganu je državni pravdnik dr. Kremžar¹⁰⁵ nato prebral obtožnica od 27. oktobra 1910, na kar obtoženec pripomni: »/.../ skočila sva šele po temu, ko mi je Tušek grozil, da me bo z nožem. /.../ mi je že nekoč grozil, da me bo zaklal, zato sem ga hitro dvakrat z odprto roko udaril po obrazu. /.../, da mi je pred štirimi dnevi moja sestra-Tušкова žena- pravila, da ji je Tušek nekoč rekel, da me bo zaklal ali ustrelil.«¹⁰⁶

Sledilo je dokazovanje. V dvorano je bilo poklicanih 12 prič. Svojo izjavo je podal gostilničar Kralj: »Tušek je tisto nedeljo zapil pri meni 1 gld in 39 kr in ni bil posebno pijan.«¹⁰⁷ K temu je Trojar pristavil: »Tušek je rad pil in je bil pijan prav siten, zbadljiv. Sicer sta bila ranjki in obtoženec dobra prijatelj.«¹⁰⁸ Po pričevanju dodatnih treh prič, je prišel na vrsto Janez Čemažar: »/.../ bili smo prijatelji in se nismo prav nič kregali. /.../, pozoren sem postal šele tedaj, ko sta skočila oba skupaj in obtoženec je tedaj s pestjo udaril Tuška. /.../ padel je po tleh, jaz pa sem potegnil obtoženca vstran in odšel z njim. /.../ Prav zagotovo pa potrdim, da obtoženec Tuška ni udaril z dilo po glavi, to bi bil moral gotovo videti, če je pa v pesti kaj imel, pa ne vem, tud ne vem, ali se je Tušek polagoma zgrudil ali je padel na travo in nagloma po tleh.«¹⁰⁹ Predzadnja priča Janez Štalc je v zvezi s Tuškom dodal: »/.../ Spravljal sem ga enkrat tedaj, močno pijanega domov, tedaj me je začel zbadati in ko sem mu nekaj odgovoril,

¹⁰³ Glavna razprava na c.kr. deželnem sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1910, fol. 85–96.

¹⁰⁴ Prav tam, fol. 87.

¹⁰⁵ Kremžar Anton, pravnik, rojen v Lj. 23. jul. 1867, umrl 19. maja 1927. Gimnazijo dovršil l. 1886, pravne študije na Dunaju 1892, prom. 13. marca 1894, nato je vstopil pri dež. sod. v Lj., postal l. 1897 sodni pristav v Kostanjevici, 1900 v Lj., tukaj l. 1905 nam. drž. pravdnika, 1910 drž. pravdnik, 1912 vodilni drž. pravdnik v Novem mestu, 1918 naslovni prvi drž. pravdnik, 1918 svetnik viš. dež. sod. v Lj., poverjen z vodstvom drž. pravdnštva v Novem mestu, 1919 imenovan tu za prvega drž. pravdnika, 1920 naslovni dvorni svetnik; 1924 višji drž. pravdnik v Lj. Teoretično kakor praktično enako izvežban kriminalist je podal l. 1923 kot ekspert pravosodnemu min. odlično apnenje o osnutku kaz. postopka. 1925–6 je bil hon. profesor za kaz. pravo na jur. fak. v Lj. – SBL, 1932, geslo: Kremžar Anton, str. 569–570.

¹⁰⁶ Glavna razprava na c.kr. deželnem sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1910, fol. 88.

¹⁰⁷ Prav tam, fol. 89.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Prav tam.

⁹⁴ Zaslišanje Franca Šuštarja, 4. 9. 1910, fol. 21.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Krvni sledovi na mehki podlagi, kot je npr. les, so težje izsledljivi, saj se lahko vpijejo ali pronicaajo.

⁹⁸ Zaslišanje Jože Verhunca, 5. 9. 1910, fol. 54.

⁹⁹ Zaslišanje Franca Šuštarja, 8. 9. 1910, fol. 21a.

¹⁰⁰ Obtožnica, 27. 11. 1910, fol. 77: »Franc Šuštar je 28.8. 1910 na poti iz Železnikov proti Martinjemvrhu v sovražnem namenu zoper Janeza Tuška s tem, da ga je tolkel in suval s pestjo in nekim trdim predmetom po glavi, tako ravnal, da je poslednji po tem dejanju vsled otrpnjenja možganov ob življenje prišel. Zakrivil je hudodelstvo uboja po §140 k.z. ...«.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Naznanilo obtožnice, 12. 11. 1910, fol. 81.

*mi je pa grozil, da me bo z revolverjem ustrelil, dasi mu nisem nič hotel».*¹¹⁰

Po zaslišanju prič državni pravdnik predloži krajevni ogled »kateri se obrazloži porotnikom s pomočjo priloženih 2. obrisov in 2. fotografij«. Na to se prečita zvedniški list in kot pričo zasliša dr. Zakrajška: » /.../ Kar se tiče lobanje, bila je bolj tenka, nego debela, lahko rečem, da je bila pod normalo tenka. /.../ Napravil sem si tudi na papirju približni naris poškodbe na levi strani črepinje (str. 12 protokola) in ga pokažem sodnima izvedencema (dr. Schuster in dr. Plečnik)«. ¹¹¹ Zdravnik-sodni izvedenec dr. Schuster pristavi: »Poškodba bila je smrtna, prizadeta z udarcem s topim orodjem. /.../ Mogoče je tudi, da je padel in si pri tem dobil poškodbe, toda to je bilo tedaj nemogoče, če se je zgrudil nenavadno, hitro in z viška na tla, in priletel z glavo na trd predmet (kamen), če se je pa zgrudil počasi, in to celo na trati, je izključeno, da bi si razbil črepinjo ob tem padcu«. ¹¹² Dr. Plečnik še doda Schusterjevi izjavi: »/.../ če je padel tako, kakor polica po tleh in priletel ob kamen, pri čemur je pa omeniti, da ravno pijanec polagoma pada po tleh, da se lovi z rokami. /.../ Izključujem pa, da bi se mogla taka poškodba prizadjeti z golo roko«. ¹¹³ Dalje se še nato preberejo orožniška poročila.

Šuštar nato prosi sodnika Pajka, da se prebere dopis Županstva v Selcah z dne 27. 11. 1910, kar mu slednji odobri. ¹¹⁴

»/.../ da se za Franc Šuštarja, kateri bo 3. decembra 1910 pri /.../ deželnem kot porotnem sojen, izpove svoje simpatije, ker je bil ves čas svojega gospodarstva zelo priden, pošten, in zanesljiv gospodar, ter tudi eden najboljših občinskih odbornikov. Da se mu je pripetila stvar /.../, je bila za njega le nesreča, mislil in želel tega on ni nikdar...« ¹¹⁵

Po prebranem je sodnik Pajk zaključil dokazovanje. ¹¹⁶ Po tajnem posvetu določi predsednik glavno vprašanje: »Jeli obtoženec Franc Šuštar kriv, da je dne 28. avgusta 1910 na poti iz Železnikov proti Martinjem vrhu v sovražnem namenu zoper Janeza Tuška s tem, da je tolkel in suval s pestjo in nekim trdim predmetom po glavi, tako ravnal, da je poslednji po tem dejanju vsled

strpnjenja možganov ob življenje prišel?« Šuštar je enoglasno izjavil: »Ne«. Nato je pobijal navedbe obtožnice ter opozarjal na možnost: »da je Tušek svojo poškodbo lahko dobil pri kapelici od koga drugega, saj je bil 2 uri čisto sam tam in je imel vsled svoje zbadljivosti dosti protivnikov in predlaga, da porotniki zanikajo stavljeno jim glavno vprašanje«. ¹¹⁷ Sodnik Pajk je nato zaključil glavno razpravo in izrekel sodbo:

»Franc Šuštar /.../, se v smislu § 334. kpz., oprosti, obtožbe...« ¹¹⁸

Sklep

Ali bi, če bi bili na mestu sodnika Pajka, razsodili enako? Sodba je bila takrat absolutna in kot takšna tudi izvršena, kakršno koli polemiziranje o njej na tem mestu bi bilo odveč. Kaj pa kriminalistična preiskava? Zanesljivo ni mogla dokazati, da je Šuštar zoper svaka uporabil najden del lesa. Prav tako ni bil predložen pri dokazovanju; ob dejstvu, da je glavna obtožba zadevala *corpus delicti*. Zanimivo je tudi, da kriminalisti niso položili vsaj kanček zanimanja za Tuškov »nož«, na podlagi katerega je temeljila Šuštarjeva odločna »samoobrambna« reakcija (nanjo se je vendarle ves čas skliceval). Zločina so se »detektivsko« lotili preiskovalni sodnik Dev in orožniki. Kriminalistična veda je bila šele v povojih, potreben je bil čas, da jo je osvojila orožniška šola. Grossov učbenik je naletel na plodna tla, v kakšnem obsegu se je uporabljal pri šolanju varnostnih organov v slovenskih deželah, ni znano. Izpostaviti pa je potrebno sledeče; preiskovalna komisija je uporabila fotografijo kot dokazovalno sredstvo, kar kaže na recepcijo moderne kriminalistike vsaj na našem primeru. Iz protokola krajevnega ogleda je razvidno, da fotograf kot sodni izvedenec ni bil priveden. Friderich Paul je l. 1900 objavil svoj *Priročnik kriminalistične fotografije za uradnike sodišč, državnih tožilstev in varnostnih sil*, v katerem je negodoval nad fotografskim izvedenstvom: »/.../ fotografiranje za dorečen honorar se je prepuščalo poklicnim fotografom. Merodajno je postalo fotografovo mnenje glede osvetlitve, pomanjšanja, postavitve itd.« ¹¹⁹ Nek član komisije, sklepal bi na preiskovalnega sodnika Deva, je torej združeval kriminalista in fotografa. Žal nam arhivsko gradivo ne razodeva sledi, kdo izmed preiskovalne komisije je fotografiral, od koga je bil fotoaparati in kakšen je bil model. Očitno je obstajala tudi praksa sodišč, da so pri dokazovanju pričele uporabljati fotografsko gradivo, kot je to razvidno iz glavne razprave dne 3. decembra 1910. Kriminalistika je s svojo »terensko« metodologijo začela segati v slovenske dežele,

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Prav tam, fol. 90.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam, fol. 90–91.

¹¹⁴ Prav tam, fol. 91.

¹¹⁵ Pismo županstva Selce dež. kot porot. sodišču v Ljubljani, 27. 11. 1910 (ni št. Folije, priloženo mapi glavne obravnave). Podpisalo se je 18 občinskih odbornikov.

¹¹⁶ Glavna razprava na c.kr. deželnem sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1910, fol. 91.

¹¹⁷ Prav tam, fol. 91–92.

¹¹⁸ Prav tam, fol. 96.

¹¹⁹ Paul, 1900, str. 15.

skoraj vzporedno z njenim porajanjem, ter veliko prej, preden je bila na današnjem slovenskem ozemlju uradno institucionalizirana.¹²⁰

Pretep pri kapelici je imel več vzrokov, nazorski je bil le eden izmed njih, vendar je bilo dovolj, da so se z napadom in smrtjo Tuška poistovetili naprednjaki v širši okolici Železnikov. »Pri porotni obravnavi dne 3. t. m. je bil Franc Šuštar vsled obdolženega uboja svojega svaka, pokojnega Ivana Tuška, oproščen. To se vzame na znanje, toda javnost je še vedno prvotnega mnenja. Prav slab utis na svoje vernike je napravil župnik Marčič, ko je posvetil takoj v nedeljo poseben govor Šuštarju ter se radoval nad lastnim pristašem, ker je bil oproščen. S svojim govorom je pokazal naš Valentin v pravi luči svojo naravo in veselje nad liberalno krvjo. Kaj mar župniku, ako je Tušek moral umreti vsled telesnih poškodb, katere so bile dokazane, samo da je njegov pristaš oproščen, to je njegovo veselje. V interesu njegovega pristaša Šušterja svetujemo Valentinu, naj sedaj po končanem tragičnem dogodku molči, sicer bomo začeli pisati stvari, ki bodo v sramoto celi klerikalni stranki. Ker župnik tako rad napravlja posebne pridige in tolče po naprednjakih, naj nam pa še ob takih prilikah nekoliko pojasni o dobrih malicah. Naša stranka nima prižnice na razpolago, zato bomo radi našega ličnega Valentina v Gorenjcu« morali zavzeti nekoliko več prostora, da se bo vsaj deloma odgovarjalo na špeciialne cerkvene govore.«¹²¹

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (AS)

Deželno sodišče Ljubljana 1910, kazenske zadeve, šk. IV, Vr VII 965/10: Franc Šuštar.

Časopisni in tiskani viri

Elster, Ludwig, *Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden*, Bd. 2., 1911, geslo: Vererbung des ländlichen Grundbesitzes und ländliches Erbrecht.
Gross, Hans, *Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w.*, Graz, 1894.
Gorenjec: politični in gospodarski list, št. 35, 3. 9. 1910.
Gorenjec: politični in gospodarski list, št. 49, 10. 12. 1910.
Paul, Friederich, *Handbuch der kriminalistischen Photographie für Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehörden*, Berlin, 1900.

Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. 5. 1852, Ljubljana 1889.

Literatura

Bachhiesl, Christian, *Kriminologische Entwicklungslinien: eine interdisziplinäre Synopsis*, Wien; Münster, 2014.
Becker, Peter, *Dem Täter auf der Spur*, Darmstadt, 2005.
Becker, Peter; Richard, F. Wetzel (ur.), *Criminals and their Scientists; The history of Criminology in International Perspective*, Washington, 2006.
Borisov, Peter, / Dolenc, Anton, Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi in na nekdanjem Kranjskem, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, Zvezek 11, Ljubljana 1991, str. 10-90.
Čelik, Pavle, *Orožništvo na Kranjskem (1850-1918)*, Ljubljana, 2005.
Čelik, Pavle, Kriminalistično usposabljanje naših varnostnih sil (iz zgodovine). V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Letnik 62, št. 1, 2011.
Dolenc, Ervin, Orli. V: *Slovenska kronika 20. Stoletja*, Ljubljana, 2005.
Dolenc Jože, Ob stoletnici ustanovitve Telovadnega društva Sokol v Železnikih. V: *Železne niti: zbornik Selške doline*, št. 5, Ljubljana, 2008.
ES = *Enciklopedija Slovenije*, 2. zvezek, Ce-Ed, Ljubljana, 1988, geslo: Demšar Jože, str. 227.
Kološa, Vladimir (ur.), *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije*, 2. Zvezek, Kranj, 1999.
Košmelj, Vida, *Železniki skozi čas*, Radovljica, 2007.
Pančur, Andrej, Politično življenje po volilnih reformah. V: *Slovenska novejša zgodovina (ur. Jasna Fischer)*, 1. zvezek, Ljubljana, 2005.
Sieder, Reinhard, *Socialna zgodovina družine*, Ljubljana, 1998.
SBL = *Slovenski biografski leksikon*, 4. zvezek, Ljubljana, 1932, geslo: Kremžar Anton, str. 569-570.
SBL = *Slovenski biografski leksikon*, 6. zvezek, Ljubljana, 1935, geslo: Pegan Vladislav, str. 281.
Studen Andrej, *Rabljev Zamah, K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od začetka 16. stoletja do začetka 21. stoletja*, Ljubljana, 2004.
Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1961.
Wetzell, F., Richard, *Inventing the criminal; A history of German criminology 1880-1945*, The University of North Carolina, 2006.

¹²⁰ Čelik Pavle, Kriminalistično usposabljanje naših varnostnih sil (iz zgodovine). V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, str. 64-72.

¹²¹ Gorenjec, 10. 12. 1910.

Zusammenfassung

»NIE MEHR WERDEN WIR FREUNDE SEIN! UND WIRF MIR JA NICHT BETTELEI VOR!«

Über einen Mord, eine unselige Schwägerschaft und eine kriminalistische Untersuchung bei der kleinen Kapelle über Železniki im Jahr 1910

Franc Šuštar und Janez Tušek waren seit »Kindheitstagen« gute Freunde und später sogar verschwägert, da Tušek mit Šuštar's Schwester Ana verheiratet war. Mit der Zeit schwand ihre Freundschaft, sie unterschieden sich sowohl hinsichtlich ihrer politischen Ansichten als auch ihrer materiellen Lage: Šuštar war Anhänger der Slowenischen Volkspartei SLS und verschuldet, Tušek war hingegen wohlhabender und Mitglied des liberalen Turnvereins Sokol in Železniki. Zur Kluft zwischen ihnen trug auch die gescheiterte Romanze zwischen Šuštar und Tušek's Schwester Franca bei. Das Liebesfiasko wurde im ganzen Ort bekannt, was zu Gespött und Hohn führte. Während einer Zechtour im Gasthaus Flander gerieten Šuštar und Tušek im Winter des Jahres 1909 in einen heftigen Streit, als Šuštar auf Tušek's Sticheleien mit einer Ohrfeige antwortete. Zwar söhnten sie sich aus, doch ging ihre Freundschaft später zum Teufel.

Am Sonntag, dem 28. August 1910, versammelten sich im erwähnten Gasthaus die alten Bekannten Janez Čemažar, Janez Tušek und Franc Trojar. Später schloss sich ihnen noch Šuštar an, damals Besitzer und Gemeinderat in der Gemeinde Selca. Am frühen Nachmittag verließen sie das Gasthaus. Trojar löste sich nach einigen Schritten von der Gruppe, während die übrigen ihren Weg bis zu einer kleinen Kapelle fortsetzten, wo sich der Weg in Richtung Martinov vrh bzw. Ostri vrh teilte. Dort setzten sich die Drei ins Gras und plauderten ein Weilchen ganz freundlich. Danach verwandelte sich das Gespräch in ein Gefeilsche zwischen den Schwägern und schließlich in einen Streit, der in eine physische Abrechnung umschlug. Šuštar schlug Tušek so heftig, dass dieser am Boden liegen blieb. Daraufhin ging Šuštar mit Čemažar fort und ließ seinen Schwager hilflos bei der Kapelle zurück. Tušek versuchte später trotz seiner schweren Verletzungen nach Hause zu gehen, doch brach er vor dem Haus des Besitzers Anton Štalec zusammen. In der Nacht desselben Tages verstarb er schließlich auf seinem eigenen Hof.

Tušek's Leichnam wurde nach Selca überführt, wo am Montagvormittag eine gerichtliche Obduktion unter den wachsamen Augen des Untersuchungsrichters Dev, des Schriftführers Tratnik, eines Chirurgen und zweier medizinischer Sachverständiger durchgeführt wurde. Zunächst wurde das Äußere des Leichnams un-

tersucht, danach die drei Hauptkörperhöhlen: Brusthöhle, Bauchraum und Schädel. Nach abgeschlossener Obduktion stellten die zwei Sachverständigen in ihrem amtlichen Gutachten fest, dass der Tod gewaltsam durch einen Schlag auf den Kopf mit einem harten stumpfen Gegenstand verursacht worden war. Nachdem sich Šuštar am Dienstag selber beim Bezirksgericht in Škofja Loka gemeldet hatte, wurde er unverzüglich mit den Ergebnissen der gerichtlichen Obduktion konfrontiert, die er natürlich bestritt. Gegen den Verdächtigen wurde die Untersuchungshaft verhängt und am nächsten Tag erstatteten Gendarmen aus Železniki beim Bezirksgericht gegen ihn Anzeige.

Im 19. Jahrhundert begann sich das Bild des Verbrechers zu »humanisieren«, die Ermittlungsarbeit wurde maßgebend. Damit beginnt die Zeit des Untersuchungsrichters und die Durchsetzung der Kriminalistik und Kriminologie als selbstständige Wissenschaften. Die Theoretiker suchten die Ursachen der Kriminalität in den Fehlern der gesamten Gesellschaft, später beschränkten sie sich dann auf einen genetisch und durch sein Umfeld geprägten »Delinquenten«. Die »detektivische« Tätigkeit vor Ort wurde von Hans Gross begründet, der aufgrund seines erstmals im Jahr 1893 erschienenen Handbuchs für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w berechtigterweise als Vater der modernen Kriminalistik bezeichnet werden kann. Für ihn war jeder, der sich mit den Ursachen und der Verhütung von Straftaten beschäftigte, ein Kriminalbeamter. Seit dem Jahr 1898 redigierte er die Fachzeitschrift Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik und im Jahr 1913 gelang ihm die Institutionalisierung seines Faches mit dem k. k. Kriminologischen Universitätsinstitut in Graz. Der Fotografie war er besonders zugetan. Diese wurde von Alphonse Bertillon in Frankreich zum ersten Mal zu Identifikationszwecken verwendet. Für Gross stellte die Fotografie das Ideal der Exaktheit und Objektivität dar und er erweiterte ihre Anwendung auch auf die Arbeit vor Ort aus. Anfangs ergänzte die Fotografie die etablierte Art der Protokollierung, ersetzte sie jedoch nicht.

Am 2. September machten sich der Untersuchungsrichter Dev, der Schriftführer, die Gendarmen und die Zeugen zum Lokalaugenschein auf. Sie hatten auch einen Fotoapparat bei sich. Die Umgebung der Kapelle machte den Eindruck, als ob Tušek vielleicht auf das auf dem Weg liegende Gestein gefallen und sich daran am Kopf verletzt hätte. Die Aufmerksamkeit des Richters fiel jedoch auf ein Stück Holz. Er nahm an, dass dies der Gegenstand war, mit dem Šuštar auf Tušek eingeschlagen hatte. Bei der kleinen Kapelle wurden auch zwei Fotografien gemacht, die dem Bericht über den Lokalaugenschein beigelegt und später bei der Haupt-

verhandlung in Ljubljana gezeigt wurden. Wegen eines Sommergewitters in der Zeit von Sonntag auf Montag konnte man keine Blutspuren finden, weder auf dem Holzstück noch auf dem Gestein, auf dem Tušek wohl liegen geblieben war. Trotz des optimistischen Verlaufs des Lokalaugenscheins waren die Resultate dennoch mangelhaft. Die Staatsanwaltschaft erhob am 27. Oktober 1910 Anklage gegen Šuštar, basierend auf den Aussagen von 19 Zeugen, dem Obduktionsbefund, der Anzeige und dem Lokalaugenschein. Die Hauptverhandlung fand am 3. Dezember am k. k. Landes- als Geschworenengericht in Ljubljana statt. Schlussendlich wurde Šuštar vor Gericht freigesprochen.

Die Fotografien als Mittel zur Dokumentation des Lokalaugenscheins und ihre Vorführung bei der Hauptverhandlung in Ljubljana weisen darauf hin, dass die Kriminalistik mit ihren Methoden vor Ort in die slowenischen Länder vorzudringen begann – zwar mit einer leichten zeitlichen Verzögerung, aber doch viel früher als sie im heutigen Slowenien amtlich institutionalisiert wurde.

Schlagwörter: Kranjska/Krain, Železniki, Mord, Hans Gross, Kriminalistik, gerichtliches Sachverständigenwesen, Fotografie

Jože Maček

Kazenski procesi na deželskem sodišču v Laškem v letih 1808 do 1842

343.13(497.4Laško)"1808/1842"

V pričujočem prispevku bodo prikazani kazenski sodni procesi na deželskem sodišču v Laškem v letih od 1808 do 1842.¹ Najprej pa si moramo na podlagi obstoječe literature ustvariti pregled nad kazenskim pravom v novem veku in ponazoriti strukturo in pristojnosti sodišč v notranjeavstrijskih deželah. Vse fevdalne enote z rangom gospostev (Herrschaften) so še od srednjega veka imele na svojem območju patrimonialno oblast in v njenem okviru tudi patrimonialno sodstvo. Gospostva so imela torej patrimonialno sodišče, nepravo deželsko sodišče ali pomirje. Med temi tremi sodišči so majhne razlike, ki v primeru tukajšnje obravnave niso pomembne. Gospostva so patrimonialno sodstvo izvajala tudi na fevdalnih posestvih (Güter) in imenjih (Gülten) v njihovi okolici, ki teh pravic niso imela. V pristojnost patrimonialnih sodišč so spadale sodne pravice v civilnih in malih kazenskih zadevah. Patrimonialna sodišča so imela pravico odreditve pripora in prvih poizvedb, pravico do obsojenčevega premoženja in izjemoma do preiskave.² Če se je izkazalo, da gre za sodni primer, za katerega je bilo pristojno deželsko sodišče, so morala osumljenca temu sodišču izročiti. Pri tem so strogo varovali nedotakljivost svoje hiše in svojega ozemlja. Da bi se zavarovala pravica izročitelja do zasega obsojenčevega premoženja, so osumljenca izročali deželskemu sodišču golega in samo opasanega okrog ledij. V tej formalnosti ni torej nobene simbolike, marveč zgolj premoženjski ukrep. Patrimonialnega sodstva tukaj ne kaže obravnavati, pač pa višje, krvno ali deželsko sodstvo, ki je sicer obstajalo vzporedno s patrimonialnim, izrazito pa se je razvilo šele v novem veku.

Začetki sodobnega kazenskega prava segajo v 18. stoletje. Tedaj so se pod vplivom razsvetljenstva oblikovali novi pogledi, ki so tudi na kazenskopravnem področju pomenili prelomnico najprej v teoriji, kmalu pa so še v praksi privedli do pomembnih sprememb. Kot dedič dosežkov razsvetlenskih idej predstavlja današnje kazensko pravo posebno javnopravno vejo, ki ureja nasilje zoper napade na najpomembnejše vrednote posamezne države (varstvena funkcija) ter hkrati skrbi, da v tem prostoru ne bi prihajalo do zlorab človekovih pravic in temeljnih svoboščin (t. i. garantna funkcija). V osnovi se deli na materialno in procesno pravo. Materialno pravo obsega splošni in posebni del. Splošni del določa poleg splošnih načel kazenske represije še skupne lastnosti kaznivih dejanj, pogoje za kazensko odgovornost in sistem kazenskih sankcij. Posebni del pa predpisuje kazniva dejanja in kazni zanje. Procesno pravo kot komplementarna komponenta ureja pot, po kateri naj se ureja materialno pravo, kar pomeni, da ureja postopek sodišč in drugih državnih organov in pravice strank v kazenskih postopkih. Znotraj materialnega in procesnega prava obstaja še izvršilno kazensko pravo in organizacijsko kazensko pravo.³

Do kazenskega prava v današnjem pomenu je prišlo počasi in postopno. Kot pravo nasploh je namreč tudi kazensko pravo družbeni pojav, njegova kvaliteta pa je odvisna od razvojne civilizacijske stopnje.

Kot predhodnika enotne državne kazenske zakonodaje za cesarstvo veljata Tirolski kazenski red iz leta 1499 in po njegovem vzorcu narejeni Ljubljanski »red in zakon« za izvrševanje kazenskega sodstva, ki ga je že leta 1514 izdal cesar Maksimilijan I. Te norme se je

¹ Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0470 Deželsko sodišče Laško (1808-1850).

² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*.

³ Kambič, *Razvoj kazenskega prava*, 193-221.

prijelo ime Malefični red in predstavlja eno prvih samostojnih objav tematike kazenskega prava v tedanjih dolnjeavstrijskih deželah ter v Evropi nasploh.

Stanje pred sprejemom omenjene norme lepo ponazarja njen uvod, kjer zakonodajalec pravi: »Od starih časov je bilo v našem mestu Ljubljani ... sojeno vedno za postopek posameznega zločinca ali zločinke samo po volji posameznega sodnika, brez kakršnihkoli postavljenih ali jasno izraženih zakonov. Zato je prihajalo do »dvomov in zlorab«, ki so imele za posledico predvsem dejstvo, da »zločin ni bil kaznovan tako, kakor si zasluži.«⁴

Širšo kodifikacijo kazenskega prava na našem ozemlju predstavlja zakonik in postopnik, ki ga je Karl V. izdal za svoje cesarstvo leta 1532, ki je po njem dobil ime *Constitutio Criminalis Carolina* ali kar *Carolina*. Izhodišče za *Carolino* naj bi bil (krvno)sodni red za bavarsko bambersko škofijo, ki je imela obsežna ozemlja tudi na Koroškem, *Constitutio Criminalis Bambergensis* iz leta 1507, ki naj bi ga napisal dvorni sodnik bamberskega knezoškofa Johann von Schwarzenberg.

Čeprav je *Carolina* v začetku novega veka pomembno vplivala na pravosodno teorijo in prakso, zaradi svoje salvatorične klavzule ni imela neposredne veljave, temveč se je uporabljala le kot subsidiarni pravni vir, torej le kot dopolnilo deželskih predpisov. Deželne pravosodne predpise pa so tedaj predstavljali le sodni redi za deželska sodišča.

Deželska sodišča so nastala iz teritorialnih zemljiških gospodstev, katerih gospod je pridobil za svoj teritorij nekdanje višje sodstvo krajinskega kneza (mejnega grofa). Postala so osnovna upravna enota v okviru dežele. Na njih je bila osredotočena oblast za nižje družbene plasti, ki je zajemala izvrševanje višjega sodstva, policije in opravljanje vojaško mobilizacijskih oz. nabornih nalog. Deželska sodišča so bila vezana na deželnega kneza s tem, da je le-ta njihovim sodnikom podelil pravico krvnega sodstva (imenovano pan in potók [Bann und Acht]).⁵

Sodno okrožje takega deželskosodnega gospoda je obsegalo vse podložnike vseh zemljiških gospodstev tega območja. Iz pregleda obtožencev v pozneje obravnavanih kazenskih procesih na deželskem sodišču v Laškem, njihova pripadnost temu sodišču ali sosednjim fevdalnim enotam (fevdalnim posestvom, imenjem) ni razvidna. Zdi pa se, da so skoraj vsi pripadali laškemu

zemljiškemu kot hkratnemu deželskosodnemu gospodarstvu.

Deželnoknežja sodna gospodarstva (t. j. deželska sodišča) so bila zelo številna predvsem na Kranjskem, pa tudi na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, potem ko so si Habsburžani pridobili veliko dediščino po Celjskih grofih, kar je dajalo deželnim knezom precejšnjo moč proti drugim fevdalcem v deželi, ki so sami ali s svojimi organi obvladovali le del zemljiškega gospodarstva. V času cesarice Marije Terezije jih je bilo na vsem Štajerskem 124, na Koroškem 63 in na Kranjskem 56.⁶

Deželsko sodišče je bilo stvarno pristojno za težja kazniva dejanja (»Malefiz«, *causae maiores seu criminalis*). Opredelitev tega pojma od katerega je bila odvisna pristojnost deželskih sodišč ni bila vedno in povsod enaka. Razmejitve med lažjimi in težjimi kaznivimi dejanji, ki so pripadala posameznim sodiščem, ni bila različna samo med deželskimi sodišči posameznih dežel, ampak tudi med deželskimi sodišči znotraj posamezne dežele. Ponekod je nižjemu sodniku uspelo, da je premaknil mejo svojega delovanja navzgor in je v svojo pristojnost pritegnil zlasti telesne poškodbe. V tem primeru je ostal višjemu sodniku le uboj. Drugod pa so ostale višjemu sodniku še vse krvave telesne poškodbe. Glede na stvarno pristojnost in z njo povezano organizacijo sodišč se je v začetku novega veka v notranjeavstrijskih deželah zaostila razlika med privilegiranimi in nepriviligiranimi deželskimi sodišči. Do razlikovanja je prišlo zaradi recepcije rimskega prava v zvezi z uveljavljanjem inkvizicijskega postopka in torture pod vodstvom kvalificiranih sodnikov. Privilegirana deželska sodišča so sama smela nadaljevati svoje lastne krvne sodnike in izvrševati krvno sodstvo, nepriviligirana pa le s sodniki, ki so jih za ustrezne primere poklicala iz privilegiranih deželskih sodišč. Večina deželskosodnih gospodstev je bila v privatnih rokah. Razširjeno pa je bilo tudi mnenje, da to ni združljivo z njihovim namenom.⁷

Laško gospodarstvo je postalo najbrž zaradi svoje velikosti in sklenjenosti deželsko sodno gospodarstvo (*cum iudiciis, iurisdictionibus, districtibus*) že zelo zgodaj, to je leta 1279.⁸

Druga večja in velika zemljiška gospodarstva so pozneje od 16. stoletja naprej prešla v položaj deželskih sodišč. Ta so bila v precejšnjem delu v oblasti deželnega kneza. V drugih so bili deželskosodni gospodje podrejeni

⁴ Kambič, Razvoj kazenskega prava, *ibid.*

⁵ Kambič, Razvoj kazenskega prava, *ibid.*

⁶ Kambič, Razvoj kazenskega prava, *ibid.*, Žontar, Struktura uprave in sodstva, 113.

⁷ Kambič, Razvoj kazenskega prava, *ibid.*, Žontar, Struktura uprave in sodstva, 113.

⁸ Pirchegger, Die Untersteiermark, 247.

knezu pri izvrševanju sodstva, vsaj kolikor je deželni knez praviloma podeljeval njihovim sodnikom višjo sodno oblast (krvno sodstvo, Bann und Acht). To se pravi, da so taka gospostva ostala navadna zemljiška gospostva, postala pa so tudi deželskosodna ali višjesodna gospostva (Landgerichte). Višje sodstvo (krvno sodstvo, sodstvo v težjih kazenskih zadevah, tj. v zadevah, za katere je bila predvidena smrtna kazen, je bilo pri tem vezano na pojem zemljiškega gospostva, ker je to sodstvo mogel imeti le lastnik tega ozemlja. Zato in ker je deželsko sodišče imelo kot vsako drugo gospostvo tudi svoje podložnike in druge attribute zemljiškega gospostva, je deželsko sodišče le kvalificirana zvrst zemljiškega gospostva sploh. Vendar je ostalo pojmovanje krvnosodnih funkcij kot višjih sodnih funkcij, ki niso identične s funkcijami sicer pomembnih navadnih fevdalnih zemljiških gospostev, kljub tej združitvi z navadnim zemljiškim gospostvom vedno živo.

Vsaj v novem veku so le nekatera deželskosodna gospostva vzdrževala lastnega krvnega sodnika in so veljala v tem primeru kot privilegirana v nasprotju z drugimi, ki so se morala posluževati krvnega sodnika iz drugega gospostva in so zato veljala kot nepriviligirana. Sploh pa - vsaj od 15. stoletja naprej - deželskosodni gospod ni nujno imel glavne vloge v krvnem sodstvu. Včasih je smel opraviti v svojem imenu le določene dele uvodnega postopka. Pojem deželskih sodišč se zato po obdobjih nekoliko spreminja.⁹ To se kaže tudi v primerih procesov, ki jih bomo predstavili, vendar v te podrobnosti ne kaže posegati. Izrazito pa se pokaže v nekaj obravnavanih primerih v pritožbenem postopku, ko sodbe laškega deželskega sodišča sploh niso bile izrečene, vsaj v arhivskem gradivu jih ni, pač pa jih je izreklo pritožbeno sodišče, ki je delovalo kot Spruchgericht, ki je imelo pravico izrekat dokončne sodbe. Kot pritožbena sodišča so delovala C. k. Notranjeavstrijsko apelacijsko in višje kazensko sodišče v Celovcu (v besedilu Celovško apelacijsko sodišče), pozneje razširjeno v C. k. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko in višje kazensko sodišče prav tam (v besedilu Celovško in Primorsko apelacijsko sodišče), v nekaj primerih C. k. Deželna pravda kot kazensko višje sodišče na Štajerskem v Gradcu (v besedilu Graška deželna pravda). V enem primeru je bilo pritožbeno sodišče Mestna in deželna pravda v Ljubljani, v tem in še enem primeru je sodna zadeva dospela tudi do Avstrijskega vrhovnega sodišča (Oberste Justizstelle).

Laško deželsko sodišče oz. deželskosodno gospostvo je bilo kljub svoji velikosti, najbrž zaradi majhnega števila procesov nepriviligirano. V Laško so prihajali opravljati sodna opravila krvni sodniki iz Celja, Novega

Celja ali Rogatca. V tedanjem času je veljal predpis, da je moral obtoženec za čas bivanja v priporu plačati stroške prehrane, 5, 7 ali 11 kr na dan, ne glede na to ali je bil pozneje oproščen. Prav tako je moral po kazenskem zakoniku plačati sodno takso (Urteiltaxe), večinoma v znesku 12 gld. Te mu v nekaterih primerih oprostitev vsake krivde ni bilo potrebno plačati. Ti dve dajatvi bomo pri opisu posameznih primerov označevali le kot prehranske stroške in sodno takso.

Procesi

1. 1808. Heleno Brišnik (Wrischnik) je dala okrajna gosposka v Preboldu 1. avgusta 1808 aretirati, 3. avgusta pa je bila izročena deželskemu sodišču v Laškem. Osumljena je bila kaznivega dejanja (v nadaljnjem besedilu k. d.) detomora. Na laškem sodišču so od 12. do 22. septembra opravili kazensko preiskavo. Sodni postopek je vodil celjski krvni sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Celovško apelacijsko sodišče jo je obsodilo 1. oktobra 1808 upoštevajoč olajševalne okoliščine, na pet let težke ječe. Plačati je morala prehranske stroške od 4. avgusta do izreka sodbe po 11 kr na dan in sodno takso 12 gld.

2. 1811. Jožef Zdovc *vulgo* Hlačer, je bil osumljen k. d. tatvine, Andrej Selič zaradi napeljevanja in udeležbe pri tatvini in Andrej Mačkovšek *vulgo* Čauš zaradi udeležbe pri tatvini. Jožefa Zdovca so 28. avgusta 1810 zaprli na deželskem sodišču v Laškem. Na podlagi kazenske preiskave, ki je trajala od 24. novembra do 27. decembra istega leta je obtoženec ukradel blago iz zaprtega prostora v vrednosti, ki je presegala 25 gld. Sodni postopek v Laškem je vodil celjski krvni sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Celovško apelacijsko sodišče, ga je 4. februarja 1811 obsodilo, upoštevajoč olajševalne okoliščine, na 6 mesecev težke ječe. Na začetku in sredini prestajanja kazni je bil tepen z 12 udarci s palico. Plačati je moral prehranske stroške in sodno takso. Poleg tega je moral povrniti Jerneju Hlačerju 40 in Maksu Hlačerju 5 gld. Jernej Hlačer in Andrej Dolenc sta imela glede zgoraj omenjene vrednosti nad 25 gld odprto civilnopravno pot. Andrej Mačkovšek in Andrej Selič sta bila oproščena kaznivega dejanja soudeležbe pri tatvini, slednji tudi pomoči pri tem dejanju. Deželsko sodišče v Laškem je moralo objaviti to sodbo in začeti s postopkom kaznovanja.

3. 1811. Valentin Hodič, bivši bankalni mejni nadzornik, je bil osumljen k. d. zlorabe uradnega položaja, Jožef Dergan pa zaradi k. d. napeljevanja k zlorabi uradnega položaja. Kazenska preiskava zoper Valentina Hodiča je potekala na deželskem sodišču v Laškem od 24. decembra 1810 do 21. (mesec izbrisan), 1811. Sodni postopek je vodil celjski krvni sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Valentin Hodič je bil ob upoštevanju olajševal-

⁹ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, 86, 158-165, 176-180, 195-197.

1052 Ein.

Beweggründe.

Zu Ihn von Ihm k. k. Landrath,
als Kriminalgenuss in Hagnauk,
widm Elisabeth Jamšek, wegen
Verbrechens der brennen königlichen
Verletzung, am 17. September 1806
hiesigen Aufseher.

Elisabeth Jamšek, Dienstmagd bey Aloisius Hefner,
am 17. September 1806, ist gegenwärtig, am
1. August 1806, Mittags als sie eben mit einem Kind,
welches im Lichte ist, besetzt war, und Hefner's Mann für
das Kind zu suchen, auf den Hofen davon eine
Person gemacht - welche der von der Lärmen gehen,
nachdem der unwilligen Dienstmagd zum Hofen
zugehen mußte / der zum Lichte gebrauchte Feuerholz
genommen zu sehen. Als Hefner's Mann dort geht
für da, so nicht mehr der Hefner's Mann, welcher der Hefner,
an mit einem Feuerholz ist, in der Hefner's Mann, wo
dort für in festigen Form gemacht. Die Dienstmagd
Abendungen sehen, nachdem der Hofen einige Minuten
nach der von der Hofen Hefner's Mann der Hofen an,
denn die Dienstmagd verstanden ist, der Hofen und
innen die Dienstmagd der Hofen gleich am Hofen
August 1. J. vorgekommen. Dabei zeigt es sich
auch der Hofen mit der Hofen der Hofen der Hofen

Obrazložitev sodbe zoper Elizabeto Jamšek (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0470/001/00023).

nih okoliščin obsojen na en mesec težke ječe, upoštevali pa so mu prestani preiskovalni zapor. Ubožnemu skladu v Sv. Lenartu pri Trbovljah je moral darovati 39 gld. Bankalni erar pa je bil napoten, da lahko sproži civilno pravdo za odškodnino.

Na podlagi kazenske preiskave od 20. februarja do 21. maja tega leta je bil Jožef Dergan zaradi pomanjkanja dokazov oproščen obtožbe za k. d. napeljevanja k zlorabi uradnega položaja. O morebitni oprostitvi stroškov kazenske preiskave v primerih Hodič in Dergan pa je moralo laško deželsko sodišče poročati Celovškemu apelacijskemu sodišču.

4. Naposled se Jurij Ravnikar *vulgo* Kerše in Anton Gestring, ki sta bila v kazenski preiskavi od 20. februarja do 18. oz. 21. maja zaradi suma storitve k. d. zlorabe uradnega položaja oz. napeljevanja k zlorabi uradnega položaja, popolnoma oprostita tega suma in sta bila proglašena za nedolžna. Oproščena sta bila tudi plačila stroškov kazenske preiskave. Po nalogu Celovškega apelacijskega sodišča z dne 17. maja 1811 je moralo Deželsko sodišče v Laškem objaviti ti sodbi.

5. 1812. Marko Rednišek je bil 28. decembra 1811 aretiran in je bil v kazenski preiskavi od 1. marca do 24. aprila 1812. Osumljen je bil k. d. tatvine. Sodni postopek je na laškem deželskem sodišču vodil celjski krvni sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Marko Rednišek je bil zaradi tatvine ob upoštevanju olajševalnih okoliščin obsojen na šest mesecev težke ječe. Na začetku, v sredini in na koncu prestajanja kazni je bil tepen s 5 udarci s palico. Izrečen mu je bil tudi izgon iz vseh c. k. dednih dežel in je bil po izvršitvi kazni odgnan čez mejo. Poleg tega je bil dolžan Valentinu Kuesu poleg že prejetih 29 gld 20 kr v bančnih listkih (Bancozettel) plačati še 510 gld 40 kr, tj. 102 gld 8 kr dunajske veljave. Laškemu deželskemu sodišču je moral plačati stroške prehrane v zaporu od 3. januarja 1812 do dneva objave sodbe, dnevno po 5 kr in sodno takso v znesku 14 gld. Valentina Kuesa so glede povrnitve preostalih 50 gld v bančnih listkih oz. 10 gld v vnovčljivih bonih napotili na civilnopravno pot. Deželsko sodišče v Laškem je po nalogu Celovškega apelacijskega sodišča z dne 25. maja 1812 objavilo sodbo in ga izgnalo čez mejo. Navedimo še zapis, ki nima razvidne zveze s to kazensko zadevo: »Naposled naj se preiskava in kaznovanje Peošeka prepusti političnim instancam.«

6. 1813. Lovrenca Mlakarja *vulgo* Wobniga so zaprli v ječo Deželskega sodišča v Šoštanju in so ga prepeljali v ječo enakega sodišča v Laškem, kjer je bila izvedena kazenska preiskava od 1. aprila 1812 do 24. avgusta 1813 zaradi suma k. d. uboja in javnega nasilja. Sodnik, ki je vodil postopek ni naveden, verjetno je bil celjski krvni

sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Lovrenc Mlakar je bil obsojen na 8 let težke ječe. Na začetku in na sredini prestajanja kazni je moral prestati tepež s 15 udarci s palico. Poleg tega je moral Deželskemu sodišču v Šoštanju plačati 12 gld sodne takse in stroške prehrane v tamkajšnjem zaporu. Družina ubitega Antona Hubnerja pa je imela glede odškodnine odprto civilnopravno pot. Po nalogu Celovškega apelacijskega sodišča z dne 10. septembra 1813 je laško deželsko sodišče objavilo sodbo in nadaljevalo z izvrševanjem zaporne kazni.

7. 1813. Jurij Gorišek in Anton Aškerc sta bila osumljena k. d. dezerterstva, obtoženca sta to nameravala storiti (poskus dezerterstva). Kazenska preiskava je potekala na Deželskem sodišču v Laškem od 28. septembra do 1. oktobra 1812. V tem času sta bila na prostosti. K. d. sta priznala. Kazenski postopek v Laškem je vodil celjski krvni sodnik dr. Miklas Ignaz Lipitsch. Celovško apelacijsko sodišče ju je zaradi olajševalnih okoliščin obsodilo na 8 dni težke ječe; en dan sta morala preživeti le ob kruhu in vodi. Vsak je moral plačati polovico sodne takse 6 gld. Po nalogu omenjenega celovškega sodišča z dne 13. maja 1813 je laško deželsko sodišče objavilo to sodbo in nadaljevalo z izvrševanjem zaporne kazni..

8. 1815. Tomaž Veroušek je bil osumljen k. d. tatvine. Obtoženca je 6. maja 1815 dalo aretirati Okrajno sodišče v Jurklostru in ga predalo Deželskemu sodišču v Laškem. Kazensko preiskavo je na tem sodišču od 8. do 11. maja istega leta opravil krvni sodnik Deželskega sodišča v Rogatcu, Franc Male. Celovško apelacijsko sodišče ga je zaradi olajševalnih okoliščin obsodilo na en mesec težke ječe. Vse sobote med zaporno kaznijo je moral preživeti le ob kruhu in vodi. Oškodovancu Tomažu Mačkovšku je moral plačati 19 gld 20 kr s pridržkom pravne poti za nadaljnje terjatve. Stroškov kazenske preiskave mu ni bilo treba plačati, ker so mu plačilo teh oprostili.. Po nalogu omenjenega celovškega sodišča z dne 5. junija 1815 je laško deželsko sodišče objavilo sodbo in nadaljevalo z izvrševanjem zaporne kazni..

9. 1816. Luka Benko *vulgo* Dolinšek in Gregor Kranjc sta bila osumljena k. d. napeljevanja k pobegu iz vojaške službe. Sodni postopek je vodil krvni sodnik celjske četrti dr. Miklas Ignaz Lipič. Osumljenca sta bila med sodno preiskavo na prostosti. Sodna razprava je bila v Laškem 26. januarja 1816. Zaradi ugotovljenega in priznanega dejstva napeljevanja k pobegu iz vojaške službe je bil Luka Benko obsojen na 14 dni zavora s postom ob kruhu in vodi vsak petek, Gregor Kranjc pa na 8 dni zavora, poostrenim z enodnevnim postom ob kruhu in vodi. Vsak je moral plačati vojni blagajni 50 gld, poleg tega pa še Deželskemu sodišču v Laškem za kurirske opravke in prihod ranarja (kirurga) skupaj 1 gld 30 kr, vsak po 45 kr, nato sodno takso 12 gld, vsak

po 6 gld. Po nalogu omenjenega celovškega apelacijskega sodišča z dne 26. marca 1816 je laško deželsko sodišče objavilo sodbo, obsojenca pa sta nastopila prestajanje zaporne kazni.

10. 1816. Marko Buser je bil osumljen k. d. napeljevanja pobega iz vojaških enot. Kazenska preiskava na laškem deželskem sodišču je bila zaradi pomanjkanja dokazov ustavljena. Vendar je moral Buser plačati laškemu sodišču stroške prehrane v zaporu in sodno takso 12 gld. Celovško apelacijsko sodišče je 23. septembra 1816 potrdilo ta sklep, ki ga je moralo laško deželsko sodišče objaviti.

11. 1818. Jožef Celinšek je bil osumljen k. d. tatvine.. Kazenska preiskava na laškem deželskem sodišču je trajala od 26. do 29. novembra 1818. Sodni postopek je vodil novoceljski kazenski sodnik Jožef Zucchini. Razsojeno je bilo, da se mu kot kazni šteje le zapor od 4. maja 1817. Poleg tega je bil dolžan Jerneju Randlu plačati 3 gld s pridržkom nadaljnjih odškodninskih zahtevkov po redni civilnopravni poti; nadalje je bil dolžan plačati Gašperju Sedovšku skupno 7 gld 39 kr in Jožefu Trnovšku 5 gld, če ta dva nista bila odškodovana od Jerneja Randla; njune odškodninske zahteve so ostale pridržane. Janez Dečman in Blaž Benko sta bila glede odškodninskih zahtevkov napotena na redno civilnopravno pot. Po nalogu omenjenega celovškega sodišča z dne 12. januarja 1818 je laško deželsko sodišče objavilo sodbo, obsojenca pa sta nastopila zaporno kazen.

12. 1819. Jakob Briner *vulgo* Čehovin, Jernej Jegričnik in Jožef Gerčer so bili osumljeni k. d. povzročitve hude telesne poškodbe. V kazenski preiskavi na Deželskem sodišču v Laškem so bili od 13. do 16. januarja 1819. Postopek je vodil celjski kazenski sodnik. Izrečene kazni: Jakob Briner po pravni poti 1 leto ječe s tepežem s palico na začetku in sredini zapornega časa, po 15 udarcev; Jernej Jegričnik je zaradi olajševalnih okoliščin dobil 6 mesecev težke ječe, v začetku prestajanja kazni tepež z 10 udarci s palico; Jožef Gerčer je dobil prav tako zaradi olajševalnih okoliščin 4 mesece težke ječe, ves zaporni čas vsak teden z enim postnim dnevom ob kruhu in vodi. Obsojencem ni bilo treba deželskemu sodišču v Laškem plačati ničesar. Po nalogu omenjenega celovškega sodišča z dne 29. januarja 1819 je laško deželsko sodišče objavilo sodbo, obsojenca pa sta nastopila zaporno kazen.

13. 1820. Johann Juvan, Aleks Buria ali Burič in Lovrenc Kleč *vulgo* Pikon ali Pikl so bili osumljeni k. d. ropa, javnega nasilja, uboja in tatvine. Ni jasno, pri katerem deželskem sodišču je potekala kazenska preiskava. Sodbo je vsekakor izrekla Mestna in deželna pravda, hkrati kazensko sodišče za Kranjsko v Ljubljani

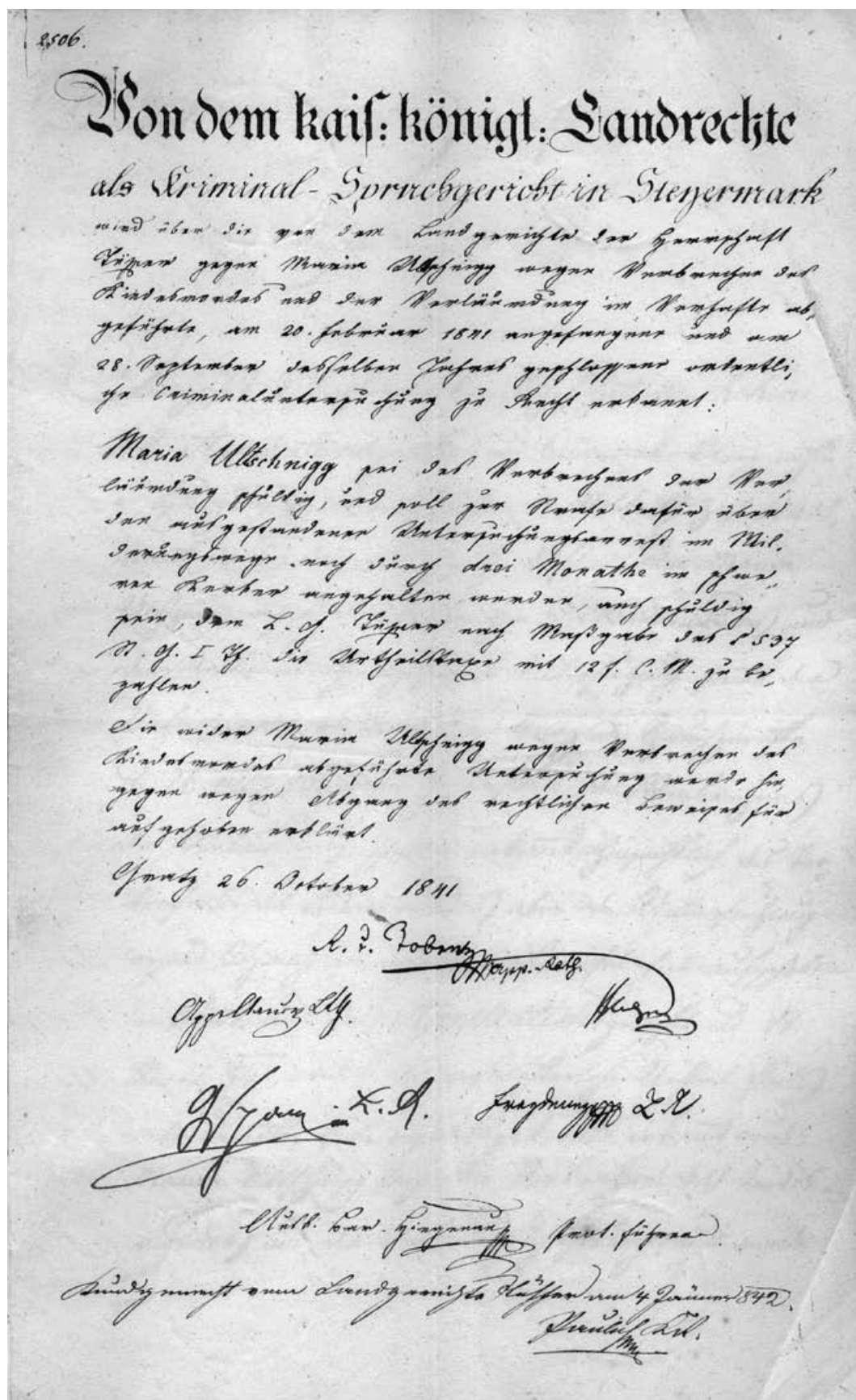
22. oktobra 1819, nato pa je pritožba šla na vrhovno sodišče (Oberste Justizstelle), ki je očitno sodbo nižjega sodišča potrdilo z dvornim dekretom z dne 7. januarja 1820. Omenjena Mestna in deželna pravda v Ljubljani je namreč sporočila oškodovancu Mihaelu Lokovšku *vulgo* Vodiškem, sodni okraj Laško, št. krim 144, z dopisom brez datuma, zanesljivo pa leta 1820, da je v gornji kazenski zadevi vrhovno sodišče sodbo proti trem obtožencem v celoti potrdilo. Aleks Buria ali Burič je bil za sebe dolžan plačati Mihaelu Lokovšku odškodnino 81 gld 42 kr dunajske veljave in 5 gld 51 kr kovinske veljave. Očitno se ta k. d. niso zgodila na območju laškega deželskega sodišča, ampak je bil Burič morda tukaj doma, zanesljivo pa je bil doma tukaj oškodovanec.

14. 1820. Jernej Kvantiger je bil osumljen k. d. dezerterstva. V kazenski preiskavi je bil na Deželskem sodišču v Laškem od 26. do 29. junija 1820. Kdo je vodil kazenski postopek ni navedeno. Osumljenec je bil obsojen je na tri dni navadne ječe. Plačati pa je moral 12 gld 30 kr v vojno blagajno, laškemu deželskemu sodišču pa sodno takso 12 gld. Celovško apelacijsko sodišče je sodbo 4. avgusta 1820 potrdilo, po njegovem nalogu je moralo laško sodišče sodbo objaviti in poskrbeti, da je obsojenec nastopil prestajanje zaporne kazni.

15. 1822. Matevž Pajk je bil osumljen k. d. goljufije. Kazenska preiskava na deželskem sodišču je potekala od 21. do 29. oktobra 1822. Osumljenec je bil na prostosti. Celjski kazenski sodnik z imenom ni naveden. Zaradi pomanjkanja dokazov je bil kazenski postopek ustavljen. Obtoženec je moral plačati stroške sodnega kurirja v znesku 1 gld 15 kr in sodno takso 12 gld. Celovško apelacijsko sodišče je 6. decembra 1822 sklep laškega sodišča potrdilo.

16. 1822. Štefan Teršek je bil osumljen k. d. poskusa splava fetusa in nizkotnega umora svojega zakonskega otroka. Kazenska preiskava je potekala na laškem deželskem sodišču od 4. do 27. maja 1822. Celjski kazenski sodnik, ki je vodil postopek, z imenom ni naveden. Obtoženec je bil obsojen na 15 let težke ječe. Moral je plačati stroške prehrane v zaporu od 15. januarja 1822 do razglasitve sodbe, po 7 kr na dan ter sodno takso 12 gld. Celovško apelacijsko sodišče je 2. avgusta 1822 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo.

17. 1824. Mihael Schuster je bil osumljen k. d. požiga. Kazenska preiskava je potekala na laškem deželskem sodišču od 13. do 17. oktobra 1824. Sodni postopek je vodil neimenovani celjski kazenski sodnik. Ob upoštevanju olajševalnih okoliščin mu je bila izrečena kazen 5 let težke ječe. Obsojenec je bil dolžan svoji ženi Mariji Schuster povrniti povzročeno škodo v znesku 787 gld 43½ kr kovinske veljave, laškemu sodišču stroške prehrane v

Sodba c.kr. deželne pravde zoper Marijo Ulčnik (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0470/001/00026).

zaporu od 30. julija do razglasitve sodbe, dnevno po 5 kr, za stroške sodnega sla 1 gld 45 kr in sodno takso 12 gld. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko sodišče v Celovcu je 2. novembra 1824 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo in odredilo njeno objavo v Laškem in takojšnje prestajanje kazni.

18. 1824. Mart Koschier je bil osumljen k. d. zahrbtnega umora. Kazenska preiskava na Deželskem sodišču v Laškem je trajala od 24. februarja do 1. marca 1824. Postopek je vodil celjski kazenski sodnik Franz Malle. V preiskavi se je izkazalo, da gre za poskus hude telesne poškodbe. Izrečena kazen je bila dve leti težke ječe. Obsojenec je moral laškemu sodišču plačati stroške prehrane od 12. (?) 1823 do razglasitve sodbe, dnevno po 5 kr in sodno takso 12 gld. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko sodišče v Celovcu je 30. aprila 1824 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo, odredilo njeno objavo v Laškem in takojšnje prestajanje kazni.

19. 1825. Neža Majcen je bila osumljena k. d. detomora. Obtoženka je dala aretirati Okrajno glavarstvo na Planini (zdaj Planina pri Sevnici), ki jo je predalo laškemu deželskemu sodišču, kjer je potekala kazenska preiskava od 15. oktobra do 31. decembra 1824. Sodni postopek je vodil neimenovani kazenski sodnik iz Celjske četrti. Dokazano je bilo, da je bila obtoženka kriva umora otroka. Izrečena kazen je bila ob upoštevanju olajševalnih okoliščin dve leti težke ječe. Sodišču je morala obtoženka plačati stroške prehrane v zaporu od 10. avgusta do razglasitve sodbe, po 5 kr na dan in sodno takso 12 gld. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko sodišče v Celovcu je 11. januarja 1825 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo, odredilo njeno objavo v Laškem in takojšnje prestajanje kazni.

20. 1825. Marija Šlek (Schlegg), imenovana Kovčinka, je bila osumljena k. d. detomora. V kazenski preiskavi na Deželskem sodišču v Laškem je bila od 11. julija do 23. septembra 1825. Sodni postopek je vodil neimenovani kazenski sodnik iz Celja. Spoznano je bilo, da je kriva detomora. Izrečena ji je bila kazen tri leta težke ječe. Stroške prehrane v priporu je morala plačati Okrajnemu gospostvu Prebold od 13. februarja do 1. marca 1825, po 5 kr na dan, ter stroške sodne ekspertize v znesku 4 gld. Deželskemu sodišču v Laškem je morala plačati stroške prehrane od 2. marca do razglasitve sodbe ter sodno takso 12 gld. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko sodišče v Celovcu je 2. novembra 1825 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo, odredilo njeno objavo in takojšnje prestajanje kazni.

21. 1826. Luka Mejak *vulgo* Krašovč je bil osumljen k. d. tatvine. Kazenska preiskava je potekala na Deželskem sodišču v Laškem od 14. do 18. aprila 1826. Dokazano je

bilo, da je kradel in mu je bila dosojena kazen eno leto težke ječe. Obsojenec je bil dolžan plačati odškodnino Ignacu Orožnu *vulgo* Mohorču v znesku 4 gld konvencionalne veljave, tukajšnjemu sodišču stroške prehrane v zaporu od 24. februarja 1826 do razglasitve sodbe, na dan po 5 kr, za stroške sodnega sla 40 kr in sodno takso 12 gld. Notranjeavstrijsko in Primorsko apelacijsko sodišče v Celovcu je 5. maja 1826 sodbo laškega deželskega sodišča potrdilo, odredilo njeno objavo in takojšnje prestajanje kazni.

22. 1827. Anton Senica *vulgo* Urbajs je bil osumljen k. d. uboja. Kriminalna (kazenska) preiskava je potekala na Deželskem sodišču v Laškem kot prvi instanci od 25. do 28. aprila 1827. Obtoženec je bil v preiskovalnem zaporu. Sodni postopek je vodil celjski krvni sodnik Franz Malle. Obtoženec je bil spoznan za krivega, da je povzročil hudo telesno poškodbo v olajševalnih okoliščinah. Kaznovan je bil s tremi meseci ječe. Med prestajanjem kazni je dobival vsako soboto za hrano le kruh in vodo. Tukajšnjemu sodišču je moral plačati stroške prehrane v zaporu od 25. aprila 1827 do razglasitve sodbe, po 5 kr na dan, stroške sodne ekspertize 4 gld 21 kr in 12 gld sodne takse. Po nalogu Notranjeavstrijskega in Primorskega apelacijskega sodišča v Celovcu z dne 23. junija 1827 je moralo obsojencu laško sodišče dostaviti to sodbo. V primeru, da bi vložil rekurs, pa vlogi višjemu sodišču posredovati tudi prepis razlogov, ki so vodili tukajšnje sodišče do te sodbe. Odločeno je bilo, da naj se v primeru, če rekursa ne bo, sodba izvrši.

23. 1828. Martin Dernovšek je bil osumljen k. d. javnega nasilja in pomoči k nasilju proti oblastvenim osebam med službenim delovanjem. Z imenovanim osumljencem je bila na laškem deželskem sodišču opravljena sumarična in redna kazenska preiskava. Postopek je vodil celjski kazenski sodnik Franz Malle. Ta mu je izrekel kazen dveh mesecev težke ječe, poostrene z javnimi deli. Glede Kur ali Stur (teh dveh izrazov ni v nobenem dosegljivem nemškem slovarju), je bil tobačni nadzornik Anton Schlosser napoten na redno pravno pot. Sicer pa je obsojenec bil dolžan plačati deželskemu sodišču stroške prehrane v zaporu od 30. aprila 1828 do dneva razglasitve sodbe, dnevno po 5 kr konvencionalne veljave, stroške zdravljenja v znesku 7 gld in sodno takso 12 gld. Po nalogu Notranjeavstrijskega in Primorskega apelacijskega sodišča v Celovcu je moralo laško deželsko sodišče sodbo razglasiti. Odločeno je bilo tudi, da naj se, če ne bo vložen rekurs, takoj začne z izvrševanjem kazni.

24. 1836. Elizabeta Jamšek je bila osumljena k. d. izvršitve težke telesne poškodbe. Kazensko preiskavo je na Deželskem sodišču v Laškem vodil krvni sodnik Celjske četrti, Franz Malle in je trajala od 21. do 24. novembra 1836. Elizabeta Jamšek je zakrivila k. d. težke telesne

poškodbe in je bila obsojena na štiri mesece težke ječe. Sodišču je morala plačati stroške prehrane od 2. avgusta do razglasitve sodbe, dnevno po 5 kr konvencionalne veljave, obem ranarjem (kirurgom) Johannu Hunlyju in Georgu Aubelu za sodno ekspertizo, za dnevnice in potne stroške 5 gld 42 kr konvencionalne veljave in sodno takso 12 gld. Obsojenka je sodbo sprejela in je izjavila, da se ne bo pritožila.

Opis in motivi k. d.: Elizabeta Jamšek je bila dekla pri Blažu Čehovinu pri Sv. Štefanu v celjskem okrožju. Pri zaslišanju je priznala, da je 1. avgusta 1836 pri grabljenju stelje v gozdu Grašič na pastirja Lovrenca, ki so ga imenovali tudi Johann in je moral grabljicam odmi-kati navzdol viseče veje, da so lahko grabile listje, vrgla proti njemu neko orodje z rezilom, najbrž neke vrste ročno sekirico, ki jo je imela pri sebi. Kot vzrok za to dejanje je navedla, da je neka šibasta veja, ki jo je pastir z močjo potegnil vstran, oplazila njen obraz. Zaradi tega se je zelo razjezila. Sekirica je na pastirjevem bedru povzročila rano in je nato po nekaj minutah zaradi krvavitve preminil. Zaprisežena ranarja sta opravila obdukcijo 2. avgusta istega leta. Pri tem sta ugotovila, da je orodje s konico ali rezilom zadelo pastirja in na gornjem delu njegovega bedra povzročilo dolgo in navznoter ter vzvratno potekajočo 7 cm globoko vbodno rano, kate-re zunanji robovi so v sredini štrleli skoraj centimeter narazen. Mišica (Schneidermuskul) - Lartorins je bila razcepljena po dolgem, prav tako tudi obe steni glavne žile v bedru. Sodno izvedensko mnenje obeh ranarjev je torej bilo, da je sodna obdukcija pokazala, da je pa-stir umrl zaradi vbodne rane in cepitve glavnega debla žile, ki poteka po bedru in posledično zaradi krvavitve. Ranarja sta menila, da je bila povzročena rana smrtna po naključju. Ob takojšnji prvi pomoči bi bilo mogoče s podvezo žile preprečiti hudo krvavitev in bi pastir ostal pri življenju. Objektivno je bilo tukaj k. d. opravljeno, kajti obtoženka je priznala, da se je zaradi pastirjevega trajnega draženja z vejicami in po tem, ko je ena taka ve-jica oplazila njen obraz, tako razjezila, da je proti njemu vrgla orodje, ki ga je imela pri sebi, da bi mu povzročila močan udarec, oziroma kakor je pozneje izjavila, da bi mu z ročajem zadela obe nogi.

Tukaj nastane vprašanje ali je bilo izvršeno k. d. uboja po čl. 123 ali težke telesne poškodbe po čl. 136. Dejanje se ne more razlagati kot k. d. uboja, ker rana po izvedenskem mnenju ranarjev sama po sebi rana ni bila smrtna, ker bi pastir ob takojšnji prvi pomoči ostal pri življenju. Tudi iz celotnega dogajanja ne iz-haja namen obtoženke, da bi pastirja, s katerim prej ni bila v sovražnih odnosih tudi le težko ali smrtno ranila. Obtoženka je bila, kakor izhaja iz vseh poizvedovanj, nagle jeze in v takih trenutkih razdražen človek izvrši dejanja, katerih posledic si tedaj ne more predstavljati.

Navedbe obtoženke zaslužijo toliko večjo vero, ker je bilo njeno dosedanje obnašanje vedno brezhibno. Tudi pri zaslišanjih je bilo mogoče ugotoviti njeno veliko dobrodušnost. Kljub temu pa ostaja pred zakoni odgo-vorna za posledice svojih v jezi in s sovražnim namenom storjenih dejanj. Če ni bilo v njeni moči, da bi pastirja zadela le z ročajem orodja in bi ga na ta način le malo ali sploh ne poškodovala, je pač morala domnevati, da lahko z metom orodja, ki ima ostrino, povzroči večje zlo - poškodbo. In v tem je k. d., ker zakon tudi to večje zlo iz namena ali volje storilca ni izključil.

Obtoženka je potemtakem iz svojega lastnega pri-znanja in s kazensko preiskavo ujemajočih se dejstev storila k. d. težke telesne poškodbe, kar ji je bilo pravno dokazano. Kazen je obtoženki po čl. 137 d kazenskega zakonika I. del lit. c, treba odmeriti od enega do pet let težke ječe, ker je poškodovanec zaradi povzročene rane umrl. S tem je velikost poškodbe v zadnjem odstavku tega člena, ki zahteva objektivno presojo k. d. toliko manj dvomljiva, ker se obstoječa težka telesna poškodba dotika mejne črte z bolj kaznovanim k. d. uboja. Ker v tem primeru zoper obtoženko ni nobenih obteževalnih okoliščin, pridejo v poštev le olajševalne okoliščine. Te so: 1. Prejšnji popolnoma brezhiben način življenja, 2. Njena po splošnem priznanju k nagli jezi nagnjena na-rava, ki jo je pastirjevo draženje z metanjem vejic, od katerih je ena oplazila obraz in ki ji je v danem trenutku narekovala met ostrega orodja brez vse presoje in brez misli na morebitne posledice. 3. Upoštevati velja njeno odkrito priznanje in kesanje.

Potemtakem obtoženki po tako žalostni izkušnji pri njenih dejanjih v prihodnosti ne bo manjkala bu-dnost, s katero bo v stanju brzdati nepremišljene nagibe in dejanja. Z uporabo čl. 48 kazenskega zakonika je bila obtoženka z olajševalnimi okoliščinami obsojena na štiri mesece težke ječe. Deželna pravda v Gradcu je sodbo laškega deželskega sodišča potrdila. To sodišče je sodbo razglasilo 18. decembra 1836. Pri razglasitvi so bili navzoči Jožef Govedič (najbrž upravnik laškega deželskosodnega gospostva), Ignac Stiber kot aktuar in Jožef Sohns in Franc Ramšak kot prisednika.

25. 1839. Jožef Mraz in Martin Močnik sta bila osu-mljena k. d. tatvine. Jožefa Mraza so zaprli 19. avgusta, kazenska preiskava na laškem deželskem sodišču je bila končana 28. avgusta istega leta. Zaradi olajševalnih oko-liščin je bil kaznovan poleg prestanega preiskovalnega zaporu še z 8 dnevi težke ječe. Prav tako je moral *in solidum* z Martinom Močnikom Martinu Močniku v Osredku plačati 5 gld in 25 kr, Andreju Ulaga iz Svetine 19 1/5 kr ter neznanemu oškodovancu iz rudniške jame v Sv. Rupertu 16 kr. Laškemu deželskemu sodišču je moral plačati stroške prehrane v zaporu, 5 kr na dan in sodno

takso 12 gld. Martin Močnik je bil med preiskavo, ki je trajala od 22. do 26. avgusta i. l. na prostosti. Obtožen je bil k. d. tatvine. Zaradi olajševalnih okoliščin je bil obsojen na 6 mesecev težke ječe. Trem oškodovancem iz prejšnjega odstavka je moral povrniti enake zneske. Posebej nanj se je nanašala tatvina pri Simonu Kanderju v znesku 5 gld 30 kr in njegovi dekli Mariji Hercog v znesku 3 gld 5 kr. Plaćati je moral tudi sodno takso 12 gld.

Razsodbeni razlogi pri Martinu Močniku: Priznal je naslednje tatvine: 1. na pašniku je ukradel predmet (v besedilu ne da prebrati) v vrednosti 1 gld 20 kr konvencionalne veljave; 2. na zaprtem podu za mlačev Antona Gračnerja je ukradel kože v vrednosti 5 gld 25 kr; 3. v rudniški jami v Sv. Rupertu je ukradel sveče v vrednosti 19 1/5 kr; 4. v hiši Andreja Ulage je ukradel topljeno maslo v vrednosti 16 kr. Torej gre za tatvino v vrednosti 7 gld 40 kr. To utemeljuje obsodbo za k. d. tatvine, kar je dokazano s priznanjem krivca. Nadalje je Močnik iz zaprte hiše Simona Kantužerja ukradel denar in obleko v skupni vrednosti 8 gld 35 kr, kar je sam priznal. Glede druge tatvine iz zaprtega prostora pri Kantužerju v vrednosti 28 gld 35 kr konvencionalne veljave mu ni bilo mogoče naprtiti nič, ker sam ničesar ni priznal in tudi ni nobenih dokazov za njegovo obsodbo, zato se dejanje ne more šteti za dokazano. Tudi glede tatvine iz zaprtega prostora pri Heleni Sabina v vrednosti 6 gld 30 kr in glede tatvine v kleti in hiši Matevža Vrenka je bilo razsojeno enako, ker proti njemu ni bilo nobenih dokazov. Oteževalne okoliščine: sodelovanje pri kraji pri Gračnerju. Obtoženec je bil glavni pobudnik tatvin v družbi z Mrazom. Olajševalne okoliščine: 1. Dotedanji brezhibni način življenja; 2. da pri izvršitvi dejanj ni povzročal večje škode, za kar je bilo dovolj priložnosti; 3. da je povzročal manj hude škode, povezane z upanjem, da jih bo mogoče popraviti. 4. iskreno priznanje. Glede pravnih kvalifikacij bi mu morali prisoditi eno leto težke ječe, ker pa je sodišče ocenilo, da je bilo pričakovati poboljšanje obtoženca, mu je izreklo kazen 6 mesecev. Dolžnost povrnitve škode oškodovancem je opisana že zgoraj. Obsojenec je sodbo sprejel in je izjavil, da se ne bo pritožil.

Ista kazen, 6 mesecev težke ječe, je bila izrečena Martinu Močniku. Želel je, da bi ga iz zapore večkrat spustili domov, da bi videl kako doma brez njega gospodarijo. Predsedujoči je menil, da tega ni mogoče odobriti. Obsojenec je prosil, da bi lahko šel vsaj na trgatve grozdja.

Štajerska deželna pravda v Gradcu je 13. septembra 1839 potrdila sodbo laškega deželskega sodišča in mu tam naložila razglasitev sodbe. Glede Jožefa Mraza in Blaža Močnika, ki sta bila obdolžena storitve k. d. tatvin kot zgolj težjih policijskih prekrškov in deželna pravda

ni bila pristojna za judikaturu. Pri razglasitvi sodbe so bili navzoči Jernej Mraz, ki je bil sicer v zaporu, Franz Jendl, upravnik laškega deželskosodnega gospostva, Franc Ramšak kot aktuar ter Lovrenc Rejc in Fortunat Bathioly kot prisednika.

Razsodbeni razlogi: Obtoženec je priznal, da je 5. novembra 1839 svojemu krušnemu očetu (Ziehvater) Antonu Rozmanu iz večje zaprte skrinje, v kateri je bila zaprta skrinjica, ki ju je odprl s sekiro, izmaknil 6 gld 12 kr (v tolarjih), da bi s tem denarjem lahko popival v gostilni. To priznanje se ujema z izjavo Antona Rozmana, ki je za poškodbo skrinje terjal 6 kr. Glede pred tremi leti izvršene tatvine pri nekem beraču, ki mu je odvzel 4 dvanajstice, kar je težji policijski prestopek, pa je veljalo, da je že zdavnaj zastaral. Obtoženca so zasliševali na okrajnem uradu Planina pri Sevnici 30. decembra 1839 in tam je izjavil, da ga je k temu k. d. napeljal Jurij Šuster, nakar je on tatvino opravil. Šuster mu je tudi zabičal, da o tem ne sme nikomur nič povedati. Na podlagi te izpovedi je okrajni urad zaslišal Jurija Šusterja, ki je vse to zanikal. Trupej pa je pri soočenju vztrajal pri svoji verziji, pozneje pa je izjavil, da ni hotel Šusterja prizadeti in ga onečastiti, temveč je hotel sebi olajšati položaj. Oteževalna okoliščina je bila, da je okradel svojega krušnega očeta, namesto da bi mu bil hvaležen. Olajševalne okoliščine so bile njegova zanemarjena vzgoja, starost pod 20 let in da pri storitvi k. d. ni napravil večje škode. Obtoženčeve obdolžitve Jurija Šusterja in celo njegove tete Marjete Trupej kažejo njegov pokvarjen značaj, vendar je v kazenski preiskavi kazal kesanje in so zato zaključili, da je upati na izboljšanje.

Obsojenec je bil na tri mesece težke ječe. Nadomestiti je moral Antonu Rozmanu preostalo škodo v znesku 5 gld 58 kr konvencionalne veljave, laškemu deželskemu sodišču pa plačati sodno takso 12 gld. Štajerska deželna pravda v Gradcu je 22. aprila 1840 potrdila sodbo laškega deželskega sodišča in mu naložila razglasitev sodbe, kar je bilo storjeno 5. maja 1840 ob štirih popoldne v navzočnosti gornjega kazenskega sodnika, Augusta Dopplacherja kot aktuarja in prisednikov Michaela Feichtingerja in Josefa Huberja. Dopplacher je bil tudi podpisnik (Namensfertiger) namesto nepismenega obsojenca, ki je s sodbo soglašal. Takoj so ga vklenili in njegovo prestanje kazni se je začelo.

26. 1841. Marija Ulčnik je bila osumljena k. d. detomora in klevetanja. Bila je v priporu, kazenska preiskava na laškem deželskem sodišču je trajala od 20. februarja do 28. septembra 1841. Sodni postopek je vodil kazenski sodnik Janez Krstnik Paulič. Kazenska preiskava zaradi detomora je bila zaradi pomanjkanja pravnega dokaza ustavljena, nadaljevala pa se je zaradi k. d. klevetanja. Štajerska deželna pravda, ki je izrekla sodbo 26. oktobra

1841, je na laško deželsko sodišče ni poslala. Omenjeno sodbo so nato poslali na apelacijsko sodišče in nato na vrhovno sodišče (Oberste Justizstelle). Najprej je bila obsojena zaradi obeh kaznivih dejanj, nato je detomor odpadel zaradi pomanjkanja dokazov, ostalo pa je k. d. klevetanja. Naposled je bila Marija Ulčnik obsojena na dve leti težke ječe, kar je bilo v Laškem razglašeno 4. januarja 1842.

27. 1841. Jožef Vrečko je bil osumljen povzročitve težke telesne poškodbe. Aretirali so ga, nato je sledila kazenska preiskava na Deželskem sodišču v Laškem, ki je trajala od 30. aprila do 25. junija 1841. Nato so osumljenca spustili na prostost. Preiskava je bila končana 18. septembra istega leta. Sodni postopek je vodil kazenski sodnik Janez Krstnik Paulič. Pri preiskavi se je izkazalo, da ni dovolj dokazov in je bil postopek ustavljen. Vendar je moral osumljenec plačati tukajšnjemu sodišču sodno takso.

Utemeljitev: Po zdravniški ugotovitvi se Antonu Terbovcu povzročena poškodba, s katero je v zvezi zlom roke, označi kot huda telesna poškodba, je potemtakem predmet v čl. 136 kazenskega zakonika označenega k. d. hude poškodbe. Poškodovanec Anton Terbovc označuje Jožefa Vrečka kot storilca, ta pa celotno dejanje vztrajno zanika. Po izjavi poškodovanca pri dejanju ni bilo nobenih prič razen očeta storilca, ki pa po čl. 377 ne bo pričal proti sinu. Vprašanje je torej, če se naj obdolženca obsodi po patentu z dne 6. julija 1833 zaradi sovpadanja okoliščin. Vendar je to treba zanikati, čeprav je dejanje združeno z okoliščinami, ki so ustrezne za k. d. Ni pa pogojev za obsodbo, ker ni dokazano število po II. označenih indikacij, niti ni III. pogoja, da po naravnem in navadnem poteku dogodkov ni mogoče sklepati, da je kak drug obtoženec opravil inkriminirano dejanje, posebej ker se domnevna prejšnja grožnja ni uresničila. Obtoženec je imel dotlej brezhiben način življenja in je znan kot miren človek. Prav tako pa ga ni mogoče označiti za nedolžnega, kajti ni mu uspelo dokazati alibi za čas k. d. Za predlog poravnave, ki ga je podal oškodovanec in ki ga priznavajo priče, pa sam trdi, da v času izjavljanja za ta predlog ni bil prav pri sebi. Torej je brez dokazov in se zdi da gre za gol izgovor. Obtoženec ne more predložiti nobenega dokaza proti zapriseženi izjavi oškodovanca. Zato ga lahko samo ta instanca oprosti obsodbe. Štajerska deželna pravda v Gradcu je 22. oktobra 1841 potrdila ugotovitev laškega deželskega sodišča, da za obsodbo ni dovolj dokazov in da se postopek ustavi, kar je bilo na laškem sodišču razglašeno 2. novembra 1841.

28. 1841. Blaž Vertačnik *vulgo* Valentač, je bil osumljen k. d. tatvine pri požaru. Kazenska preiskava je potekala na Deželskem sodišču v Laškem od 9. do 16.

junija 1841. Osumljenec je bil na prostosti. Kazenski sodnik je bil Janez Krstnik Paulič. Blaž Vertačnik je v noči med 28. in 29. aprilom, ko je v trgu Laško razsajal hud požar, kar je potrjeno z oblastnim certifikatom, ukradel Josefu von Rainhoffnu vrednostne papirje v vrednosti 10 gld in Johannu Krenerju državne vrednotnice (Gefälle) v znesku 3 gld 30 kr. To k. d. je priznal v soglasju s prisežnimi izjavami oškodovancev in to je tudi izhajalo iz siceršnje preiskave. Nadalje je storilec priznal, da je s konstitutinjo (sodelavko?) Luzie Seidele, dedičem Johanna Hvalza, nekaj dni po požaru ukradel nekaj predmetov v vrednosti 2 gld 52 kr. Imenovana Seidele je bila mnenja, da so bili omenjeni vrednostni papirji odtujeni med požarom z vdorom v omaro, v kateri so bili shranjeni. Razsojeno je bilo, da je to le domneva, ki je ne kaže upoštevati. Glede ostalih od Vertačnika ukradenih vrednostnih papirjev pa so se odločili, da se ne bo razpravljalo, ker njihovi lastniki niso bili ugotovljeni in s tem manjka dejansko stanje (Tatbestand). Prav tako se sem lahko prišteje kraja grebljice, ki je pripadala Juriju Matniku v vrednosti 36 kr konvencionalne veljave, ker obtoženec v tej zadevi ni bil poklican na zagovor. Razsojeno je bilo, da so te tatvine po čl. 154 1. del a kazenskega zakonika *a criminell* in se po čl. 157 kaznujejo s težko ječo med 6 meseci in enim letom. Oteževalnih okoliščin ni. Olajševalne okoliščine so: 1. dotlejšnji obtoženčev brezhibni način življenja, 2. takojšnje iskreno priznanje z izkazanim kesanjem in revščina, 3. da je bila že vsa škoda povrnjena. Pri teh olajševalnih okoliščinah se je lahko utemeljeno pričakovalo poboljšanje obtoženca, ker je bil brez sredstev za preživljanje in oče štirih majhnih otrok. Glede na to sta bila uporabljena čl. 48 in 49 in je bila odrejena kazen enega meseca težke ječe z enim postnim dnem vsak teden. Ker so bili vrednostni papirji vrnjeni, obtožencu ni bilo treba plačati nobene odškodnine. Deželskemu sodišču v Laškem je moral plačati 12 gld sodne takse. Štajerska deželna pravda v Gradcu je 2. julija 1841 potrdila sodbo laškega deželskega sodišča, ki je bila na tem sodišču razglašena 26. julija 1841.

29. 1842. Mihael Varberger je bil osumljen k. d. težke telesne poškodbe. Kazensko preiskavo, ki je trajala od 18. avgusta do 22. septembra 1841, je namesto laškega deželskega sodišča opravil celjski magistrat. Osumljenec je bil ves čas na prostosti. Oprostili so ga omenjenega k. d. in ga spoznali za nedolžnega. Stroškov kazenskega postopka mu ni bilo treba plačati. Štajerska deželna pravda v Gradcu je 8. februarja 1842 potrdila ta sklep, ki je bil razglašen na kazenskem sodišču magistrata Celje 14. februarja 1842.

30. 1842. Mihael Senica je bil osumljen k. d. tatvine, poskusa tatvine in težkega policijskega prekrška. Aretirati ga je dalo Krvno sodišče v Celju, namesto dežel-

skemu sodišču na Planini (pri Sevnici) pa ga je predalo Deželskemu sodišču v Laškem, kjer je bila kazenska preiskava od 18. avgusta do 22. septembra 1842. Osumljenec je bil ves čas v priporu. Upoštevajoč olajševalne okoliščine je bil obsojen le zaradi k. d. kraje. Zemljiškemu gospostvu Planina je moral povrniti 1 gld 41 kr konvencionalne veljave, Deželskemu sodišču na Planini stroške prehrane v zaporu od 5. januarja do vključno 12. julija 1842, po 5 kr na dan, laškemu deželskemu sodišču pa sodno takso 12 gld. Štajerska deželna pravda v Gradcu je potrdila to sodbo 30. septembra 1842. Dan razglasitve sodbe v Laškem ni naveden.

31. 1842. Prvo imenovana Neža Mraz je bila osumljena k. d. tatvine, udeležbe pri tatvini, udeležbe pri ropu in zaradi napeljevanja k ropu. Drugo imenovani Blaž Mraz st. je bil osumljen zaradi enakih k. d. Tretje imenovani Blaž Mraz ml. pa je bil v postopku zaradi k. d. tatvine in udeležbe pri tatvini. Kazenska preiskava je zoper Nežo Mraz potekala na deželskem sodišču v Laškem od 19. maja do 18. septembra 1842. Osumljenka je bila na prostosti. Kazenska preiskava je bila zaradi pomanjkanja pravnih dokazov ustavljena. Morala pa je tukajšnjemu deželskemu sodišču plačati sodno takso 12 gld. Pri Blažu Mrazu st. je kazenska preiskava na istem sodišču trajala od 9. novembra do 18. septembra 1842. Izid je bil enak kakor pri Neži Mraz. Pri Blažu Mrazu ml. je kriminalna preiskava trajala od 13. aprila do 19. julija 1842. Osumljenec je bil v priporu. Izid je bil enak kakor pri Neži Mraz.

Utemeljitev: Pri vseh treh obtožencih s priimkom Mraz, je bila kazenska preiskava ustavljena zaradi pomanjkanja pravnih dokazov. Blaž Močnik, ki je bil osumljen k. d. ropa je bil v celoti oproščen. Štajerska deželna pravda v Gradcu je 4. novembra 1842 potrdila sklep laškega deželskega sodišča z dne 4. novembra 1842. Zapisnik o razglasitvi sklepa tega sodnega procesa v Laškem še ni bil prepisan. Visoko apelacijsko sodišče je Štajerski deželni pravdi v Gradcu naročilo, naj opozori Deželsko sodišče v Laškem, da naj v prihodnosti pospeši kazenske preiskave. Navedeno je bilo, da imajo sicer razumevanje zaradi požara, ki je bil v Laškem in za večkratne menjave kazenskih sodnikov, vendar bodo v prihodnosti tako počasnost kaznovali.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0470 Deželsko sodišče Laško (1808-1850)

Literatura

Kambič, Marko: Razvoj kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848. V: *Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski sodni red*. Ur. Kambič, Marko in Budna Kodrič, Nataša. Ljubljana: Pravna fakulteta, 2005, str. 193-221.

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962, str. 247.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961, str. 211-214, 400-404.

Vilfan, Sergij: Zemljiška gospostva. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek: Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: DZS, 1980, str. 86, 158-165, 176-180, 195-197.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Matjaž Ravbar

Skrivnostni poveljnik največje avstroogrške letalske enote na soški fronti

Oris življenja Franca Rabiča

358.4:94(497.473)"1914/1918"
358.4:929Rabič F.

Uvod

Slovenci se radi pohvalimo, da smo odigrali pomembno vlogo v avstroogrskem vojaškem letalstvu. A do sedaj še ni bilo izvedene študije, kakšen delež ali celo število Slovencev je služilo v avstroogrskem letalstvu. Seveda vprašanje nacionalnosti prinaša svojevrsten problem. Nekakšen poizkus oz. seznam, ki ima svoje pomanjkljivosti, je objavil že Sandi Sitar v knjigi *Slovenci in letalstvo*.¹ Pričujoči članek poizkuša razkriti življenje pilota stotnika Franca Rabiča, ki je poveljeval Fluggeschwader 1, bombniški enoti nastanjeni na divjaškem letališču. Žal so nekatere pomembne podrobnosti njegovega življenja, kot je njegova družina, nacionalna pripadnost nenazadnje tudi smrt, zavite v meglo. Njegovo življenje nam zastavlja še veliko vprašanj, lahko bi rekli celo skrivnosti, na katera žal ne morem odgovoriti – zato tudi tak naslov. Članek zgolj dodaja majhen kamenček v mozaik naše letalske zgodovine. V članku njegovo ime uporabljam v slovenski obliki, čeprav je v dokumentih seveda zapisano v nemški različici (Franz Rabitsch). Moja oblika pa seveda ne determinira njegove nacionalnosti. Zaradi natančnosti in za lažje razumevanje v članku navajam krajevna imena in določene strokovne pojme v oklepajih.

Franco Rabič

Stotnik Franc Rabič se je rodil v Trušnjah na Koroškem (Trixen) 27. maja 1886.² Žal v Škofjskem arhivu

Pilot stotnik Franc Rabič
(<http://www.theaerodrome.com>).

Krka na Koroškem v Celovcu ni najti podatkov o Francu Rabiču. Zanimivo je, da rojstne knjige za omenjeno leto obstajajo, vendar podatka za Franca za omenjeno obdobje ni navedenega. Kljub temu, da je danes na Koroškem veliko Rabitschev, je podatkov o priimku za omenjeno obdobje malo. V matični knjigi za naselje Trdnja vas (Hörtendorf), kjer je imel Franc prijavljeno stalno domovanje, je zapisana zgolj Neža (Agnes) Rabič (1848 – 20. 10. 1935). Živela je na hišni številki 3, ali je bila v kakršnemkoli sorodstvu pa žal zaenkrat še ne morem reči.³ Posledično tako ostaja tudi neznana zgodba o njegovih starših, širši

družini in nacionalni pripadnosti. Kot avstroogrski častnik se o nacionalni pripadnosti tudi ni javno izjasnil. Njegova osebna kartoteka niti ne podaja zaznamka o znanju slovenščine,⁴ a obstajajo posredni dokazi o njegovi slovenski narodni pripadnosti, saj je o tem mnogo let kasneje govoril njegov soborec Venčeslav Vrtovec: »Komandant moje eskadrilje je bil po rodu Koroški Slovenec, vendar ni nikdar spregovoril slovensko.«⁵ Tako je v osebni kartoteki med tujimi jeziki zavedena zgolj italijanščina. Ker so morali častniki poleg nemščine obvladati tudi drugi polkovni jezik, se je Franc po vsej verjetnosti italijanščine naučil na službovanju v Bolzanu, kjer so Italijani predstavljali kar 40% moštva.⁶

³ Pisne odgovore glede rojstnih knjig Trušenj in Trdnje vasi Škofjskega arhiva Krka (Celovec) hrani avtor.

⁴ Deák, *passim*. Vsekakor pa tudi njegovo znanje slovenščine ne bi dokazovalo njegove nacionalne opredelitve. Med drugim ga literatura (Meindl) označuje kot Avstrijca.

⁵ Pogovor z Venčeslavom Vrtovcem 9. 1. 1980. VMSV, zapuščina Gustava Ajdiča, škatla 4.

⁶ Stergar, 46.

¹ Franca Rabiča ni na seznamu. Sitar, 287 – 313.

² ÖStA/KA, LFT, Personalakten, škatla 37 in ÖStA/KA, LFT, Flik 9. Primerjaj tudi Meindl, 12.

Osredotočimo se še na njegovo civilno in vojaško šolanje. Začel ga je na klasični gimnaziji v Celovcu in ga nadaljeval na domobranski kadetnici na Dunaju (Landwehr Kadettenschule), po končanju šolanja so ga kot aktivnega častnika sprejeli v vojsko in s 1. novembrom 1907 povišali v poročnika (Leutnant). Poslali so ga v 2. deželno strelski polk v Bolzano (Landesschützen regiment Nr. II).⁷ Še v istem letu je skupaj s štirimi vojaki opravil zimski vzpon na 3.905 m visoko goro Ortler (Ortles), kar v avstroogorskem vojaškem gorništvu velja za prvi zimski vzpon.⁸ Nato je bil Franc premeščen v Dalmacijo, kjer je dolga leta služboval v 37. domobranskem pehotnem polku (Landwehr Infanterie Regiment Nr. 37), ki je imel naborni okraj v Herceg Novem (Castelluovo) in sedež v garniziji Gruž oziroma Dubrovnik. S prvim novembrom 1912 je bil povišan v nadporočnika (Oberleutnant).⁹ V letu 1913 pa je Franc prevzel visoko mesto bataljonskega namestnika.¹⁰

Franc je bil zagotovo v pripravljenosti tudi ob razmahu balkanskih vojn, saj je bil prejemnik spominskega križa 1912/13 (Erinnerungskreuz 1912/13), ki so jo prejeli vsi, ki so bili ob krizi mobilizirani za vsaj štiri tedne.¹¹ Prav tako je bil aktivno udeležen začetka Velike vojne. Žal bo za natančnejše podatke, kje vse je Franc služil v prvem letu vojne, še potrebno raziskati. Znano je zgolj, da je bil njegov 37. polk v letu 1914 in 1915 nameščen v Bosni, na balkanski fronti.

Letalstvo

Veliko več lahko povem za obdobje njegove letalske dejavnosti, saj so ga z 28. februarjem 1915 premestili v oddelek zračnih ladij (Luftschifferabteilung), kakor se je takrat imenovalo avstroogorsko »kopensko« letalstvo. Po vsej verjetnosti je bil v letalstvo sprejet na lastno željo. Z marcem je začel svoje službovanje v 6. zalednem letališču (Flugpark Nr. 6) v Igalu. Tam pa ni ostal dolgo, saj je bil z marcem že premeščen v bojno enoto, 6. letalsko stotnijo (Fliegerkompagnie – Flik 6). Pri stotniji je deloval kot opazovalec in tudi kot tehnični častnik. To nam pove tudi sledeče: avstroogorsko letalstvo je v tistem obdobju krvavo potrebovalo usposobljene letalce in jih po hitrem postopku usposabljal in pošiljal v frontne enote.

23. marca 1915 je kot opazovalec izvedel nočni napad na Cetinje in v naslednjih mesecih izvedel več izvidni-

ških letov nad Črno Goro in Albanijo ter tudi bombni napad na francosko floto. Zaradi uspehov, predvsem pa zaradi varnih letov brez poškodb je bil s 1. julijem 1915 povišan v stotnika (Hauptmann).

Svoje tehnično znanje je hotel povečati in izpopolniti, tako so ga v času med 8. oktobrom 1915 in 15. marcem 1916 poslali na šolanje v Nemčijo. Usposabljanje v Nemčiji je bila izjemna čast za Franca, saj je bil poveljnik skupine letalcev prvega pilotskega tečaja avstroogrskih letalcev v Nemčiji. Avstroogorsko Vojno ministrstvo se je za šolanje pri zaveznici odločilo predvsem zaradi zastarelih in nevarnih letal, ki so jih do tedaj za šolanje uporabljali pri c. in k. letalstvu. Pomemben dejavnik pa je bila tudi uporaba dvojnega krmiljenja za šolanje pilotov v Nemčiji, ki je drastično zmanjšalo poškodbe moštva in letal ter tudi smrtnih primerov.

Prošnjo za šolanje v Nemčiji je avstroogorsko Vojno ministrstvo naslovilo na prusko kraljevo vojno ministrstvo in le-ta je bila hitro sprejeta. Prvega tečaja se je udeležilo 8 častnikov in 87 moč v štirih skupinah: v tovarni Hansa Brandenburg v Brandenburg na Havli, v tovarni L. V. G. (Luftverkehrsgesellschaft) v Köslinu (danes Koszalin na Poljskem), v tovarni Rumpler v Münchebergu in v tovarni Hansa Brandenburg v Fuhlshüttlu pri Hamburgu, kjer se je usposabljal Franc. Strošek tečaja je bil 7.500 mark po osebi oziroma 712.500 za vseh 95 udeležencev.

Frančevi tečajniki so v primerjavi z ostalimi tremi skupinami opravili novejšo in zahtevnejšo izpiti in naloge. To se je zgodilo zaradi povečanja zahtevanega znanja v vse bolj zahtevnem zračnem bojevanju in vse bolj zahtevnega tehničnega znanja, ki je bilo potrebno za upravljanje z letalom. Novosti so se vpeljevale prav v Fuhlshüttlu. Prvi del tečaja se je končal z letom 1915. Tečajniki so se pred izpiti ukvarjali predvsem z objektivnimi nevšečnostmi, na eni strani z neprimernimi vremenskimi razmerami, kot so bile gosta megla, pogoste padavine in veter. Specifičen problem pa je predstavljalo tudi pomanjkanje letal, saj so veliko letal pred izpiti uničili nemški tečajniki. Poleg praktičnih poletov pa so morali tečajniki poznati tudi teoretičen del, ki je obsegal usposabljanje s kompasom, poznavanje motorja in meteorologije.¹² Z letom 1916 je sledil drugi del tečaja, ki pa je potekal brez večjih težav. Franc se je tako v Nemčiji naučil leteti in se s tem uvrstil med pomembnejše in bolj usposobljene letalske (frontne) častnike v monarhiji. Potrebno je dodati, da ni zanemarljivo dejstvo, da je imel za tisti čas tudi visok čin stotnika.

⁷ *Schematismus*, 1908, 145 in 356.

⁸ *Pflügl*, 7.

⁹ *Schematismus*, 1912, 140 in 386.

¹⁰ *Schematismus*, 1913, 154 in 357.

¹¹ *Schematismus*, 1914, 140.

¹² *Penz*, 8-9.

Kompagnie-Kommandant:

Frančev podpis na dekadnem poročilu iz dne 28. februarja 1917. Naslednji dan se je smrtno ponesrečil. (Avstrijski državni arhiv/Vojni arhiv, ÖStA/KA, LFT, FG 1, Dekadenrapport, 28. 2. 1917).

Tečajniki so se v marcu vrnili v domovino, kjer so jih sprva napotili v zaledne šolske enote (Fliegerersatzkompagnie – Flek).¹³ Franc je bil v zaledju le dober mesec dni (15. marec – 30. april 1916), kjer je nadaljeval usposabljanje in prenašal znanje na mlajše in manj izkušene letalce.

13. aprila 1916 je bil imenovan za vojaškega pilota (Feldpilot) in znak vojaškega pilota (Feldpiloten Abzeichen) je prejel 29. aprila 1916.¹⁴ Znak so prejeli piloti, ki so v zadnjem letu opravili vsaj deset letov nad sovražnim ozemljem v trajanju dveh ur. S 1. majem pa je prejel tudi diplomu letalca avstrijskega Aero Kluba pod zaporedno številko 366.¹⁵ Z majem je bil postavljen tudi za poveljnika 9. letalske stotnije (Flik 9), ki je bila v tem času nastanjena v Galiciji. Kot poveljnik je med drugim poveljeval tudi naredniku Mirku Plehanu, ki je leta 1918 postal heroj novo nastajajočega slovenskega vojnega letalstva.¹⁶ Franc je 17. maja z višine 300 metrov izvedel nočni napad na objekte ob železniški progi v Trembowli (danes Terebovlya v Ukrajini). Julija 1916 je skupaj s poročnikom Mayerjem izvedel spremljevalni let ob vlakcu do Potutoryja, na katerem je bil podmaršal nadvojvoda Karl Franc Jožef, ki se je vračal s pregleda svojih enot. Za spremstvo se je podmaršal Francu tudi zahvalil s telegramom.¹⁷ Literatura navaja, da je bil Franc v mnogih pogledih revolucionaren na področju izvidovanja za topniški ogenj, a žal ni podanih natančnejših podatkov na kakšen način.¹⁸ V Flik 9 je ostal vse do 7. novembra 1916.

¹³ Penz, 10.

¹⁴ Steiner, 43.

¹⁵ Keimel, 386.

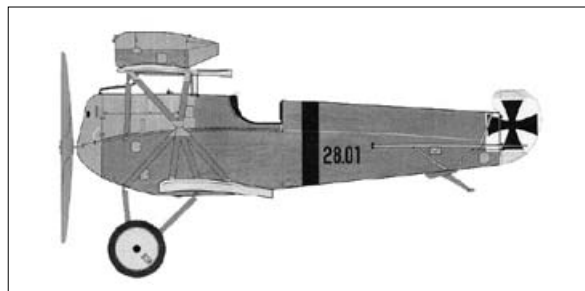
¹⁶ Več o Mirku Plehanu glej Sitar, 307; o Flik 9 pa Grosz, Haddow, Schiemer, 507.

¹⁷ ÖStA/KA, LFT, Flik 9, julijsko poročilo, 31. 7. 1916, preko Petra Tarmana.

¹⁸ Meindl, 12.

Fluggeschwader 1

Letalsko bojevanje se je v letih vojne izjemno razvilo in razvevalo, začele so se uveljavljati bombniške enote. Italija je v letu 1916 imela 13 bombniških enot, Nemčija pa kar 23. Tako je avstroogrsko Vrhovno poveljstvo z ukazom konec novembra 1916 ustanovilo prvo bombniško letalsko enoto (Fluggeschwader 1), za katero se je uveljavila kratica FG 1. Za prvega poveljnika je bil imenovan pilot stotnik Karl Nikitsch. Kot večino novoustanovljenih enot, je bila tudi ta ustanovljena v Strasshofu pri Dunaju. Novost je bila številčnost enote, ki je presejala dotedanje izvidniške stotnije. Stotnija je imela med 100 in 150 mož, medtem ko je FG 1 imel okoli 250 mož. Prav tako je bila razlika pri kadru – piloti so bili brez izjeme bojno izkušeni, edino izvidniki so bili novinci. Enoto je tik pred odhodom na fronto (28. decembra 1916) prevzel pilot stotnik Franc Rabič in pripadnike v januarju 1917 popeljal na letališče Divača. Enota je bila opremljena z 12 letali, od tega 7 bombniškimi Hansa Brandenburg G. I. Kasneje pa je imela enota tudi več kot 20 letal (lovskih, izvidniških in bombniških).¹⁹

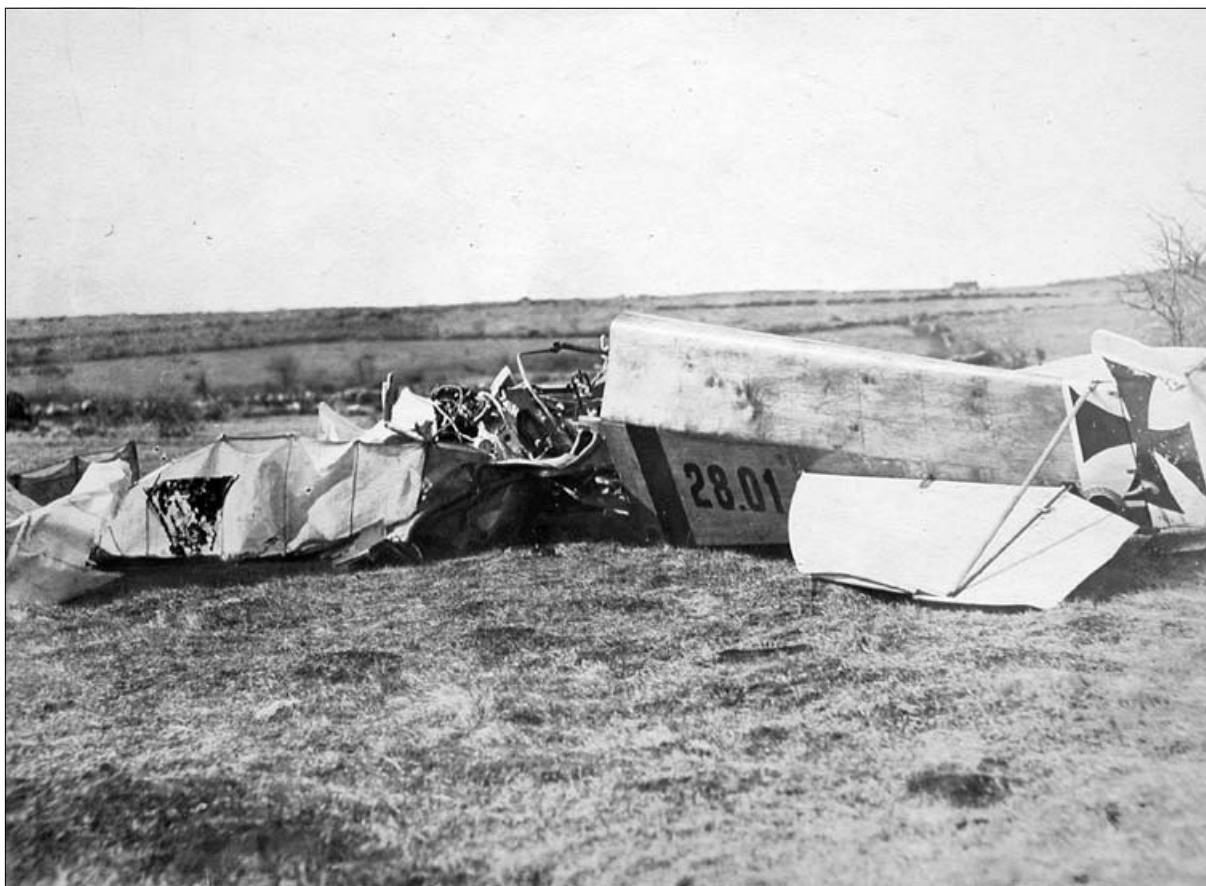
Lovsko letalo Hansa Brandenburg D. I, 28.01.
(<http://www.wpalette.com>).

Po preselitvi v bližino Divače je Franc z enoto prevzel tudi dokončanje gradnje letališča in do konca februarja so bili zgrajeni veliki Trösterjev hangar, štiri manjši leseni hangarji, delavnica in podčastniška baraka. V gradnji pa so bili še štirje mali leseni hangarji, sanitetna baraka, častniška baraka, dva hleva za 24 konj in pisarna.²⁰ Ker so bili mali leseni hangarji premajhni, oziroma so imeli sistemsko napako in bili grajeni tako, da se letala niso mogla »parkirati« pod streho, je Franc ukazal znižati, skopati dovozno pot in s tem omogočil uporabo malih lesenih hangarjev.²¹ FG 1 v času do konca februarja ni bila aktivna enota, opravljali so le šolske in testne lete. Enota je postala operativna z izgradnjo zadostnih prostorov in ob dokončanju uporabne vzletno-pristajalne steze v marcu 1917. Na letališču so postavili tudi strelisce za strojnice, kjer so se lahko letalci urili

¹⁹ Meindl, 10 – 11.

²⁰ Meindl, 10; Ravbar, 237 – 238.

²¹ ÖStA/KA, LFT, škatla 322, Nr. 119, 24. 02. 1917; Ravbar, 238.

Ostanki letala 28.01 v bližini letališča Divača. (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG, fototeka, album 203 – 3, 90).

in nastrelili orožje.²² Franc se je v tem obdobju izjemno izkazal pri vodenju gradnje letališča in kljub težavam in oviram dokončal gradnjo do določene točke, ko je enota lahko začela operativno delovanje.

Smrt – nesreča ali samomor?

Kakor je skrivnostno njegovo življenje, je prav tako skrivnostna njegova smrt. 1. marca 1917 je Franc odletel na enega izmed testnih letov novega lovskega letala Hansa Brandenburg D. I s serijsko številko 28.01. Tip letala je sicer slovel kot izjemno nezanesljiv, obvladali so ga le izkušeni piloti, pridobil pa je celo naziv »leteča krsta«. Literatura navaja, da je letalo 28.01 k enoti FG 1 prišlo 8. februarja 1917.²³ Kakor nakazuje številka, je bilo to letalo prvo iz serije 28. Na letalih iste serije so letalci šele v aprilu 1917 dosegli prve uspehe. A dokumenti enote o prihodu letala govorijo nekoliko drugače od literature. Dekadno poročilo z dne 10. februarja 1917 letala 28.01 ne omenja. Letalo pa je omenjeno v dekadnem poročilu z dne 20. februarja 1917. Dekadno poročilo navaja, da je bilo letalo trenutno demontirano, je pa letalo v enoto

prišlo z Austro-Daimlerjevim 185 KS močnim motorjem s serijsko številko 18007. Motor je že ob prihodu v enoto imel 10 ur delovanja. Verjetno gre za 10 ur, ki jih je letalo naletelo po prevzemu v zaledju. Po teh podatkih je motor na letalu do 1. marca 1917 miroval. Na žalost ne razpolagamo z letno knjižico letala ali motorja, a podatek o številu ur delovanja motorja nakazuje, da je letalo 28.01 v enoto prispelo v februarju in je šele s 1. marcem 1917 prvokrat letelo. Franc Rabič je bil tako prvi in zadnji pilot v enoti, ki ga je letel, kar bi bilo tudi logično, saj je bil le poveljnik in najbolj izkušen pilot ter tako poklican, da testira novo letalo v enoti.²⁴

Franc je na testnem letu z višine padel na trdna kraška tla in se smrtno ponesrečil v bližini letališča Divača. Razlogi za strmoglavljenje so sicer ostali neznani. Po pričevanju, ki ga navaja literatura, naj bi Franc storil celo samomor, saj naj bi bil potrjen zaradi smrti letalskega prijatelja. Kljub temu ostaja dvom o tem, ali je bilo letalo letno oz. ali je bilo letalo po transportu pravilno zmontirano in sestavljeno. Tako bo ta del njegovega življenja še vedno ostal nerazjasnjen.²⁵

²² Ravbar, 242.

²³ Meindl, 52; Grosz, Haddow, Schiemer, 68; Meindl, Schroeder, 2 – 5.

²⁴ ÖStA/KA, LFT, FG 1, Dekadenrapport 20. 2. 1917 in 28. 2. 1917.

²⁵ Meindl, Schroeder, 29.

Frančev pogreb v cerkvi sv. Antona v Divači. Pozor na medalje, ki so razstavljene pred krsto. (Društvo soška fronta, fototeka).

Še ena skrivnost se pojavlja v dokumentih povezanih s Francem. V uradnem zaznamku njegove osebne kartoteke, ki je sicer nedatiran, a izhaja iz obdobja, ko je bil pri Flik 9, torej sredi leta 1916, je Franc kot kontaktno osebo bližnjega zapisal ime Helene von Glasersfeld, stanujoče v Münchnu. Helene je očitno bila v Frančevem življenju dovolj prisotna, da jo je vpisal kot kontaktno osebo. A Helene je bila v tistem času že več let poročena z avstroogrskim diplomatom Leopoldom von Glasersfeldom. Torej Helene ni mogla biti Frančeva bližnja spremljevalka ali celo soproga, kakor je izgledalo na prvi pogled. Po vsej verjetnosti je Franc spoznal Helene med služenjem v Bolzanu, saj je bila Helene hči hotelirja v Meranu. Kakor Franc je bila tudi ona navdušena gornica, kar je opisoval tudi v spominih njen sin Ernst. Tako so ju združile gore in prijateljstvo je bilo tako močno, da je Franc še v letu 1916 zapisal njeno ime na dokument. Žal druge razlage niso bolj verjetne. Zgolj ob rob dodajmo še, da sta zakonca von Glasersfeld ravno v letu 1917 po mnogih letih zakona le dočakala svojega edinega potomca – sina. Ernst von Glasersfeld je nato postal znan filozof in začetnik radikalnega konstruktivizma.²⁶

Zaključek

Franc je bil med moštvom FG 1 zelo priljubljen in njegova smrt je močno zaznamovala letalsko enoto, ki jo je v nekaj dneh prevzel pilot stotnik Karl Sabeditsch ter popeljal v operativno uporabo.²⁷

Franc Rabič je po končani vojni nameraval ostati zavezan letalstvu, načrtoval je svoje znanje o letenju razširiti ali v kmetijstvu ali v tovarni motorjev. Žal mu je smrt na bojnem polju preprečila nadaljnjo letalsko pot. Franc je bil pokopan v cerkvi Sv. Antona v Divači. Grob se do danes ni ohranil. Za vojne zasluge je prejel spominski križ 1912/13 (Erinnerungskreuz 1912/13), red železne krone III. razreda (Orden der Eisernen Krone); križ za vojaške zasluge III. razreda (Militärverdienstkreuz); osmanski železni polmesec (Osmanische Eiserner Halbmond), hanseatski vojni križ mesta Hamburg (Kriegshanseatenkreuz), železni križec III. razreda (Eiserner Kreuz) ter tudi jubilejni križ (Militär Jubiläumskreuz 1908).²⁸

²⁶ von Glasersfeld, 1-3; za pomoč in diskusijo se zahvaljujem Josefu Mittererju z Filozofskega inštituta na Univerzi v Celovcu in sodelavca Ernsta von Glasersfelda.

²⁷ Meindl, 12.

²⁸ ÖStA/KA, LFT, Fluggeschwader I, Verzeichnis A, eingeteilte Offiziere, 31. I. 1917; Poglej tudi fotografijo, ki prikazuje Frančev pogreb. Hrani jo Društvo soška fronta, objavljena pa je tudi v Steiner, 100.

Viri in literatura**Arhivsko gradivo**

Österreichische Staats Archiv/Kriegsarchiv (Dunaj)
fond Luftfahrtruppen, (ÖStA/KA, LFT).
Škofijski arhiv Krka (Celovec).
Vojaški muzej Slovenske vojske (VMSV).

Internetni viri

<http://www.theaerodrome.com/forum/attachments/people/855-hauptmann-rabitsch-rabitsch72>
(dostopno, 5. 8. 2013)
<http://www.wpalette.com/en/pictures/35442>
(dostopno, 5. 8. 2013)

Literatura

Deák, István: *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848 – 1918*. Oxford, 1992.
von Glasersfeld, Ernst: *Partial Memories: Sketches From an Improbable Life*, 2009.
Grosz, M. Peter, George Haddow in Peter Schiemer: *Austro – Hungarian Army Aircraft of World War One*. 1986; Boulder, 2002.
Keimel, Reinhard: *Österreichs Luftfahrzeuge: Geschichte der Luftfahrt von den Anfängen bis Ende 1918*. Graz, 1981.
Meindl, Karl: *Chronik des Fluggeschwader 1: (Flik 101 G) 1917 – 1918*, ÖFH Sonderheft Nr. 8. Wien, 1985.
Meindl, Karl in Walter Schroeder: *Brandenburg D. I, Great War Aircraft in Profile 2*, (Boulder, 1997).
Penz, Gerald: *Pilotenausbildung der k.u.k. Armee in Deutschland*, ÖFH *Nachrichten*, 1/11.
Pflügl, Kurt: *Die Geschichte des Heeresbergführers*. Dostopno na www.heeresbergfuehrer.at.
Ravbar, Matjaž: *Avstro-Ogrsko letalstvo na soški fronti 1915-1917: Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte*. Univerza v Ljubljani, 2011.
Schematismus der k.k. Landwehr und Gendarmerie der im Reichsrat vertretene Königreiche und Länder für 1908. Wien.
Schematismus der k.k. Landwehr und Gendarmerie der im Reichsrat vertretene Königreiche und Länder für 1912. Wien.
Schematismus der k.k. Landwehr und Gendarmerie der im Reichsrat vertretene Königreiche und Länder für 1913. Wien.
Schematismus der k.k. Landwehr und Gendarmerie der im Reichsrat vertretene Königreiche und Länder für 1914. Wien.
Sitar, Sandi: *Letalstvo in Slovenci 1*. Ljubljana, 1985.

Steiner, Jörg: *Das Feldpiloten – Abzeichen*, Militärhistorische Themenreihe, Band 4. Wien, 1992.

Stergar, Rok: »Vojski prijazen in zaželen garnizon«: *Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 19. Ljubljana, 1999.

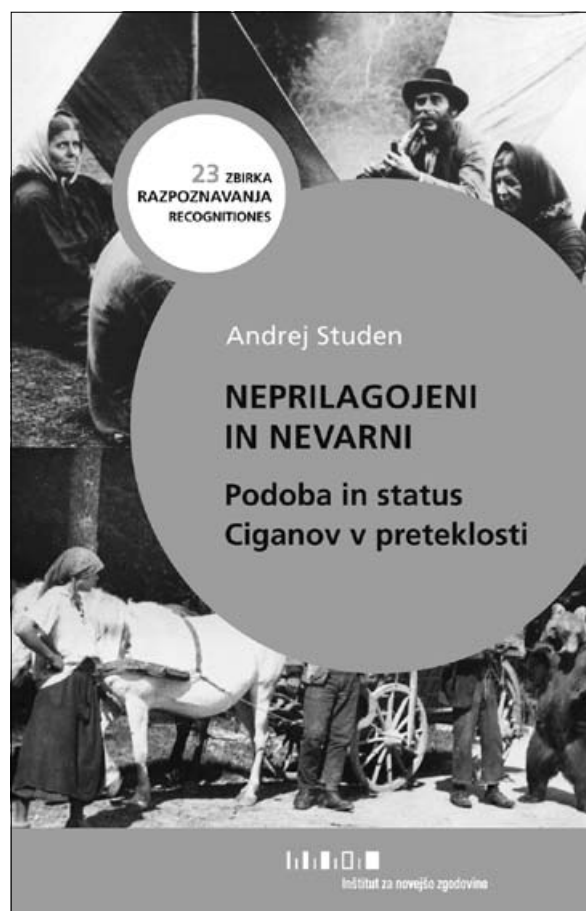
25 oseb, 3 vozovi, 7 konj, 3 opice, 2 medveda, morski prašiček in pes

Andrej Studen, **Neprilagojeni in nevarni: podoba in status ciganov v preteklosti**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015. 246 strani. (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones 23)

Andrej Studen, raziskovalec prezrtih procesov in fenomenov preteklosti ter izvrsten pripovedovalec zamolčanih zgodb, se v svoji zadnji knjigi ukvarja s Cigani;^{*} z njihovim svojskim, mnogim nedoumljivim načinom življenja ter z odnosom »civilizirane« okolice do ljudstva, ki je v njih od vekomaj budilo radovednost, zavist zaradi brezmejne svobode, pogosto pa tudi odpor, sovraštvo in gnus, ki je temeljil na stoletja starih in zakoreninjenih predsodkih, ki so sooblikovali tudi odnos do druge podobno stigmatizirane skupine – Judov. Za razliko od slednjih, ki so znali poskrbeti za svoj pisni spomin, se s Cigani v glavnem ukvarjajo *gadže*, kakor necigane imenujejo sami. Pri nas sta se s to tematiko v preteklosti ukvarjala denimo Janez Trdina in Fran Miklošič, njuno pisanje pa odseva predvsem duha časa, v katerem sta živela in delala, a tudi njune neposredne izkušnje. Zbiranje virov in literature za knjigo je moralo biti zato kar precej zahtevno, njihova interpretacija pa je pogojevala dovolj predznanja in širši pogled, saj Studnov predmet raziskovanja nastopa v glavnem v negativnem kontekstu – v arhivskem gradivu upravnih in pravosodnih organov, »strokovnih« in »znanstvenih« tekstih od 18. do začetka 20. stoletja ter redkih modernih študijah in raziskavah. Pohvalno je, da se je avtor svoje naloge lotil skrbno in sistematično, čeprav to prinaša s sabo veliko pripravljalnega dela, ki pa je poplačano, ko z zanimanjem, ki ne popusti do zadnje strani, sledimo tekoči, mestoma iskrivi, zanimivi in z viri podprti pripovedi.

Studnova knjiga je razdeljena na štiri glavne vsebinske sklope. V prvem, ki nosi naslov Elementi gnusa, se bralci seznanijo s teorijami o izvoru tega ljudstva, ki ga srečujemo v Evropi od 15. stoletja dalje. Njihovo

* Studen se je za to (na Slovenskem v novejšem času označeno kot slabšalno) poimenovanje odločil zaradi njegove zgodovinske rabe, sicer pa je tako samopoimenovanje pogosto tudi med Romi.

neskončno popotovanje so sprva razlagali z legendo o romanju v spomin na beg svete družine, zato so se Cigani v z vero prežeti srednjeveški družbi lahko sprva nadejali celo simpatij in pomoči. Kmalu so začeli nanje gledati bolj sumničavo – imeli so jih za turške ogleduhe ali potujoče ničvredneže in hudodelce. Njihov izvor so sprva iskali v Egiptu, konec 18. stoletja pa so začeli kot njihovo pradomovino omenjati Indijo – kasnejši »raziskovalci« so bili še natančnejši: izvirali naj bi iz nedotakljivih – parijev, najnižje skupine hindujskega kastnega sistema. V svetu ljudi, vezanih na zemljo in omejenih s panoramo domačega zvonika so bili tujek, v katerega so projicirali vse svoje strahove in mu pripisovali najodvratnejše lastnosti – da smrdijo (postavljali so jih ob bok Hotentotom, Pigmejcem, Laponcem in Eskimom), jedo mrhovino in celo ljudi. Kljub temu, da so jih imeli bolj za del narave kakor človeške družbe (v najboljšem primeru za zaostalo ljudstvo), so s svojim načinom življenja postajali moteči. Družba, ki je presojala posameznika in družbeno skupino le glede na njegovo vlogo in pomen v življenju urejene in storilnostne skupnosti, je Cigane skupaj z ostalimi marginalnimi skupinami (berači, klateži, brezdelneži, delinkventi) sklenila »civilizirati« in »poboljšati« zlasti z delom – tudi prisilnim. V povezavi s Cigani se namreč skozi vso zgodovino ponavljajo podobne opredelitve dejavnosti – ukvarjajo se bodisi s

(pol)poštenimi ali kriminalnimi posli. Med poštene bi lahko uvrstili ulično muziciranje, zabavljaštvo (dresuro živali), kovaštvo, brusaštvo in krpanje loncev, med številnejše nepoštene pa tatvine, mešetarjenje (zlasti s konji), vedeževanje in čaranje. Prav nagnjenost h kriminalnim dejanjem je bila kriva, da so jih označevali za virtuoze tatvine in rojene kriminalce, kakor se glasi tudi naslov drugega poglavja Studnove študije. Vzroke za njihovo kriminalnost so sodobniki skušali najti v vplivu dednosti, njihova fiziognomija pa naj bi nakazovala rojen tip zločinca. Imeli naj bi male roke, ker nikoli niso delali ter gibčno, upogljivo telo podlasice. Poznali naj bi celo številne načine, da se naredijo nevidne, a je njihovo navzočnost izdajal njihov poseben vonj – opisovali so ga kot mešanico vonja mišjega urina in žarke maščobe. Njihova kazniva dejanja so izpričevala strahopetnost, saj so se večinoma ukvarjali s kraji – z ropi le v premoči in v skupini, morili pa so izključno iz zasede ali na zahrbtnen način (v spanju, s strupom). Vladarji (pri nas zlasti Marija Terezija in Jožef II.) in družbeni teoretiki so jih skušali integrirati v družbo in jih na ta način odvrgniti od klataštva in nepoštenega preživljanja, vendar so pri tem vedno znova naleteli na podobne ovire: ustaliti so se najprej krepko upirali Cigani sami, po drugi strani pa jih nihče niti ni hotel v svojem okolju. Sodniki so jih obsojali na prisilno delo, skušali so jih usmerjati v obrt, a so s tem sprožili nasprotovanje rokodelcev in tako je vedno znova ostajalo po starem – ciganske družine so se klatile po deželi, se preživljale na opisane načine in prihajale v konflikte z lokalnimi prebivalci, ki so se bali za svoje imetje in varnost. Migracije so skušali omejevati z deželnimi vizitacijami (preiskavami celotnega ozemlja monarhije z organiziranimi odgoni tujcev (revežev)), od začetka 19. stoletja pa tudi z omejenim izdajanjem potnih listin. Zlasti ob vzpostavitvi organizirane skrbi za uboge (ubožne blagajne, podpore), ki je prinašala lokalnim skupnostim precejšnja bremena v zvezi s preživljanjem svojih revežev, se je pokazalo, kako odveč so v družbi revni, onemogli, pa tudi Cigani, ki so si jih občine in mesta med seboj podajali kot vroč kostanj. Zopet so postajale priljubljene ideje o registraciji in getoizaciji Ciganov, v Avstro-Ogrski pa že od 1885 tudi ideje o naselitvi v Afriko, na dalmatinske otoke, oziroma na Kranjskem na opuščena graščinska posestva na Dolenjskem. Dilema med getoizacijo in integracijo se je nadaljevala tudi v obdobje kraljevine SHS oziroma prve Jugoslavije, ko smo se na Slovenskem srečevali tudi s številnimi ciganskimi družinami iz Savske in Donavske banovine (Hrvaške in Srbije), ki so plašile podeželsko prebivalstvo in zaposlovale policijo in žandarje.[†] Spričo zapisanega ni čudno, da so »cigansko nadlogo« in »cigansko vprašanje«, kakor se glasi na-

slov enega izmed poglavij Studnove knjige, »posvojili« tudi najrazličnejši »znanstveniki« - zlasti tisti, ki so se ukvarjali s svojčas konjunktorno evgeniko – naukom o rasni čistosti. Po njem so bili Cigani rasno pogojena asocialna, delomrzna in kriminalna bitja s patološko slo po selitvah, superiorna rasa pa je imela pravico odločati o njihovi manjvredni rasi tudi s sterilizacijo, deportacijo in uničenjem. Čeprav spogledovanje z evgeniko ni bilo tuje niti državam kakor so Norveška, Švedska, Kanada in nekatere zvezne države ZDA, ki so tudi sprejele sterilizacijske zakone, pa se je kolesje smrti najbolj kruto zavrtelo v nacistični Nemčiji. Decembra 1938 se je tam začel popis in rasno vrednotenje Ciganov. Genocid nad njimi (porrajmos) pa je med letoma 1939 in 1945 terjal okoli 600.000 žrtev. Intenzivno pobijanje se je začelo po decembru 1942 in Himmlerjevemu dekretu o deportaciji Ciganov iz rodu Romov in Sintov z območij tretjega rajha. Največ je bilo pobitih v Auschwitzu, v Jugoslaviji pa so se poboji zgodili v NDH (v Jasenovcu) in Srbiji (na Sajmištu v Beogradu, v Nišu).

Studen nameni posebno poglavje tudi romskim žrtvam vojnega nasilja na Slovenskem, pri čemer se razen na literaturo opre tudi na izsledke projekta evidentiranja žrtev 2. svetovne vojne na Slovenskem, ki poteka v okviru Inštituta za novejšo zgodovino. Po zadnjih, nepopolnih podatkih je bilo med Romi okrog 207 žrtev, ki so padli kot žrtve sistematičnega pobijanja (na nemških območjih), italijanske internacije (Gonars, Rab) ter partizanskih vojnih zločinov (leta 1942 so pobili 4 večje skupine). Njihov način življenja jih je namreč potisnil med vojskujoče strani, s potikanjem po gozdovih pa so ogrožali partizane, ki so jih sumili vohunjenja in jih svarili pred zapuščanjem domovinskih občin in jim za zadrževanje v gozdovih grozili (vsaj) z zaplembami konj. Nova socialistična ureditev je polagoma spreminjala tudi standard Romov, ki so opuščali klataštvo, se naseljevali (večinoma na tujih parcelah), a kljub posameznim primerom pozitivne prakse niso zmogli popolne integracije v družbo, za kar so nosili večji delež krivde prav oni sami. Pereč problem njihove sprejetosti so še vedno ostajali kriminaliteta, zaposlovanje, obojestransko nezaupanje in (selektivna) izolacija od civilov, saj Romi dokazujejo neskončno prilagodljivost in sposobnost preživetja v najrazličnejših družbah in obdobjih, ko ostajajo zvesti svojemu izročilu – sprejmejo in terjajo samo tisto, kar jim koristi ter se otresejo odgovornosti in obveznosti, ki jih prinaša življenje v skupnosti.

Aleksander Žižek

[†] Naslov prispevka je povzetek »popisa« takšne skupine – »ciganske tolpe« Jovanović in Dimitrijević. Studen, Neprilagojeni in nevarni, str. 160.

»Vse moči za procvit našega lepega Kranja«*

Gospodje in tovariši: Kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980. Monika Rogelj (ur.) et al. Kranj: Gorenjski muzej Kranj, 2015. 112 strani. (Zbirka Gorenjski kraji in ljudje; 38)

Gorenjski muzej Kranj je ob letošnji razstavi *Gospodje in tovariši: Kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980* izdal tudi bogato ilustriran katalog, v katerem osvetljuje skoraj stoletje dolg razvojni lok kranjskega podjetništva.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je kustosinja Gorenjskega muzeja Nada Holynski skupaj s še nekaterimi slovenskimi kolegi, kustosi za povojno zgodovino, orala ledino na področju raziskovanja in prezentacije novejših zgodovine (med njimi je bil tudi Muzej novejših zgodovine Celje s kustosinjo Rolando Fugger Germandnik, kjer smo leta 1987 odprli prvo stalno razstavo v Sloveniji, ki je odstirala sodobni, povojni čas). Strokovni delavci Gorenjskega muzeja Nadino delo nadaljujejo in nadgrajujejo, tudi z omenjenim katalogom, ki je delo sedmih avtorjev.

V uvodnem prispevku se seznanimo s prostorskim in demografskim razvojem mesta v 20. stoletju, ki je bil – podobno kot v drugih slovenskih mestih, ki jih je zajela industrializacija – posledica ugodne naravne lege in lege ob (v tem primeru gorenjski) železnici. V Kranju je proces urbanizacije imel za posledico izgradnjo novih sosesk in seveda demografsko rast in spreminjanje narodnostne strukture prebivalcev; slednja se je iz homogene spremenila v heterogeno – priseljenci so med vojnami prihajali iz manj razvitih predelov Slovenije, kasneje, zlasti po letu 1971, tudi iz drugih jugoslovanskih republik (leta 1991 je delež Neslovencev znašal okrog 20 %).

Osrednji del kataloga predstavlja stoletje industrializacije Kranja, ko so po prvi svetovni vojni (tudi) kranjski podjetniki izkoristili ugodne gospodarske in družbene razmere za ustanavljanje (zlasti industrijskih) podjetij, ki so temeljila na modernih gospodarskih idejah in vizijah. Veliko zaslug za to je imel leta 1921 izvoljeni liberalni župan Ciril Pirc, za njim pa ni zaostajal pod-

* Ciril Pirc ob izvolitvi za župana leta 1921.

jetnik Franjo Sirc. Vodilni kranjski mestni možje so navezali stike s konzorcijem čeških podjetnikov, ki so ravno takrat iskali nova tržišča. Edini pogoj Kranjčanov pri zagotovitvi zemljišč je bil, da morajo imeti nova podjetja sedež v Kranju in da čimprej začnejo s proizvodnjo. Sadovi teh prizadevanj in dogovorov so bili kmalu vidni, zlasti na področju tekstilne industrije (štiri velike tekstilne tovarne – Inteks, Jugočeška, Jugobruna, Tekstilindus – so zaposlovale dve tretjini kranjskega delavstva), s čimer je Kranj postal drugi najmočnejši center tovrstne industrije na Slovenskem, istočasno pa so bili v tem obdobju položeni temelji za kasnejšo še intenzivnejšo industrializacijo. Seveda je ta proces zaznamovalo spreminjanje podobe mesta in strukture njegovega prebivalstva (razslojevanje, priseljevanje iz zaledja; od leta 1929 do 1935 se je število delavstva iz 2000 povečalo na 4500). Delavske mezde so bile nizke, delavci so v glavnem delali na akord, pogoste so bile bolezni dihal in tuberkuloza, primanjkovalo je stanovanj, v tridesetih letih niso bile redke niti delavske stavke.

Znotraj tega obdobja, ko sta bili nosilki gospodarske prosperitete trgovina in industrija, način življenja pa se je odražal v meščanskih vrednotah, sta podrobneje predstavljena dva zaslužna moža – trgovec Ciril Pirc in industrialec Franjo Sirc. Ciril Pirc je v Kranju županoval kar 16 let – od 1921 do 1936 –, bil je tudi član Banskega sveta Dravske banovine. Njemu gre zasluga, da je povezal podjetne meščane, trgovce, obrtnike in industrialce za skupno dobro mesta. Pri tem ni šlo le za privabljanje

(tujih) investitorjev, temveč tudi za izgradnjo infrastrukture in šol, velike načrte pa je imel tudi na področju turizma (Kranj naj postane letoviško mesto), kjer pa svojih idej tudi zaradi polen, ki so mu jih metali pod noge, ni mogel uresničiti. Podobno je za razvoj mesta zaslužen Pirčev zet Franjo Sirc. Največja vrednota je postalo delo, oba, Pirc in Sirc, pa sta bila predstavnika razvojno naravnane gospodarske elite, ki je prispevala k industrializaciji in gospodarskemu napredku Kranja in Slovenije med svetovnima vojnama.

Druga svetovna vojna z nacistično okupacijo je seveda predstavljala cezuro v tem razvojnem procesu; tovarne so bile zaplenjene, veliko strojev odpeljanih, industrija pa se je preusmerila večinoma v vojaško proizvodnjo (npr. izdelava letalskih strojev, sestavnih delov za letalske bombe ter tekstila in obutve za nemško vojsko).

Sekvestracije, zaplembe in nato nacionalizacija so seveda sledile tudi po drugi vojni, v času socializma, samoupravnih parol in kolektivnega duha; med drugimi sta bili nacionalizirani tudi Sirčevi podjetji – njegova tekstilna tovarna je bila med vojno zaplenjena, ob koncu vojne ob umiku Nemcev tudi razstreljena, tiskarna Sava pa je predstavljala temelj bodočemu Gorenjskemu tisku. Nedvomno so bile tovrstne poteze političnih oblasti v veliki meri nepremišljene in krivične. Največje kranjske tovarne (Iskra, Sava, Tiskanina in Inteks – slednji sta se v začetku šestdesetih let združili v Tekstilindus) so dobile status državnih podjetij; med 57 slovenskimi podjetji državnega in 345 podjetji republiškega pomena je bilo kranjskih približno 5 %. Imena prej navedenih državnih podjetij nakazujejo, da sta po drugi svetovni vojni industrijski primat v Kranju prevzeli elektro (Iskra) in gumarska (Sava) industrija, ki sta postali pojem ne samo v slovenskem, temveč tudi jugoslovanskem prostoru, tekstilna industrija (Tekstilindus, Triglav, Gorenjska oblačila) je počasi doživljala zaton.

Industrijska ekspanzija je seveda potegnila za sabo že omenjeno priseljevanje, ki je vse do sredine osem-

desetih let potekalo iz celotne Jugoslavije. V novih soseskah so rasli novi stanovanjski bloki in individualne hiše, obenem se je dvigal življenjski standard. Ta trend se je tudi Kranju – podobno kot drugje – končal z nastankom slovenske države, ko številna podjetja niso bila več konkurenčna, s privatizacijo pa tudi tukaj niso imeli srečne roke. S tem je bilo sklenjena stoletje dolgo obdobje industrijskega razcveta.

Na primeru Industrije bombažnih izdelkov, ene najuspešnejših kranjskih tovarn, je predstavljen kranjski model samoupravljanja, ki je zaradi direktorja Franca Omana odstopal od tipičnega, tako zaradi izkoristka delovnega časa in visoke storilnosti kot tudi lojalnosti zaposlenih svojemu podjetju. Portret Omana je – poleg portretov Franca Puharja (partizana, politika in nekdanjega župana Kranja) in Ljuba Sirca (kot sin Franja Sirca je bil obsojen na Nagodetovem procesu, danes živi v Veliki Britaniji) – osvetljen v posebnih prispevkih. Avtorji kataloga so namreč na podlagi osebnih zgodb posameznikov odstirali tančice časa in okoliščin, ki so prejšnje elite zamenjale z novimi. S temi portreti se Gorenjski muzej vključuje tudi v slovenski projekt Pot domov, katerega nosilec je Muzej novejšje zgodovine Slovenije in pri katerem sodeluje vrsta slovenskih muzejev.

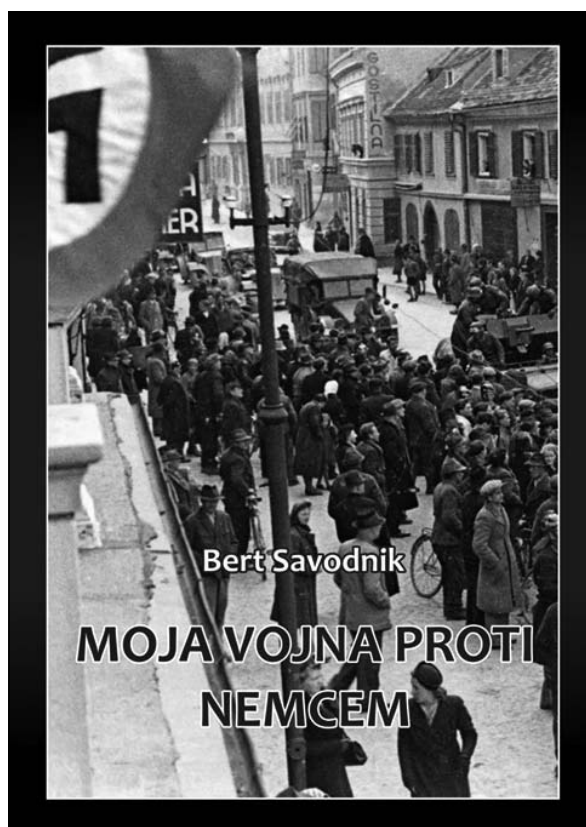
Katalog je dragocen prispevek k poznavanju novejšje in sodobne zgodovine Kranja. Njegova odlika je bogata likovna (fotografska) opremljenost, nazoren je grafični prikaz razvoja kranjskih tovarn skozi celotno 20. stoletje. Sama pa sem v njem pogrešala sintezo kranjskega stoletnega razvojnega procesa, pa tudi primerjavo Kranja z drugimi slovenskimi mesti, kar bi vpetost Kranja v slovenski prostor natančneje umestilo (omenjena je le primerljivost Kranja z razvitimi evropskimi državami v petdesetih letih). Izjemen gospodarski razcvet Kranja je namreč v 20. stoletju, po obeh velikih vojnah, bil pogosto podoben, je pa v marsičem tudi odstopal od ostalega slovenskega prostora.

Marija Počivavšek

Čas brez pravljič

Bert Savodnik, **Moja vojna proti Nemcem**. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2015. 105 strani.

Vojni spomini upokojenega novinarja, publicista, gledališčnika in še kaj, Berta Savodnika (letnik 1933), sodijo v vrsto spominskih pričevanj Celjanov, ki so v preteklih letih našla pot med bralce (Aleksander Videčnik (*1920), Bruno Hartman (*1924), Miloš Mikeln (*1930)). Čeprav pripadajo praktično isti generaciji, gre pri spominih omenjenih avtorjev za precej različno branje – vsak izmed njih odstira svoj segment celjske medvojne preteklosti in čeprav je denimo Videčnika od Savodnika ločeval le »Adolf Hitler Platz« (Prešernova ulica), so med njunim doživljanjem precejšnje, starostno in družbeno pogojene razlike. Savodnik je bil rojen v premožni meščanski družini (z gostilno in mesarijo), ki jo je obvladovala podjetna in sposobna matriarhinja – »omica« Alojzija, ki je uspela v moškem poslovnem svetu (kasneje je sicer postala žrtev napačnih poslovnih odločitev) in bila v času Bertovega odrasčanja nesporno središče družine. Razen te zanimivosti velja omeniti še precej netradicionalno sestavo družine po očetovi strani (s kar tremi »dedki«) ter Bertove selitve med Mariborom (konec 30. let), Celjem in Imenim, ko je med bivanjem pri starih starših po materini strani v podčetrteški šoli začel svoje osnovnošolske dni (jeseni 1940). Imeno se je njegovim staršem zazdelo varnejše od Celja tudi spomladi 1941, ko so ga v celjski šoli poslali na »dolge« velikonočne počitnice ter spomladi 1945, potem ko je njihovo hišo razdejala letalska bomba. Vmes je bil ravno dovolj časa v Celju, da nam lahko posreduje spomine na svoje šolanje v »Volksschule« in »Knabenhauptschule«, ki mu ni povzročalo težav, na članstvo v »Deutsche Jugend« (Nemški mladini), šopirjenje v uniformi in vojne igre. Vojna je kljub vsemu vdiral v celjski vsakdan tudi na številne shrbljivejše načine – celo otroci so vedeli za streljanje talcev v bližnjem Piskru, Bertovega očeta so izdali sosede Jellenzi, da so ga ob prihodu iz jugoslovanske vojske za več kot pol leta zaprli in nato poslali na prisilno delo, odkoder ga je rešilo dejstvo, da je celjski klavnicar primanjkovalo sposobnih mesarjev. Bertova ožja družina je bila zaradi neprimerne očetovega rodu (poljud) uvrščena med zaščitence in zato v stalni negotovosti. A na vse se je bilo treba nekako navaditi in poskušati preživeti. Po zaslugi očetove službe v mestni klavnicarji jim nikoli ni primanjkovalo mesa – sami so ga sicer porabili malo, a so zanj na črni borzi kupovali druge stvari. Bert je med igro v bližini zaporniškega zidu govoril z zaporniki v Piskru (Bučarjev zaklad), sponatano pomagal »ilegalcu« (z očetovo obleko in spremstvom čez Savinjo), pasel zijala z drugimi Celjani, ko

so Nemci postavili na ogled ujete in ubite partizane, s stricem poslušal poročila radia London, vmes pa našel čas tudi za povsem vsakdanje stvari – fantovske vojne med »Brežani« in »meščani« s proženjem kamenja po stopnicah kapucinskega samostana, za prijateljstvo z Isolde, hčerko policijskega poročnika Winklerja in srečanja z velikanoma avstrijskega gledališča in filma Hansom Moserjem in Paulom Hörbigerjem, ki sta menda celo snemala v Celju. Za številna izmed teh doživetij, kakor tudi za mnoga koristna znanstva Savodnikov je bila zaslužna mamina služba v gostilni Pri mostu, ki jo je onkraj Savinje blizu kapucinskega samostana imela mamina prijateljica Pepca Žerdoner. V njeni gostilni se je sukalo mnogo pomembnih ljudi, izvedelo brez števila informacij in spletlo nešteto čudnih znanstev. Po zaslugi družinske vpetosti v celjsko gostilničarsko sceno se je tudi Bertu odpiral svet celjskih meščanov in obrtnikov, labirint njihovih zvez in skrivnosti, ki jih v svojih spominih sedaj deli tudi z nami. Njegovi spomini so pogled »od spodaj«, iz perspektive majhnega in malega človeka. Dragoceni so ravno zaradi pripovedovalčeve mladosti, saj so otroški spomini na prelomne dogodke redki tudi v svetovnem merilu. Zgodba o selitvi sorodnikov (tete, bratrancev in sestričen), ki jo je preprečil znanec na položaju, pobalinsko srečanje z »baronmillerco« ali opis bombardiranja Celja s stališča »globalne« zgodovine morda ne pomenijo kaj dosti, a tudi zgodovinopisje se spreminja. Z oddaljenostjo od posameznih dogodkov, ki

so raziskovalno že bolj ali manj »pokriti« in je torej obris že narejen, nas vedno bolj zanimajo tudi posamezni prezrti kamenčki, spominski drobci in pričevanja, ki lahko ta obris obarvajo in mu vdahnejo življenje. Prav zato so zapisi, kakršen je Savodnikov, tako pomembni. Poleg vsebine nas pritegne tudi živa in mestoma napeta

pripoved, ki bo gotovo zamikala tako Savodnikove sodobnike, kakor tudi mnogo mlajše bralce, ki so zaradi časovne oddaljenosti oropani pristnih in sočnih spominov na vojno »iz prve roke« – svojih dedkov in babic.

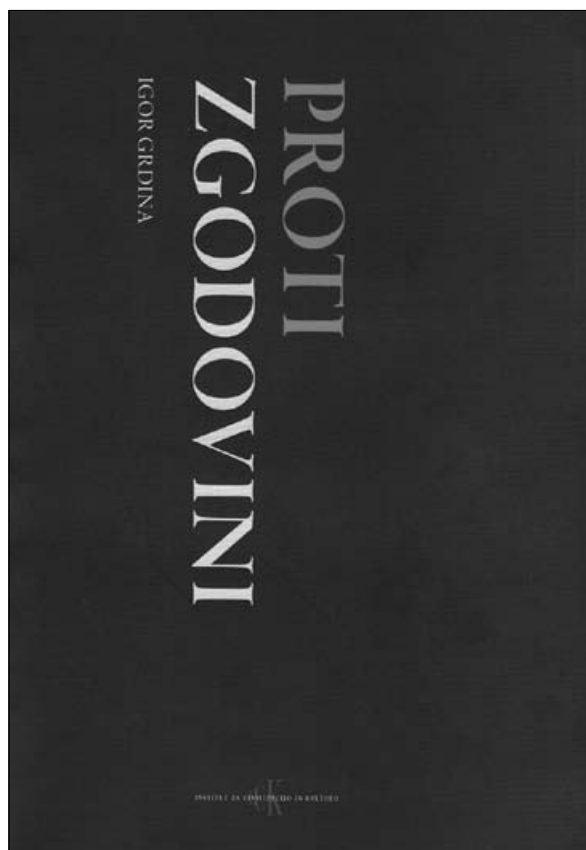
Aleksander Žižek

Proti zaukazanem nespomnjanju, proti zgodovini

Igor Grdina, **Proti zgodovini**. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2013. 58 strani.

Zgodovinarji se zaradi determiniranosti lastnega poklica primerjajo (vsaj) s patologi, saj resnico (v najbolj občem pomenu besede) v očeh zazrejo šele, ko je prepoznano. Poklica se razlikujeta zgolj v tem, da mora patolog do lastnih dognanj ob raziskovalnem subjektu stopiti kar hitro, saj se narava človeški želji po nesmrtnosti (še) vedno postavi po robu. Lahko pa se naravi deloma upre z ustvarjanjem hologramov preteklosti. Kako v tem uspeti, je odvisno predvsem od lastnih spretnosti. Med te pa zagotovo ne moremo šteti posedovanja resnice bodisi lastitve nad dejstvi. Zgodovinar mora odmisлити tudi brezsmiselne tekme v količini potiskane in okrašenega mehkega ali trdega papirja. Tak, več zgodovinar ve, da ima vsak popisan list papirja svojo nevidno tretjo (morebiti tudi četrto) stran, ustno pričevanje svoje brazgotine preteklosti. Opogumil bi ga že kanček optimizma, da se zmore iz vsakega raziskanega subjekta ustvariti zanimivo besedilo ali predavanje za zainteresirane bralce oziroma poslušalce, saj so konec koncev slednji njegov večni cilj.

Knjižni prispevki ddr. Igorja Grdine, ki izhajajo v zbirki Zbiralnik na Inštitutu za civilizacijo in kulturo, se ponujajo kot zgleden primer veččega »zaposlenega v humanistiki«. Rek pravi, da se vsebine knjige ne sodi po platnicah ali naslovu, četudi so te včasih priložnostni izgovor za zakrivanje znanja in odkrivanje ne-znanja manj izurjenih knjižnih recenzentov. Avtorju je namreč uspela izvrstna jezikovna igra (posnemal jo je v naslovu recenzije tudi pišoč), ki zainteresiranega bralca v

vsakem primeru pritegne še preden slednji začne prebirati uvodne besede predgovora. Vprašal se bo, zakaj bi zgodovinar sploh pisal »proti« svojemu predmetu zanimanja, če je le-ta le njegov vsakdanji kruh. Je morda ugotovil, da ni prihodnosti v humanistiki in hoče »obvarovati« zanamce pred »pohujšljivostjo« njenih ved? Bi jo želel preprosto ukiniti? Ima v rokah to moč? Proti **kakšni** zgodovini je? Bralca samega že pred odprtjem knjige naredi izjemno radovednega in popiha na tlečo žerjavico njegove (morebitne) detektivske sposobnosti.

Ko se bralec le loti branja predgovora, si bo lahko kaj hitro priklical v spomin Balzacove besede, v katerih je bralcu svojih knjižnih del dobrodušno prišepnil, da bo njegovem pripovedovanju mnogo začinjenega, popranega, osoljenega, skratka, kulinaričnega. Tako Balzac kot Grdina nista mojstra priprave takih jedi, želite le opozoriti, da se bo uživalec njunega proizvoda

počutil podobno kot gurman ob dobri jedi. Grdina tako pojasni, da so bile bralčeve morebitne domneve o vsesplošni nepomembnosti humanističnih ved zgolj lasten trik, ki ga je hudomušno preizkusil v njem. Z naslovom »Proti zgodovini« je avtor želel nakazati **tok** in **smer preteklosti**, katera je vseprisotna, tokove in smeri pa ji »krivijo« dejavniki, ki jih preteklost sicer kliče, vendar so na »zatožno klop« ali patološko mizo pripeljani enkrat kot njeni junaki, drugič kot njeni rabljivi. Šibkost (če sploh) zgodovinarjevega poklica je, da njegove ugotovitve ne bodo *od vekomaj za vekomaj – trajne*. Skozi njegove ideje se bodo ohranile pretekle nekdanjih idealistov. Skrbi za ropotarnico zaprašenih idej, s katerih briše prah pozabe in trga pajčevine nezavedanja. Željan rezultat tega skrbništva (ne lastitve!) nad nekdanjostjo in kasnejšo minulostjo so dragoceni komentarji, pojasnila, povzetki in prepovedi o človekovi dejavnosti sami. Pomnjenje je dokaz lastnega (samo) zavedanja. Avtor želi s svojimi študijami v pričujoči izdaji opomniti na, po njegovem mnenju, nujni civilizacijski proces »ne-pozabljanja«, do katerega pa se vsakdo priključuje z lastnim življenjem. Brezbrižno, z ugankami ovirano predajanje (in podajanje) minule mentalne in dogodkovne preteklosti namreč uničuje še najbolj šibak obični stik z preteklimi generacijami.

Študiji sta tako zamišljeni kot »repliki v polilogu o bistvenih vprašanih dejavnega sobivanja«, v precep pa je vzeta »nekdanjost« na Slovenskem, kateri lastno celovitost dirigira pozaba. Preteklost se ne spreminja v izkušnjo, temveč se nenehno selekcionirajo (ne)vidne ideološke rokavice za- in posedanja izhodišč(a) prihodnosti. Te poklic zgodovinarjev preobrazijo v nosilca pladnja »hotene nevednosti«. Historizacija minulosti zahteva dolgotrajen proces, bližnjice v želji po čimprejšnjem dojetju slednje prej zamegli kot razjasni. Njeno selekcioniranje, predalčkanje predvsem pa odbiranje so (vz)ljubili ponarejevalci spoznanj, ki so pri vstopu in razgledu po ropotarnici zgodovine začeli brisati prah z »pravih« idej. Grdina nad »zaukazano nespominjanje« današnjih dni z patološko natančnostjo, interdisciplinarnim poznavanjem nekdanjih ideoloških smernic zadnjih dveh stoletij razgrne tendence njenih rokavic, katere so si nadeli zeleni krotilci in uresničevalci zelene sedanosti. Količina knjig z mnogoterimi odgovori nikoli ne mora odtehtati in zatreti nujnosti vprašanj.

V prvi študiji nam avtor sporoča, da se je želja oziroma nujna po izvirnosti in poglobljenem mišljenju umaknila kanonični recepciji osebnosti v zgodovini. Na Slovenskem je »zaukazana« zgodovina po drugi svetovni vojni nosila izbrane embleme razumevanja preteklosti in sodobnosti – zavezujoč kažipot mišljenja družbe je ponujal Marxov *Komunistični manifest* iz leta 1848, ki je v svoji kompleksnosti pri uveljavljanju stavil na karto

poenostavljenosti, kjer so sledilci kasnejše marksistične ideologije določali uravnilovko pomnjenja. Znanstvena zgodovina je z začetkom (iz)gradnje socialistične družbe postala pripoved zavrženih odpadov, gnusnih izdaj in izprijenih zarot, kjer je nova stvarnost interpretirana kot »korenito in nepovratno zanikanje prejšnje ter kot skrbno načrtovana, nedvoumna napoved prihodnje.« V izrazu »*polpretekla zgodovina*« dandanes (naj)prej vidimo nujni izgovor nerazčiščene preteklosti, v katero bi iz goreče želje po lastni pomembnosti posegli predčasno, morda celo s prikrito bojznijo in kriki obupa ne-sprijaznenosti, ki nas nosijo v tokovih bližajoče minulosti. Dialektični in historični materializem je postal »primeren« smernik, gonilo in izgovor zgodovine in za zgodovino. Vanjo se je zlila tudi v novi stvarnosti razglašena »buržoazna« stroka, sociologija. Ta se je v praksi 19. in prve polovice 20. stoletja štela za njeno refleksijo, saj je obstoječo stvarnost in tendence njene prihodnosti želela raziskovati po znanstveni metodologiji. Po letu 1945 pa je bilo njeno raziskovanje strogo zamejeno. Pretekle samostojne sociološke ugotovitve, ki so imele (vsaj) obrise znanstvenosti, so bile večinoma pozabljene ali zabrisane. Neosebe v sociologiji sta tako postala Fran Celestin in Bogumil Vošnjak; s prvim se večinoma ukvarjajo literarni zgodovinarji, na drugega pa se sklicujejo zgodovinarji diplomacije, čeprav sta oba s svojimi dognanji v daljšem in krajšem bivanju na Ruskem pomembno pripomogla k interpretaciji njene stvarnosti pred letom 1917. Oba sta kljub silni želji v promociji miselnih izhodišč Zahoda naletela na gluha ušesa, posebej grenko izkušnjo je doživel optimizem učitelja klasičnih jezikov Celestina, Vošnjakovo real(istič)no izkušnjo, ki jo je izčrpno prelil v enkratno študijo, pa je že okušala grenkost rusko-japonske vojne. Bila sta utopičnega mnenja, da bi se lahko zmes vzpenja-jočih filozofij individualizma in socializma s primesjo vznesene slovanske vzajemnosti (Celestin kot promotor enega in kritik drugega, Vošnjak pa obratno) uspe tudi v avstro-ogrski »ječi narodov«. Njuni ideji sta se potihoma umaknili bojem liberalno-socialnega in katoliškega tabora, »Velika vojna« pa je sociološko misel in ideološka izročila dežel »dvojne krone« dokončno pahnila v zweigovsko včerajšnjost. Jožetu Pučniku, ki je v novo slovensko stvarnost stopil v času, ko je bila načrtno osiromašena (o)pomnjenja lastne zgodovinske izkušnje. Sam se ni imel za sledilca ali nadaljevalca preteklih socioloških idej, njegov prodor v znanstvene kroge pa je »uničila« zgodnja kritika obstoječega, ki s sociološko fenomenologijo ni imela resnejše povezave; še ob koncu osemdesetih let je v uvod svoje knjige zapisal, da številnih vprašanj ni zmozel zastaviti v manj abstraktnem jeziku, ki ga zahteva znanstvena sociologija.

Grdina nato v drugi študiji razmišlja o »dirigiranih« razpotjih zgodovine. Je znanost, ki je bila vseskozi za-

vezana utilitarističnemu kriteriju, da upravičuje lastni obstoj tako, da izraža oziroma ustvarja »napovedovanje« prihodnosti? Koliko znanstvena je lahko, da ne pretrga nujne navezanosti na filozofijo in umetnost? Je za njeno »vedeževanje« potrebno nujno sklicevanje na zakone? Se je zgodovina morebiti pustila uzakoniti znanosti? Grdina je mnenja, da je svoj namen povsem »poznanstvenila« in tako izgubila življenjskost. Ker se je odcepila od filozofije, je izgubila »sposobnost modrosti celovitega vzvratnega ogledala«. Zato naj bi kot pripoved (o) preteklosti bila zanimiva čedalje manjšemu krogu ljudi, ki so skozi lastne izkušnje in misli uspeli dovolj jasno oblikovati predstave o celovitem življenju in (ne)zavedno mozaično dopolnili verigo vzročnosti in posledičnosti enovitega človekovega bivanja. Zgodovinar se večkrat znajde, ne nujno po svoji zaslugi, v vlogi nekritičnega prepisovalca duha časa, čeprav bi se lahko z lastno (z) možnostjo oklical za kritičnega opisovalca. Kritične študije zgodovinskih virov zamenjuje ubogljivo kimanje »naročnikov« pripovedi, da tako potlačijo lastne nezmožnosti in si vlivajo (za)upanja o pomembnosti. Še najbolj optimističen preučevalec preteklih ubesedenih virov bo postal žrtev teženj »naročnikov«, pozabil (ironično za zgodovinopisje!) bo na moč, ki jo lahko ponudijo viri in sledil smerokazom njihovih lažnih interpretov.

Nihče ni odporen na silnice družbe v humanistiki, ima pa jih možnost zaznati. Svoboda poklica v humanistiki je svobodna ravno toliko, kako in koliko je do zaznavanja misli osvobojen njen zainteresiran. »Inženirstvo človeških duš« lahko tako pridobi povsem drugačno konotacijo, kot jo je usodno zaznamovalo

polaščanje duš v Sovjetski zvezi v preteklem stoletju ali pri fiktivnem Orwellovem antagonistu O'Brienu v antiutopičnem romanu 1984, četudi se dandanes tako kritično dokazana nesmiselnost kot satirična opozoritev preteklosti kaže (žal) bolj za uspešnega (in (ne)preverjenega!) vodiča prihodnosti kot nujna življenjska izkušnja.

Igor Grdina v omenjenih dveh študijah želi v zainteresiranem bralcu, ki ga je spodbudil že s samim naslovom, implicitno obuditi vseživljenjsko nujnost humanistike, katere vrh po njegovem prepričanju izpolnjuje ravno zgodovinska znanost v najširšem pomenu. Študiji gre razumeti kot izkaz in izraz avtorjevih dolgoletnih izkušenj v boju za *smer* in *tok* zgodovinske znanosti, kjer pa je bil njegov doprinos, želja po interdisciplinarni povezanosti humanističnih ved (načrtno?) spregledana in zamolčana. Morda je s kančkom hudomušne ironije želel opomniti, da sam (vendar ne osamljen) plava *proti toku zapovedane* zgodovine, tega zaukazanega nespominjanja? Se bo v bralcu po prebranem morebiti sprožila resignacija in bo (p)ostal zainteresiran za ustvarjanje v humanistiki (ali humanistike), ko bo razbral, kako kompleksna sploh je? Študiji nimata namena kategorizacije ali strogega obsojanja zgodovinarskih del(ovanj), bolj ali manj posrečenih ugotovitev, zapovedanih ali protitočnih, temveč sta zastavljeni kot pretres silnic, ki so humanistične vede ovile v plašč *nezgodovine*. Kako debel oziroma tenak, dolg ali kratek, pa je naloga »zaposlenega v humanistiki«, z izkustvom življenja potujočega *proti zgodovini*.

Blaž Javornik

Naročilnica

zgodovini . ce

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peterneš **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Montaža dokumentov iz kazenskih spisov Okrožnega sodišča Maribor (Pokrajinski arhiv Maribor).

Zadnja stran:

Iz dokumenta v kazenski zadevi Franca Šuštarja pri Deželnem sodišču v Ljubljani, 1910 (Arhiv Republike Slovenije).

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovni bazi EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si